

ΤΟΜΕΑΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΚΕΝΤΡΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Διερεύνηση της εθνικής και ευρωπαϊκής ταυτότητας,
των αξιών και των στάσεων απέναντι στην Ευρωπαϊκή Ένωση
των βασικών ομάδων που εμπλέκονται στην εκπαιδευτική διαδικασία

ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ

Δ. ΓΕΩΡΓΑΣ, Α. ΧΑΝΤΖΗ, Α. ΓΚΑΡΗ, Κ. ΜΥΛΩΝΑΣ,
Γ. ΑΜΠΑΚΟΥΜΚΙΝ, Μ. ΝΤΑΛΛΑ, Σ. ΑΝΔΡΕΟΠΟΥΛΟΥ,
Γ. ΒΟΥΤΣΙΝΟΣ, & Σ. ΤΖΕΠΟΓΛΟΥ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ:

Καθηγητής Δημήτριος Γεώργας
Τομέας Ψυχολογίας
Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας
Φιλοσοφική Σχολή
Πανεπιστήμιο Αθηνών
Πανεπιστημιόπολη 157 84 Αθήνα
Τηλ: 7277524 , Τηλεομοιοτυπία: 7277534
Ηλεκτρονικό ταχυδρομείο: DGEORGAS@psych.uoa.gr

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο Τομέας Ψυχολογίας του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής, Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, σε συνεργασία με το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο και το Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας, έχουν αναλάβει, στα πλαίσια της ενέργειας 2.β του Επιχειρησιακού Προγράμματος Εκπαίδευσης και Αρχικής Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΕΠΕΑΕΚ) του Β΄ Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (ΚΠΣ), το σχεδιασμό και την υλοποίηση μιας έρευνας με τίτλο "Εθνική και Ευρωπαϊκή Ταυτότητα: Απόψεις για την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση". Στόχος της έρευνας είναι να διερευνήσει το περιεχόμενο της εθνικής ταυτότητας, καθώς και τις αξίες και τις στάσεις σχετικά με την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Στην έρευνα αυτή συμμετείχαν 108 εκπαιδευτικοί, 808 μαθητές και 419 φοιτητές από την Αθήνα, την Αλεξανδρούπολη, το Ηράκλειο Κρήτης, τη Θεσσαλονίκη, τα Ιωάννινα και την Πάτρα.

Η ερευνητική ομάδα που σχεδίασε και πραγματοποίησε την έρευνα είναι η εξής: Υπεύθυνος έργου φορέα υλοποίησης: Δ. Γεώργας, καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών. Υπεύθυνος έργου συνεργαζόμενου φορέα: Γ. Βούτσιος, σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου. Αξιολογητής: Σ. Παπαστάμου, καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου. Ερευνητές: Α. Χαντζή, αναπληρώτρια καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου, Αικ. Γκαρή, λέκτορας Πανεπιστημίου Αθηνών, Σ. Τζέπογλου, σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Κ. Μυλωνάς, διδάκτωρ Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών, Γ. Αμπακούμκιν, υποψήφιος διδάκτωρ Παντείου Πανεπιστημίου, Μ. Ντάλλα, υποψήφια διδάκτωρ Πανεπιστημίου Αθηνών, Σ. Ανδρεοπούλου, υποψήφια διδάκτωρ Πανεπιστημίου Αθηνών.

Επίσης, στη συλλογή του ερευνητικού υλικού συμμετείχαν οι εξής: Π. Παναγιωτοπούλου, υποψήφια διδάκτωρ Κοινωνικής Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών, Α. Παπαδήμου, υποψήφια διδάκτωρ Κοινωνικής Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών, Α. Γιώτσα, υποψήφια διδάκτωρ Κοινωνικής Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών, Μ. Καλκαβούρα, μεταπτυχιακή φοιτήτρια Οργανωτικής Ψυχολογίας Παντείου Πανεπιστημίου, Μ. Τσακίρη, φοιτήτρια Προγράμματος Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών, Ο. Τσεκούρα, φοιτήτρια Προγράμματος Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών.

Τη γραμματειακή υποστήριξη της έρευνας είχαν οι: Χ. Κατσιαδράμη, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Σ. Κρασσάς, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Ευχαριστούμε θερμά τους διευθυντές / διευθύντριες Λυκείων και ΤΕΕ που βοήθησαν στην πραγματοποίηση της έρευνας: κα. Αγγέλλα Αγραφιώτου (2ο Λύκειο Αλίμου), κο. Νικόλαο Βασιλείου (Ενιαίο Λύκειο Καρέα), κο Πέτρο Ζεβόλη (ΤΕΕ Χαϊδαρίου), κο Ευστράτιο Λέκο (1ο ΤΕΕ Αιγάλεω), κο Εμμανουήλ Κωνσταντακόπουλο (Ενιαίο Λύκειο Βύρωνα), κα Ευαγγελία Μαλλιαρού (2ο Λύκειο Κερατσινίου), κο Κωνσταντίνο Μεταξά (2ο ΤΕΕ Αιγάλεω), κα Παπασταθοπούλου (32ο Λύκειο Αθηνών), κο Σωτήριο Παυλόπουλο (7ο Λύκειο Παγκρατίου), κα Δήμητρα Σκούφα (2ο Λύκειο Χαϊδαρίου), κα Σοφία Σουκάκου (3ο Λύκειο Αλίμου), κο Π. Ζηκουρίδη (1ο ΤΕΕ Αλεξανδρούπολης), κα Λαμπρινή Καϊταρτζή (1ο Ενιαίο Λύκειο Αλεξανδρούπολης), κα Σουλτάνα Μαλαμίδου (2ο

Λύκειο Πολύχνης), κο Θανάση Σαμαρά (7ο Λύκειο Καλαμαριάς), κο Γιώργο Ταβερνιάρη (1ο ΤΕΕ Σταυρούπολης), κο Νικόλαο Ταραρά (Λύκειο Τριανδρίας), κο Αντώνη Τσιριγώτη (2ο ΤΕΕ Ευόσμου), κο Γεώργιο Τσούλη (3ο Λύκειο Θεσσαλονίκης), κο Θεοχάρη Χατζημιχαήλ (1ο Λύκειο Θεσσαλονίκης), κα Αικατερίνη Νικολετάκη (1ο Λύκειο Ηρακλείου Κρήτης), κο Απόστολο Μοσχέτα (1ο Λύκειο Ιωαννίνων), κο Κυριάκο Παπαδόπουλο (3ο Ενιαίο Λύκειο Πατρών).

Ευχαριστούμε επίσης όλους τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές των προηγούμενων σχολείων , για την πρόθυμη συμμετοχή τους και βοήθεια που προσέφεραν στην έρευνα αυτή.

Θερμές ευχαριστίες απευθύνουμε προς το διδακτικό προσωπικό των πανεπιστημιακών σχολών που βοήθησαν σημαντικά στη διεξαγωγή της έρευνας: Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης και Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Θράκης, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών Πανεπιστημίου Κρήτης, Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών Πανεπιστημίου Πατρών.

Η τελική αυτή έκθεση πεπραγμένων παρουσιάζει το θεωρητικό πλαίσιο, και τη μεθοδολογία έρευνας, και σχολιάζει τα ευρήματα της έρευνας για την εθνική και ευρωπαϊκή ταυτότητα. Απευθύνεται σε όλους όσους βοήθησαν στην πραγματοποίηση της έρευνας αυτής, καθώς και σε όλους τους εκπαιδευτικούς, τους μαθητές, τους φοιτητές, τους γονείς και κάθε ενδιαφερόμενο φορέα.

Αθήνα, Μάιος 2000

Δ. Γεώργας
Α. Χαντζή
Α. Γκαρή
Κ. Μυλωνάς
Γ. Αμπακούμκιν
Μ. Ντάλλα
Σ. Ανδρεοπούλου
Γ. Βούτσινος
Σ. Τζέπογλου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην Ευρώπη του σήμερα, και πολύ περισσότερο στην Ευρώπη του αύριο, καλούμαστε και θα κληθούμε να λειτουργήσουμε μέσα σε ένα πλαίσιο που από ορισμένες όψεις είναι σαφώς ανταγωνιστικό. Ο μοναδικός τρόπος για να ανταπεξέλθουμε στην πρόκληση αυτή είναι να αντιμετωπίσουμε ορθολογικά την επαφή με τα άλλα κράτη, απαλλαγμένοι από συμπλέγματα (κατωτερότητας ή ανωτερότητας) και έμμονες ιδέες. Και ακριβώς σε αυτό το σημείο έγκειται η συμβολή του προτεινόμενου ερευνητικού έργου. Εφόσον τα ευρήματα και τα αποτελέσματά του αξιοποιηθούν σωστά, θα οδηγήσουν στην ανάπτυξη αποτελεσματικών παρεμβάσεων στην εκπαιδευτική διαδικασία που θα βοηθήσουν στην αποσαφήνιση και τόνωση της εθνικής ταυτότητας και στην προβολή της ευρωπαϊκής διάστασης έτσι που να εναρμονίζεται το περιεχόμενο της ελληνικής εκπαίδευσης με τα πρότυπα των άλλων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Φιλοδοξία της ερευνητικής ομάδας ήταν ότι τα ευρήματα της έρευνας θα αποτελέσουν την επιστημονική τεκμηρίωση, στην οποία μπορεί να στηριχθεί το ΥΠΕΠΘ για να χαράξει και να διαμορφώσει μια εκπαιδευτική πολιτική, η οποία θα αποσκοπεί, αφενός στην τόνωση της εθνικής ταυτότητας και αφετέρου στην διαμόρφωση μιας ευρωπαϊκής υπερκείμενης ταυτότητας εναρμονισμένης με την ελληνική εθνική ταυτότητα.

Στο σημείο αυτό, η συνεισφορά του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου ήταν αποφασιστική. Καθώς το Ινστιτούτο κατέχει ενεργό ρόλο στη χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής, ήταν ο πλέον κατάλληλος φορέας για να προβάλλει και να προωθήσει τα πορίσματα της έρευνας και τις προτάσεις της ερευνητικής ομάδας που απορρέουν από αυτά. Έτσι, τα αποτελέσματα του ερευνητικού έργου θα μπορούσαν να αποτελέσουν τη βάση για ποικίλες παρεμβάσεις τόσο στα πλαίσια της πρωτοβάθμιας όσο και της δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Οι παρεμβάσεις αυτές μπορούν να γίνουν μέσα από το περιεχόμενο της διδακτέας ύλης (μαθήματα όπως ιστορία, γεωγραφία, κλπ.) αλλά και μέσα από σχολικές δραστηριότητες που θα πλαισιώνουν τον κυρίως κορμό των μαθημάτων - όπως ειδικά σεμινάρια ευαισθητοποίησης σε θέματα εθνικής και ευρωπαϊκής

ταυτότητας, εργαστήρια αλληλεπίδρασης με ομάδες μαθητών ή φοιτητών άλλων εθνικοτήτων, κ.ά.

Συγκεκριμένα, τα παραδοτέα του προτεινόμενου ερευνητικού έργου θα μπορούσαν να αποτελούν τη βάση για την ανάπτυξη τέτοιων παρεμβάσεων, όπου η Πολιτεία τις κρίνει αναγκαίες, Δηλαδή, το ενημερωτικό υλικό (φυλλάδιο, στο οποίο αναλύεται η ερευνητική διαδικασία, σχολιάζονται τα ευρήματα και θα παρουσιάζονται οι προτάσεις της ερευνητικής ομάδας) και το CD-Rom, μπορούν να χρησιμοποιηθούν στα πλαίσια μαθημάτων, σεμιναρίων και ειδικών εργαστηρίων σαν ερεθίσματα προς τα μέλη της εκπαιδευτικής κοινότητας για την περαιτέρω διερεύνηση και διαμόρφωση της εθνικής και ευρωπαϊκής ταυτότητας.

Τέτοιου είδους παρεμβάσεις εναρμονίζονται με την όλη πολιτική του ΥΠΕΠΘ, η οποία δίνει μεγάλη έμφαση στην ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση, καθώς στοχεύουν στην τόνωση της εθνικής ταυτότητας και την παράλληλη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας. Κάτι τέτοιο, θα βελτιώσει ιδιαίτερα τη διεθνή ανταγωνιστικότητα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, καθώς οι μαθητές και οι φοιτητές θα βοηθούνται να διαμορφώσουν μια ευρωπαϊκή ταυτότητα διατηρώντας και αναπτύσσοντας παράλληλα την "ελληνικότητά" και μοναδικότητά τους, πράγμα που θα τους καταστήσει πιο αποτελεσματικούς και λειτουργικούς στην Ευρώπη του αύριο.

Η παρούσα έρευνα ευθυγραμμίζεται με τις αναπτυξιακές κατευθύνσεις του Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης και βρίσκεται σε μεγάλη συνάφεια με άλλες Ενέργειες στα πλαίσια του ΕΠΕΑΕΚ. Πιο συγκεκριμένα συνδέεται με τα Υποπρογράμματα 1, 3 και 4. Με το Υποπρόγραμμα 1 που αφορά στη γενική και τεχνική εκπαίδευση, συνδέεται με το μέτρο 1.1 που αναφέρεται στην αναμόρφωση προγραμμάτων γενικής εκπαίδευσης, αλλά και με το μέτρο 1.2 που αναφέρεται στο ενιαίο Λύκειο. Κατά τον ίδιο τρόπο, το παρόν ερευνητικό έργο συνδέεται με το Υποπρόγραμμα 3 που αφορά την Τριτοβάθμια Εκπαίδευση. Καθώς στο δείγμα περιλαμβάνονται και φοιτητές, τα αποτελέσματα της έρευνας μπορούν να γενικευθούν και στο φοιτητικό πληθυσμό της χώρας. Επομένως, συνδέονται άμεσα με οποιαδήποτε ενέργεια θα στοχεύει στην αναμόρφωση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, στα προγράμματα σπουδών και στην ανάπτυξη συγγραμμάτων

(Μέτρα 3.1 και 3.2). Γενικά, τα ευρήματα της έρευνας θα πρέπει να μελετηθούν και να ληφθούν υπόψιν, προκειμένου να σχεδιαστεί οποιαδήποτε αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών και της διδακτέας ύλης σε οποιαδήποτε βαθμίδα της εκπαίδευσης.

Ακόμα, η έρευνα αυτή βρίσκεται σε συνάφεια με το Υποπρόγραμμα 4 για τον οργανωτικό και διοικητικό εκσυγχρονισμό και συγκεκριμένα με το Μέτρο για τον εκπαιδευτικό σχεδιασμό. Είναι φανερό πως οι αξίες και οι στάσεις των ομάδων που εμπλέκονται στην εκπαιδευτική διαδικασία σχετικά με την εθνική και την ευρωπαϊκή ταυτότητα θα πρέπει να μελετηθούν και να ληφθούν σοβαρά υπόψιν στα πλαίσια του σχεδιασμού της εκπαιδευτικής πολιτικής. Ο εκπαιδευτικός σχεδιασμός πρέπει να στηρίζεται σε ερευνητικά δεδομένα που απορρέουν από την συγκεκριμένη πραγματικότητα και τις συγκεκριμένες ανάγκες του πληθυσμού στον οποίο απευθύνεται και η έρευνα αυτή συμβάλλει στην αποσαφήνιση ενός σημαντικού τμήματος του όλου τοπίου των φορέων της εκπαιδευτικής διαδικασίας σήμερα.

Τα σημεία που διαφοροποιούν την πραγματοποιηθείσα έρευνα από άλλες σχετικές προσπάθειες είναι ποικίλλα. Κατ' αρχήν, αυτή είναι η πρώτη μεγάλης έκτασης έρευνα πεδίου που γίνεται στην Ελλάδα σε σχέση με την εθνική και ευρωπαϊκή ταυτότητα. Οι έρευνες που έχουν διεξαχθεί μέχρι στιγμής έχουν αντλήσει τα δεδομένα τους από ειδικές πηγές ή μεμονωμένες, δειγματικά μικρές, ομάδες (πχ. βιβλία, εκπαιδευτικοί, φοιτητές). Η παρούσα είναι η πρώτη έρευνα έγινε με τόσο μεγάλο, αντιπροσωπευτικό δείγμα.

Ενα άλλο σημείο διαφοροποίησης είναι η διερεύνηση των πηγών επιρροής που επηρεάζουν τις υπό μελέτη κοινωνικές ομάδες στη διαμόρφωση της εθνικής και ευρωπαϊκής τους ταυτότητας και των αξιών και στάσεών τους. Οι πηγές επιρροής (αξίες, στερεοτυπικές αντιλήψεις, αντιδιαστολή Ελληνικής και Ευρωπαϊκής ταυτότητας, κ.ο.κ.) δεν έχουν μελετηθεί σε άλλες έρευνες και αποτελούν ένα πολύ ενδιαφέρον τμήμα της πραγματοποιηθείσας έρευνας, καθώς τα σχετικά συμπεράσματα μπορούν να αξιοποιηθούν για τον σχεδιασμό πιθανών παρεμβάσεων, εφόσον αυτές κριθούν αναγκαίες. Από τα παραπάνω γίνεται φανερό πως δεν τίθεται ζήτημα επικάλυψης του έργου με άλλες ενέργειες του ΕΠΕΑΕΚ

καθώς το έργο διερευνά ένα θέμα πρωτότυπο και σε ένα δείγμα που δεν έχει μελετηθεί μέχρι σήμερα.

Στο σημείο αυτό θα επιχειρηθεί μια, όσο το δυνατόν, σύντομη θεωρητική προσέγγιση σχετικά με τη μελέτη των πηγών επιρροής αλλά και σχετικά με την κύρια έννοια της ταυτότητας, αναπτυξιακά και κοινωνικο-ψυχολογικά.

Η έννοια της Ταυτότητας

Η έννοια της ταυτότητας σχετίζεται με την έννοια του εαυτού, σύμφωνα με τον Erickson (1960), στα πλαίσια μιας διεύρυνσης της θεμελιώδους ψυχαναλυτικής θεωρίας. Σύμφωνα με την ψυχαναλυτική θεωρία, το παιδί, μέσω της ψυχικού μηχανισμού της ταύτισης με τους γονείς του, ενσωματώνει στο δικό του εγώ/εαυτό το ιδανικό εγώ ή υπερεγώ, γνωρίσματα, συμπεριφορές, στάσεις, αξίες και άλλα στοιχεία της προσωπικότητας των γονέων του. Σύμφωνα με τη θεωρία του Erickson (1968, 1990), ο εαυτός διαμορφώνεται και αναπτύσσεται σε όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου και όχι μόνον κατά την παιδική ηλικία. Η ανάπτυξη μάλιστα της προσωπικότητας – του εαυτού – αποτελεί ένα συνδυασμό από βιολογικές προδιαγραφές, σύμφωνα με το Φρόντ, και από κοινωνικά στοιχεία, τα οποία αντιμετωπίζει στα διαδοχικά στάδια της ζωής του, στις σχέσεις του π.χ. με την οικογένεια, το σχολείο, τους φίλους, το χώρο της εργασίας, κ.ά.

Μια σχετική με την προηγούμενη έννοια του εαυτού είναι η έννοια του κοινωνικού εαυτού, ή του "γενικευμένου άλλου" του George Mead (1934). O Holland (1977) διερεύνησε τη σχέση ανάμεσα στον εαυτό και στο κοινωνικό πλαίσιο, από τη σκοπιά της ψυχολογίας, της ψυχανάλυσης, της κοινωνιολογίας και της ανθρωπολογίας. Οι Markus & Kitayama (1991) μελέτησαν διαφορετικές εννοιολογικές προσεγγίσεις του εαυτού, ως μέρος του κοινωνικού περιβάλλοντος, ή διαφορετικές προσεγγίσεις του εαυτού σε διαφορετικά περιβάλλοντα. Έτσι, ο εαυτός μπορεί να θεωρηθεί ότι βρίσκεται σε αλληλεξάρτηση με το συγκεκριμένο περιβαλλοντικό πλαίσιο, ή ότι σχετίζεται με το φυσικό περιβάλλον ή το οικολογικό πλαίσιο (Neisser, 1988). Η έννοια της ταυτότητας με τον τόπο-χώρο (place-identity), σύμφωνα με τον Proshansky, et al. (1983), αφορά στους δεσμούς που συνδέουν το ευρύτερο περιβάλλον με το κοινωνικό πλαίσιο και τον εαυτό.

Επίκεντρο της ταυτότητας αποτελεί το ρήμα "είμαι" που αναφέρεται σε ταυτίσεις του ατόμου με π.χ. το φύλο που αντιπροσωπεύει, με την ηλικιακή ομάδα ("είμαι 18άρης"), με τον τόπο κατοικίας ("είμαι Κορίνθιος"), ή με την εθνική ομάδα στην οποία ανήκει ("είμαι Έλληνας"). Το νεαρό, κυρίως, άτομο στα 12 με 18 του χρόνια αρχίζει σύμφωνα με τον Erickson να ενδιαφέρεται για το πώς

φαίνεται στα μάτια των άλλων αυτό που το ίδιο βιώνει ως εαυτό. Διαμορφώνει είδωλα και ιδανικά μέσω ταυτίσεων με πρόσωπα και ομάδες· ωστόσο, η ταυτότητα που ουσιαστικά διαμορφώνεται είναι κάτι περισσότερο από τις ταυτίσεις αυτές που έκανε από την παιδική έως την εφηβική ηλικία: είναι μια αίσθηση εσωτερικής συνέχειας και συνοχής και η πεποίθηση ότι αυτά –η συνέχεια και η συνοχή– φαίνονται, δηλαδή είναι κατανοητά από τους άλλους.

Η ταυτότητα που αποκτά το άτομο κατά την εφηβεία και μετεφηβεία (18-20 ετών), ουσιαστικά κατακτάται μέσα από πειραματισμούς με διάφορες ιδέες και ιδεώδη, μέσα από συγκρίσεις ανάμεσα σε καταστάσεις και σχέσεις που το άτομο βιώνει, μέσα από συγκρούσεις με σεβαστά πρόσωπα που οι έφηβοι θέτουν τεχνητά σε θέση αντιπάλου. Γι' αυτό και η ταυτότητα ονομάζεται συχνά κατακτημένη ταυτότητα και αντιπαρατίθεται προς τη δοτή ή πρόωρα σχηματισμένη ταυτότητα, η οποία προκύπτει ως αποτέλεσμα δεσμεύσεων που έχει κάνει το άτομο σε "έτοιμες απόψεις" και "έτοιμους σκοπούς" και όχι σε αποτελέσματα δικής του πρωτοβουλίας. Στη δεύτερη αυτή μορφή ταυτότητας ανήκει, σε πολλές περιπτώσεις, η εθνική ταυτότητα, το τμήμα δηλαδή εκείνο της ταυτότητας που περιέχει ταυτίσεις με την εθνική ομάδα και τα γνωρίσματά της. Οι ταυτίσεις αυτές πραγματοποιούνται σταδιακά από την παιδική ηλικία, υπό την επιρροή που το άτομο δέχεται από την εθνική ομάδα στην οποία ανήκει (π.χ. από την εθνική-μητρική γλώσσα, από τη θρησκεία, από τα ήθη και τα έθιμα κ.τ.λ.) Ο Weinreich (1985, 1988) έχει αναπτύξει ένα λεπτομερές μεταθεωρητικό μοντέλο για τη μελέτη διαδικασίας της διαμόρφωσης της ταυτότητας. Στο μοντέλο αυτό έχει ορίσει την εθνική ταυτότητα ως "ένα μέρος της ολότητας του εαυτού του ατόμου, το οποίο απαρτίζεται από διαστάσεις που εκφράζουν τη συνέχεια ανάμεσα στην καταγωγή του ατόμου από το παρελθόν και τις φιλοδοξίες του για το μέλλον και σχετίζεται με την εθνικότητα" (1988, σ. 158).

Επομένως, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε την ταυτότητα ως μια προέκταση της έννοιας του εαυτού, η οποία, κατά τη διεργασία της ψυχολογικής ταύτισης με σημαντικά πρόσωπα και με στοιχεία του κοινωνικού και φυσικού περιβάλλοντος, οδηγεί στη διαμόρφωση διαφορετικών πλευρών του εαυτού, αναπτύσσοντας έτσι διαφορετικά συστατικά της ταυτότητας. Έτσι, τα συστατικά

στοιχεία της ταυτότητας του ατόμου ενδέχεται να είναι η ταύτιση με τον πατέρα, τη μητέρα και την ευρύτερη οικογένεια, με το σχολείο, τους δασκάλους και τους φίλους, με μια ποδοσφαιρική ομάδα, με κάποιο πολιτικό κόμμα, με μια θρησκεία, με κάποιο επάγγελμα, με τη γειτονιά του, με το χωριό του και επίσης, με τη χώρα του, με τις πολιτισμικές αξίες της εθνότητάς του, κ.ά. Τόσο η εθνικότητα (ethnic identity) όσο και η εθνική ταυτότητα (national identity) αποτελούν δύο –ανάμεσα σε πολλές– πιθανές συλλήψεις του εαυτού.

Επομένως, η έννοια της εθνικής ταυτότητας αποτελεί μία σημαντική πλευρά του εαυτού του ατόμου. Η διαμόρφωση και η ανασύνθεση της ταυτότητας είναι όροι που περιγράφουν τις διεργασίες διαφοροποίησης του εαυτού, όταν εμφανίζονται αλλαγές στο κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον, όπου το άτομο ζει. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της ζωής του, είναι πιθανό η εθνική του ταυτότητα να μην προέχει έναντι των άλλων μορφών ταυτότητας, όπως είναι η επαγγελματική ταυτότητα ή η οικογενειακή ταυτότητα, αλλά να έχει δευτερεύουσα σημασία. Δηλαδή, η εθνική ταυτότητα αποκτά πρωτεύοντα ρόλο στην έννοια του εαυτού του ατόμου, σε περιόδους ιστορικών και κοινωνικών ανακατατάξεων, σε περιόδους αποσταθεροποίησης, αλλαγής του κράτους, ή σε περιόδους κατά τις οποίες η εθνική ομάδα ή το άτομο απειλείται.

Όσον αφορά στην ευρωπαϊκή ταυτότητα, οι ερευνητικές προσπάθειες που έχουν γίνει έως σήμερα δείχνουν ότι η ευρωπαϊκή ταυτότητα είναι μια ταυτότητα υπό διαμόρφωση. Ως τέτοια, φαίνεται πως είναι ενδεχόμενο να επηρεάζεται από τις αντιλήψεις που προβάλλονται μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος. Επομένως, η διερεύνηση του πώς το εκπαιδευτικό σύστημα μιας χώρας σχετίζεται με τη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας είναι θέμα εξαιρετικής σημασίας για το σχεδιασμό μιας εκπαιδευτικής πολιτικής, η οποία θα στοχεύει στην προβολή της ευρωπαϊκής διάστασης.

Σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel & Turner, 1979) μία από τις κύριες παραμέτρους διαμόρφωσης της ταυτότητας αυτής είναι η αντιδιαστολή της αυτοεικόνας που οι εσω-ομάδες προσφέρουν στο άτομο με τις αντίστοιχες των εξω-ομάδων. Για την επίτευξη από το άτομο θετικής αυτοαντίληψης και αυτοσυναισθήματος είναι απαραίτητη η σταθερή και ικανώς

αντιδιαστελλόμενη κοινωνική ταυτότητα. Η αντιδιαστολή των στοιχείων αυτοεικόνας θα πρέπει να είναι θετική για την εσω-ομάδα, έτσι ώστε να αναβαθμίζει το αυτοσυναίσθημα του ατόμου. Όταν η κοινωνική ταυτότητα ενός ατόμου δεν είναι ικανοποιητική, τότε το άτομο επιδιώκει να απομακρυνθεί από την ομάδα της οποίας η αυτοεικόνα δεν αντιδιαστέλλεται θετικά με διάφορες εξω-ομάδες. Αν αυτό δεν είναι δυνατόν (όπως δεν είναι σύνηθες να απαρνείται κανείς την εθνική του καταγωγή), τότε το άτομο μεγιστοποιεί τη διαφοροποίηση των θετικών χαρακτηριστικών της ομάδας αυτής από άλλες. Θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει ως μία ακόμη παράμετρο της διαδικασίας αυτής την έννοια της γνωστικής ασυμφωνίας του Festinger (1957), ενώ, γενικά, πολλές είναι οι παράμετροι εκείνες που συντελούν στη διαδικασία και στα αποτελέσματα της αντιδιαστολή της εσω-ομάδας με τις διάφορες εξω-ομάδες. Μία τέτοια παράμετρος είναι οι αξίες του ατόμου, οι οποίες, επίσης, φαίνεται να υπόκεινται στους νόμους της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας.

Αξίες

Η έννοια των αξιών αποτελεί κεντρικό θεωρητικό πυρήνα και κεντρικό μοχλό στήριξης για την Κοινωνική Ψυχολογία για ιδιαίτερα μεγάλο διάστημα, οδηγώντας έτσι σε θεωρητικά μοντέλα τα οποία βρίσκονται σε συνεχή εξέλιξη (Tetlock, 1986· Feather, 1982· Schwartz & Bilsky, 1990). Σε πολλές περιπτώσεις, τα θεωρητικά αυτά μοντέλα ξεκίνησαν σε διεπιστημονική βάση· η κοινωνιολογία, η ψυχολογία και η ανθρωπολογία για παράδειγμα συμφωνούν στο ότι το "αξιοκρατικό σύστημα της κοινωνίας καθορίζει την πρέπουσα συμπεριφορά, την κοινωνικά επιθυμητή συμπεριφορά που αναμένεται από όλα τα μέλη της" (Γεώργας, 1986, σ. 115) ενώ η Zavalloni (1980) υποστηρίζει ότι η μελέτη των αξιών αντιπροσωπεύει τη συμβολή των επιστημών της ψυχολογίας, της κοινωνιολογίας και της ανθρωπολογίας. Η ψυχολογία όμως, και ειδικά η κοινωνική ψυχολογία, σε αντίθεση με την κοινωνιολογία αντιμετωπίζει το θέμα των αξιών σε σχέση με το πώς οι κοινωνικές δομές και το αξιοκρατικό σύστημα της κοινωνίας επιδρούν και διαμορφώνουν τη συμπεριφορά και ασφαλώς και τις αξίες του ατόμου. Για τον λόγο αυτό, η κοινωνική ψυχολογία ξεκινά από τα ίδια τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και μελετά τα συστήματα αξιών όπως διαμορφώνονται στο ίδιο το άτομο και όχι σε συνολική βάση, αν και η μέθοδος προσέγγισης αυτών των στοιχείων έχει σαφώς την αφετηρία της στο σύνολο και στις δειγματοληπτικές μελέτες. Με βάση τα στοιχεία που συλλέγονται μέσω των δειγμάτων αυτών, επιχειρείται η κατά προσέγγιση διευκρίνιση των στοιχείων προσωπικότητας για τον γενικό πληθυσμό και επομένως και για κάθε μέλος του.

Ξεκινώντας από τον ορισμό της αξίας που δίνει ο C. Kluckhohn (1951), η αξία "είναι μια σαφής ή υπονοούμενη σύλληψη του επιθυμητού, χαρακτηριστική ενός ατόμου ή κάποιας ομάδας και η οποία επηρεάζει την επιλογή προτύπων, μέσων και δράσεων που υπάρχουν στην κοινωνία". Η παραβίαση του χαρακτηριστικού κάθε αξίας που η κοινωνία ορίζει ως "επιθυμητό" δημιουργεί τύψεις, κρίσεις συνείδησης ή και συναισθήματα αποτυχίας. Γι' αυτούς τους λόγους η κάθε αξία αποτελεί ουσιαστικά άγραφο νόμο, η ισχύς και η έκταση του οποίου καθορίζεται από τη συλλογική συνείδηση και ανάλογα με τους υπόλοιπους

άγραφους νόμους-αξίες της ίδιας κοινωνίας. Ασφαλώς, δεν μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι όλες οι ανά την υφήλιο κοινωνίες ανθρώπων είναι ίδιες και ότι έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά και άγραφους νόμους, ούτε μπορεί κανείς να θεωρήσει τις αξίες και μόνο ως υπεύθυνες για τα συναισθήματα αποτυχίας κάτω από διαφορετικές πολιτιστικές και χωρο-χρονικές συνθήκες ζωής· επομένως θα περίμενε κανείς μια διαφοροποίηση στις αξίες ανάμεσα σε διαφορετικές κοινωνίες. Πράγματι, σε διαπολιτιστικό επίπεδο υπάρχουν ενδείξεις για διαφοροποιήσεις στα αξιοκρατικά συστήματα (Γεώργας, 1986, σ. 125· Triandis, et al., 1972), όμως οι βασικές αξίες φαίνεται να παραμένουν σταθερές σε μεγάλο ποσοστό εφόσον εκφράζουν πανανθρώπινα ιδανικά.

Με τη λογική αυτή, ίσως είναι εσφαλμένο να αντιμετωπίζουμε τις αξίες σαν πολυδιάστατα συστήματα πολυάριθμων αλληλοσυνδεόμενων και αλληλεξαρτώμενων εννοιών, προσπαθώντας να συμβιβάσουμε ασύμβατες έννοιες του επιθυμητού, όπως αυτό εκφράζεται σε κάθε κοινωνία. Αντίθετα, ίσως θα πρέπει να αντιληφθούμε τις αξίες ως γενικότερες και λίγες σε αριθμό εκφράσεις του ιδανικού, περιορίζοντας έτσι τα σφάλματα που οφείλονται στις πίο πάνω ασυμβατότητες οι οποίες δεν παρατηρούνται μόνο σε διαπολιτιστικό αλλά και σε ενδοπολιτιστικό επίπεδο. Ασφαλώς, μ' αυτή την αρκετά συντηρητική τακτική χάνουμε ιδιαίτερα χρήσιμες πληροφορίες για τη λεπτομερειακή περιγραφή των συστημάτων αξιών μιας κοινωνικής ομάδας ή ενός ατόμου, αλλά ταυτόχρονα αποφεύγουμε τον κίνδυνο να περάσουμε σε μέτρηση πεποιθήσεων, ενδιαφερόντων ή και στάσεων, να ξεφύγουμε δηλαδή από τα πλαίσια του "βαθιά ριζωμένου" (Γεώργας, 1986, σ. 125) χαρακτήρα των αξιών.

Σε θεωρητικό επίπεδο, ο Hull (1945) πίστευε ότι οποιαδήποτε ικανοποιητική θεωρία των κινήτρων της συμπεριφοράς θα έπρεπε να συμπεριλαμβάνει μια θεωρία αξιών και μάλιστα τέτοια, ώστε να εφαρμόζεται με σκοπό την πρόβλεψη και σε καμία περίπτωση τον χαρακτηρισμό της ανθρώπινης πράξης ως καλής ή κακής. Ο Cattell (1950) πάλι, υποστήριξε ότι ο Κοινωνικός Ψυχολόγος "είναι ο καλύτερα εξοπλισμένος από κάθε άλλο ειδικό να κληρονομήσει από τον Φιλόσοφο το αντικείμενο της δημιουργίας μιας Ηθικής Επιστήμης", ενώ μια πολύ τολμηρή αλλά και ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα πρόταση

είναι αυτή του ψυχοδυναμικού μελετητή Mullahy (1943) ο οποίος υποστήριξε ότι η διερεύνηση των διαπροσωπικών σχέσεων αποτελεί περιγραφική αλλά και ταυτόχρονα συνδυαστική μέθοδο συλλογής πληροφοριών για τις αξίες και ότι κάθε επιστημονική θεωρία αξιών θα έπρεπε να είναι βασισμένη στη θεωρία των διαπροσωπικών σχέσεων (interpersonal relations theory). Το εξ αρχής ενδιαφέρον των ερευνητών και μελετητών αντικατοπτρίζει την ανάγκη της σε βάθος διερεύνησης του χώρου των αξιών, όταν μάλιστα αναλογιστούμε τη θεμελιώδη υφή των αξιών για την προσωπικότητα του ατόμου που αντιστοιχεί στο φίλτρο διύλισης των πληροφοριών εκείνων που προέρχονται από το στενό περιβάλλον, τις πολιτιστικές καταβολές και από την ίδια την προσωπικότητα και μετατρέπονται από αυτό το φίλτρο σε στενά συνδεδεμένα σύνολα πεποιθήσεων, και στάσεων, αντιπροσωπευτικά των αξιών που τα δημιουργούν. Η άποψη του Fletcher (1942) επικεντρώνεται εμφιατικά στην ανάγκη διερεύνησης του συστήματος αυτού διακηρύσσοντας ότι "η Ψυχολογία είναι μια επιστήμη που δεν μπορεί επ' άπειρον να αποπέμπει την ευθύνη της για την αντιμετώπιση του προβλήματος των ανθρώπινων αξιών".

Οι προσεγγίσεις αυτές αντικατοπτρίζουν την κεντρικότητα των αξιών ως στοιχείων προσωπικότητας, στοιχείων που εκφράζονται μέσω της διαμόρφωσης πεποιθήσεων και παγιωμένων αντιλήψεων και στάσεων, επιδρούν στον τρόπο λειτουργίας των παραγωγικών αιτίων συμπεριφοράς, επηρεάζουν τη δημιουργία και τη χρήση στερεοτύπων και παρεμβαίνουν καθοριστικά σε φαινόμενα κοινωνικής αντίληψης (social cognition) και αλληλεπίδρασης. Ο Rokeach (1973) στο "The Nature of Human Values" τονίζει ότι "είναι δύσκολο να αντιληφθούμε ένα ανθρώπινο πρόβλημα το οποίο δεν θα ξεκαθάριζε περισσότερο αν υπήρχαν αξιόπιστα δεδομένα αξιών. Οι διαφορές μεταξύ πολιτισμών, κοινωνικών τάξεων, επαγγελματικών κλάδων, θρησκειών ή πολιτικών πεποιθήσεων, όλες μεταφράζονται σε ερωτήματα που αφορούν σε αξίες και συστήματα αξιών" (σ. 26). Επιπρόσθετα, οι αξίες ως κεντρικό σημείο αναφοράς, διευκολύνουν το άτομο στη δικαιολόγηση στάσεων και πεποιθήσεων και τελικά στη δικαιολόγηση της ίδιας του της συμπεριφοράς οδηγώντας σε ομοίωση, εφόσον οι αξίες του συμφωνούν με τις γενικά παραδεκτές και "επιθυμητές". Εξάλλου, ένα από τα πιο

βασικά σημεία στον ορισμό του Kluckhohn είναι το σημείο της επιλογής των αξιών· η "επιλογή" αυτή ουσιαστικά δηλώνει τη θετική ή αρνητική θέση που παίρνει το άτομο απέναντι σε ήδη οργανωμένα συστήματα αξιών, ταυτιζόμενο ή όχι με αυτά και σ' αυτή τη βάση είναι δυνατό να συνδυαστούν θεωρητικά αλλά και ερευνητικά (όπως έχει ήδη γίνει σε πολύ μεγάλο εύρος από πολλούς μελετητές) οι προτάσεις του Mullahy που πηγάζουν από την κοινωνική αλληλεπίδραση και τις διαπροσωπικές σχέσεις.

Συμπερασματικά, οι αξίες πέρα από την κεντρικότητά τους ως στοιχεία προσωπικότητας και τις βασικές κατευθυντήριες γραμμές, έχουν να προσφέρουν στο άτομο τη δυνατότητα επιλογής ταύτισης με, ή αποστασιοποίησης από, μορφές συμπεριφοράς, καθώς και επιτρέπουν τη δικαιολόγηση στάσεων και εκδηλούμενων συμπεριφορών. Έτσι, το αξιοκρατικό σύστημα του κάθε ατόμου αποτελεί βασική κινητήριο δύναμη ύπαρξης για κάθε προσωπικότητα και η διαμόρφωση και σταθεροποίησή του προέχει ως βασική επιδίωξη ζωής. Είναι γεγονός πως οι αξίες και τα συστήματα πεποιθήσεων και στάσεων που πηγάζουν από αυτές επιδρούν σε πολλές από τις έκδηλες συμπεριφορές του ατόμου, οι οποίες μάλιστα ενδέχεται να διαφέρουν ανάλογα με τις συνθήκες εκδήλωσής τους, επηρεαζόμενες ίσως από σχετικά διαφορετικά συστήματα στάσεων και πεποιθήσεων, δηλαδή, σε τελική ανάλυση, από διαφορετικές αξίες. Τα ερωτήματα που πηγάζουν από μια τέτοια λογική είναι πολλά και αναφέρονται στο ευρύτατο φάσμα της ανθρώπινης συμπεριφοράς, κάτι βέβαια που δεν είναι εφικτό να μελετηθεί σε βάθος και από όλες τις οπτικές γωνίες· άλλωστε, οι ενδιάμεσες φάσεις διαμόρφωσης των αξιών είναι πάρα πολύ δύσκολο να εξετασθούν επειδή είναι δύσκολο να μεταφραστούν σε φαινόμενα έκδηλης συμπεριφοράς. Έτσι, ουσιαστικά, η μελέτη της επίδρασης των αξιών ξεκινά από το σημείο διαμόρφωσης των στάσεων και των πεποιθήσεων του ατόμου και προχωρά σε φαινόμενα γνωστικής φύσης, σε μια προσπάθεια να ερμηνευθεί ο τρόπος σκέψης και λήψης αποφάσεων, εκδήλωσης ιδεών και στάσεων και γενικότερα ο τρόπος με τον οποίο το άτομο αξιολογεί τα εξωτερικά ερεθίσματα, προβαίνει σε συμπεράσματα και πράττει σύμφωνα με αυτά.

Οι πιο ενδιαφέρουσες διασυνδέσεις των αξιών με φαινόμενα έκδηλης

συμπεριφοράς φαίνεται να είναι οι κοινωνικο-γνωστικές και αναφέρονται σε έννοιες όπως το "ύστατο λάθος παραγωγικών αιτίων συμπεριφοράς" (ultimate attribution error). Την έννοια αυτή παρουσίασε ο Pettigrew το 1979 και την συνδύασε με την έννοια της υπεργενικευμένης άγνοιας (pluralistic ignorance, Korte, 1972). και οι δύο αυτές έννοιες αναφέρονται στα στερεοτυπικά παραγωγικά αίτια συμπεριφοράς (Cohen, 1981). Η υπάρχουσα βιβλιογραφία υποστηρίζει ότι ο τρόπος με τον οποίο σχηματίζονται οι εντυπώσεις (impression formation) και η κοινωνική αντίληψη (social cognition) είναι πολωμένος εξ αιτίας των στερεοτυπικών λειτουργιών των παραγωγικών αιτίων συμπεριφοράς (Zebrowitz, 1976. Ross, 1977). Οι πολώσεις αναφέρονται σε εκτιμήσεις κοινωνικών πράξεων ή ακόμη και στην απλή ύπαρξη κοινωνικών ομάδων, κάτι που άμεσα παραπέμπει στο θεμελιώδες σύγγραμμα του G.W. Allport (1958), *The Nature of Prejudice*. Η βιβλιογραφία υποστηρίζει ότι όταν ένα μέλος μιας κοινωνικής ομάδας βρίσκεται αντιμέτωπο με την ύπαρξη μια άλλης ομάδας ανθρώπων ή όταν ακόμη του υπενθυμίζονται οι πιθανές απόψεις ή θέσεις της ομάδας αυτής, τότε οι στερεοτυπικές λειτουργίες των παραγωγικών αιτίων συμπεριφοράς του, οδηγούν είτε σε εξομοιωτικές, είτε σε διαφοροποιητικές πολώσεις (Doise, 1969). Αυτή μάλιστα η διαδικασία αποτελεί ουσιαστικά το ύστατο λάθος των παραγωγικών αιτίων συμπεριφοράς για μέλη εσω-ομάδων και εξωομάδων.

Από την άλλη, οι αξίες επιδρούν και διαμορφώνουν στάσεις (Smith, 1949· Feather, 1985· Rasinski, 1987) και αυτές οι στάσεις είναι ιδιαίτερα πολωμένες μέσα στα πλαίσια της κοινωνικής αντίληψης και επομένως θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι ο τρόπος με τον οποίο οι κοινωνικο-αντιληπτικές αυτές διαδικασίες ενεργοποιούνται οφείλεται σε συγκεκριμένες εσω-ομαδικές αξίες. Μία μάλιστα κοινωνικο-αντιληπτή διαδικασία είναι και η στερεοτυπική επισύναψη αξιών σε εσω- και εξω-ομάδες ανάλογα με τις πολώσεις που δημιουργούν τα στερεοτυπικά παραγωγικά αίτια συμπεριφοράς που με τη σειρά τους διαμορφώνονται με βάση τις προσωπικές αξίες.

Η λογική που διέπει την πιο πάνω θεωρητική προσέγγιση ξεκινά από τη δεκαετία του '40, όταν οι Bruner & Postman (1948) παρουσίασαν στους συμμετέχοντες σύμβολα αξιών όπως το δολλάριο ή η σβάστικα και τους ζήτησαν

να εκτιμήσουν το φυσικό μέγεθος των συμβόλων αυτών. Καταδείχτηκε ότι οι προσωπικές αξίες επηρέαζαν τις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων και οι ερευνητές κατέληξαν στο ότι "ο οργανισμός μεγιστοποιεί την αξία αμοιβής (reward value) του αντικειμένου" και έτσι η αξία είναι καθοριστικός παράγων για την υποκειμενική εκτίμηση μεγεθών. Το συμπέρασμα των ερευνητών ήταν ότι αυτό που λανθάνει στο άτομο αλλά σε περισσότερο έντονη μορφή από όλα τα άλλα και είναι πραγματικά σημαντικό για το άτομο, επηρεάζει την αντίληψή του· το συμπέρασμα αυτό συνδυάζεται με την άποψη του Heider (1944) ότι κάθε αλλαγή στο εξωτερικό περιβάλλον αποκτά νόημα από την πηγή στην οποία επισυνάπτεται. το ίδιο το αντικείμενο, ή η ποιότητα (αξία, στάση, πεποίθηση) του άλλου ατόμου σε μια κοινωνική αλληλεπίδραση προκαλεί εντύπωση ανάλογη με τις ομοιότητες της πηγής και του δέκτη, ανάλογη δηλαδή με την προδιάθεση του δέκτη απέναντι στην πηγή. Εδώ "ειτουργούν διαφόρων ειδών αυτοεκπληρούμενες προφητείες, η ικανότητα της ακριβούς πρόβλεψης (accuracy of prediction) και φαινόμενα πόλωσης απέναντι στην πηγή ή στο μήνυμα (Jussim, 1991). Με βάση τα πιο πάνω, ήδη επεξεργασμένες πληροφορίες για πρόσωπα ή ομάδες θα μπορούσαν να προκαλέσουν με στερεοτυπικό τρόπο δομές αντιληπτικής συμπεριφοράς απέναντι σ' αυτά τα πρόσωπα και ομάδες.

Το 1981, η Cohen επιβεβαίωσε το πιο πάνω συμπέρασμα για επαγγελματικές ομάδες και ονόμασε το φαινόμενο "σταθερότητα του πρωτοτύπου" (prototype consistency), επειδή το σταθερό φίλτρο που έχει διαμορφωθεί διυλίζει τις νέες πληροφορίες και τις πολώνει ώστε να επιβεβαιωθούν οι στερεοτυπικές αντιλήψεις του δέκτη. Η όλη λογική συμφωνεί με τη θεωρία της Φιλοσοφίας της Επιστήμης του Hanson (1958) ο οποίος υποστήριξε πως "ό,τι αντιλαμβανόμαστε επηρεάζεται από ό,τι ήδη ξέρουμε, πιστεύουμε ή ερχόμαστε σε επαφή με." Δεν αντιλαμβανόμαστε τα αντικείμενα με ουδέτερο τρόπο αλλά προβαίνουμε σε εξαγωγή συμπερασμάτων γι' αυτά με επαγωγικό τρόπο, με άλλα λόγια αντιλαμβανόμαστε αυτό που τα εφόδια και η κατάρτισή μας μας επιτρέπουν να δούμε ("theory laden " προσέγγιση). Η θεωρία του Hanson έχει της πηγές της στη Gestalt θεώρηση και ουσιαστικά δείχνει ότι οι νέες μας εμπειρίες εξαρτώνται και φιλτράρονται μέσα από τις παλαιότερες εμπειρίες ώστε τελικά να επιβεβαιώνουν

τις ήδη υπάρχουσες πεποιθήσεις και αντιλήψεις μας.

Όλα τα παραπάνω φαινόμενα κινούνται στα πλαίσια του ύστατου λάθους παραγωγικών αιτιών συμπεριφοράς και αντικατοπτρίζουν όχι τον χαρακτήρα της ομάδας που περιγράφεται αλλά τον χαρακτήρα της ομάδας ή του μέλους της ομάδας που περιγράφει την άλλη (Campbell, 1967). Αυτά τα "ύστατα λάθη" κατά τους Fensterheim & Tresselt (1953) δεν είναι τυχαία και προέρχονται από το σύστημα προσωπικών αξιών και αυτό καταδείχτηκε όταν οι συμμετέχοντες σε πείραμά του χρησιμοποίησαν τις λιγότερο επιθυμητές αξίες τους για να περιγράψουν "μη-αρεστά" πρόσωπα ενώ υπήρξε μια επίδραση "αναβάθμισης" (halo effect) στα "αρεστά" πρόσωπα στα οποία οι συμμετέχοντες επεδύνασαν τις ίδιες τις προσωπικές τους αξίες.

Παράλληλα ευρήματα αναφέρονται και στο χώρο των πολιτικών στάσεων (Smith, 1949) που επηρεάζονται από τις προσωπικές αξίες ανάλογα με την οπτική γωνία ως προς την ευρύτητά τους. Οι απόψεις για την κοινωνική δικαιοσύνη και την αίσθηση του "δικαίου" επίσης επηρεάζονται από τις αξίες (Rasinski, 1987), ενώ ο Feather (1985) έδειξε ότι διαφορετικές εκτιμήσεις και απόψεις για το φαινόμενο της ανεργίας προέρχονται από διαφορετικές αξίες και δεν είναι απλά το αποτέλεσμα ενός ουδέτερου συστήματος επεξεργασίας πληροφοριών.

Ίσως η επεξήγηση αυτής της επίδρασης αξιών σε διάφορες τέτοιες καθημερινές εκδηλώσεις της συμπεριφοράς να βρίσκεται στην "υπόθεση της δικαιολόγησης στάσεων μέσω των αξιών" που διατυπώθηκε από τους Kristiansen & Zanna (1988) και έδειξε ότι η τήρηση κάποιων στάσεων (για παράδειγμα η εμμονή στη διατήρηση των πυρηνικών οπλικών συστημάτων) υποστηρίζεται από την εφαρμογή και λειτουργική ανάκληση συγκεκριμένων αξιών (στην περίπτωση ανακαλείται από το άτομο η αξία της εθνικής ασφάλειας). στην αντίθετη περίπτωση, τα άτομα που τέθηκαν εναντίον των πυρηνικών όπλων δήλωσαν ως κυρίαρχη αξία τους τη "σοφία" (Wisdom).

Η "υπόθεση δικαιολόγησης στάσεων" σχετίζεται με το γνωστικό μοντέλο αξιών του Tetlock (1986). Σ' αυτό το μοντέλο οι αξίες έχουν πολλαπλές ταυτότητες και αυτές οι ταυτότητες προκαλούν συγκρούσεις στο άτομο για το ποια θα πρέπει τελικά να είναι η χρήση τους. Η γνωστική διαδικασία που

επιστρατεύεται ονομάζεται από τον Tetlock "ιδεολογική σκέψη" (ideological reasoning) και εξυπηρετεί τα δύο στοιχεία της "πολυπλοκότητας ενσωμάτωσης" (integrative complexity). η πολυπλοκότητα αυτή απαρτίζεται από α) την "εννοιολογική διαφοροποίηση" (conceptual differentiation) που διαφοροποιεί ως προς το μέγεθος τα διάφορα συνδεδεμένα στοιχεία, εμπειρίες ζωής, δεδομένα του εξωτερικού περιβάλλοντος κ.ο.κ. και β) από την "ενσωμάτωση" (integration) που δημιουργεί συστήματα πληροφοριών, αξιών, κ.τ.λ., γύρω από αυτά τα ήδη διαφοροποιημένα στοιχεία ζωής.

Είναι φανερό ότι πολλές από τις κοινωνικο-γνωστικές διαδικασίες και πολλές από τις κοινωνικές διεργασίες στο χώρο της διατομικής ή διομαδικής αλληλεξάρτησης έχουν ένα μεγάλο μέρος από τις ρίζες τους στο χώρο των αξιών. Οι αξίες αποτελούν την κινητήριο δύναμη για την εκδήλωση αυτών των διεργασιών, τις δικαιολογούν και τις υποστηρίζουν, οδηγούν πολλές φορές σε εκλογικεύσεις ώστε να διατηρηθεί η εσωτερική ισορροπία ενώ ταυτόχρονα αποτελούν και οι ίδιες σοβαρότατο και υπολογίσιμο παράγοντα ζωής εφόσον όλοι τελικά αναζητούν σε κάθε τους πράξη το τι είναι σωστό και τι λάθος.

Ο σκοπός της πιο πάνω παρουσίασης, ήταν να φανεί η πρακτική χρησιμότητα και λειτουργικότητα των αξιών και σε τελική ανάλυση, η πρακτική χρησιμότητα της μέτρησής τους στα πλαίσια του παρόντος έργου. Είναι φανερό ότι πολλές από τις στερεοτυπικές αντιλήψεις και θέσεις σε θέματα ταυτότητας θα μπορούσαν να συνδέονται με τα συστήματα αξιών των εμπλεκομένων στην έρευνα ομάδων (μαθητών, φοιτητών και εκπαιδευτικών). Οι διασυνδέσεις με τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας των Tajfel & Turner είναι προφανείς.

Στερεότυπες αντιλήψεις

Το φαινόμενο *στερεότυπες αντιλήψεις* αποτελεί ένα από πρώτα αντικείμενα μελέτης της κοινωνικής ψυχολογίας. Πρόκειται για γνωστική διεργασία με την οποία ταξινομούμε πρόσωπα, συνήθως ξένα, σε κατηγορίες με βάση εμπειρίες με τα πρόσωπα αυτά ή με βάση πληροφορίες από συγκεκριμένες πηγές, π.χ. η γνώμη άλλων, άρθρα σε περιοδικά, κ.τ.λ. Η εννοιολογική δομή των στερεοτύπων είναι όμοια με αυτή των στάσεων, διότι τα στερεότυπα είναι ουσιαστικά στάσεις - το γνωστικό στοιχείο, το συναισθηματικό στοιχείο και η πραξιακή συμπεριφορά - για συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων, π.χ. εθνότητες, μειονότητες, κ.ά. (Allport, 1958). Ο Allport εξήγησε ότι οι στερεότυπες αντιλήψεις για ομάδες προσώπων αντιπροσωπεύουν μια γνωστική διεργασία η οποία απλοποιεί τα πολλαπλά ερεθίσματα ή πληροφορίες που προέρχονται από το κοινωνικό περιβάλλον.

Η γνωστική διεργασία της κατηγοριοποίησης, σύμφωνα με τη θεωρία του Bruner, et al. (1956), λειτουργεί με στόχο την οργάνωση των πολλών ερεθισμάτων στο περιβάλλον σε σύνολα, σε κατηγορίες. Για παράδειγμα, παρόλο που μπορούμε να διακρίνουμε ανάμεσα σε πολλές αποχρώσεις του κόκκινου, τείνουμε να τις τοποθετούμε εννοιολογικά στη γνωστική κατηγορία “κόκκινο” και να αντιλαμβανόμαστε όλες τις αποχρώσεις αυτές ως ένα ενιαίο σύνολο. Η γνωστική διεργασία της κατηγοριοποίησης διευκολύνει την αντίληψη των στοιχείων του περιβάλλοντος, διότι η αντίληψη διαφορετικών ερεθισμάτων ως ενιαίο σύνολο απλοποιεί τις αντιδράσεις του οργανισμού. Ωστόσο, η διεργασία της κατηγοριοποίησης, της απλοποίησης των ερεθισμάτων, έχει το μειονέκτημα ότι τοποθετεί συγχρόνως σε ίδια κατηγορία ερεθίσματα που ενδέχεται να διαφέρουν. Αγνοεί, δηλαδή, τις ατομικές διαφορές, τα *χαρακτηριστικά* της κατηγορίας.

Τα χαρακτηριστικά μιας κατηγορίας αναφέρονται σε συγκεκριμένες ιδιότητες της κατηγορίας. Για παράδειγμα, η κατηγορία *Κινέζοι* έχει πολλά χαρακτηριστικά όπως, “έχουν μαύρα μαλλιά”, “τρώνε ρύζι”, “έχουν στρογγυλά πρόσωπα”, “είναι κοντοί”, “δεν εκδηλώνουν ανοιχτά τα συναισθήματά τους”, “είναι καλοί έμποροι”, κ.ά.

Το μεγάλο σφάλμα όσον αφορά στις στερεότυπες αντιλήψεις για ομάδες είναι ότι εκλαμβάνουμε τα *χαρακτηριστικά* ως *κατηγορίες*. Τείνουμε, δηλαδή, να εκλαμβάνουμε κάποιο χαρακτηριστικό, π.χ. “είναι καλοί έμποροι”, στο οποίο υπάρχουν ατομικές διαφορές ως ενιαία κατηγορία, π.χ. “**όλοι** οι Κινέζοι είναι καλοί έμποροι”.

Είναι φανερό ότι τα χαρακτηριστικά τα οποία δημιουργούν προκαταλήψεις για εθνότητες είναι συνήθως τα αρνητικά, π.χ., “είναι τεμπέληδες”, “κλέβουν”, “είναι επικίνδυνοι”, “μας μισούν”, κ.ά. Ο Tajfel (1978) συνοψίζει τα χαρακτηριστικά της διεργασίας της προκατάληψης ως: α) ο άνθρωπος εύκολα χαρακτηρίζει ομάδες ανθρώπων με ελάχιστα και χονδροειδή γνωρίσματα, β) οι χαρακτηρισμοί διατηρούνται στο νου του καθενός για μεγάλα χρονικά διαστήματα, γ) αλλάζουν, με δυσκολία όμως, σε συνδυασμό με κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές αλλαγές, δ) επιτείνονται οι αρνητικά φορτισμένες προκαταλήψεις όταν υπάρχουν εχθρότητες άναμεσα σε κοινωνικές ομάδες, ε) μαθαίνονται σε μικρή ηλικία και χρησιμοποιούνται από παιδιά μέχρι την ηλικία που αρχίζουν να σκέπτονται μόνο τους, στ) δεν δημιουργούν προβλήματα κάτω από ομαλές κοινωνικές συνθήκες αλλά δύσκολα μεταβάλλονται κάτω από εχθρικό κοινωνικό κλίμα.

Υποθέσεις εργασίας

Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω βασική υπόθεση είναι ότι τόσο η εθνική όσο και η ευρωπαϊκή ταυτότητα είναι πολυδιάστατες έννοιες και αποτελούνται από θετικές και αρνητικές όψεις. Οι θετικές όψεις συμβάλλουν θετικά ενώ οι αρνητικές όψεις συμβάλλουν αρνητικά στην ταύτιση με την εθνική ομάδα και στην ταύτιση με την "ευρωπαϊκή κοινότητα". Βάσει των αποτελεσμάτων πρόσφατων ερευνών, υποθέσαμε ότι οι θετικές όψεις της εθνικής ταυτότητας επικεντρώνονται στο ένδοξο παρελθόν του ελληνικού έθνους και την αδιάσπαστη πορεία του στο χώρο και το χρόνο και στις αξίες και αρετές του ελληνισμού, ενώ οι αρνητικές όψεις επικεντρώνονται στις εξωτερικές απειλές, το οικονομικά υποβαθμισμένο παρόν της χώρας και στα αίτια της "ελληνικής κακοδαιμονίας" (Χαντζή, 1997).

Όσον αφορά την ευρωπαϊκή ταυτότητα, κάποιες υποθέσεις μπορούν να στηριχτούν στα αποτελέσματα μιας δημοσιευμένης έρευνας (Chryssochoou, 1996) και στα στοιχεία μιας αδημοσίευτης έρευνας (de Rosa, 1996), που έγινε σε 10 χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μεταξύ των οποίων ήταν και η Ελλάδα (υπεύθυνη για τη συλλογή και ανάλυση των στοιχείων του ελληνικού δείγματος ήταν η Α. Χαντζή). Δύο έρευνες που έγιναν πρόσφατα για τη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο βιώνουν την εθνική τους ταυτότητα μαθητές και εργαζόμενοι νέοι (Χαντζή, 1997) και εκπαιδευτικοί (Φραγκουδάκη & Δραγώνα, 1997) κατέδειξαν κάποια σύγχυση ως προς τις εθνικές αξίες, κάποια αμφιθυμία ως προς τη στάση απέναντι στην Ευρωπαϊκή Ένωση και κάποιο αίσθημα απειλής που προφανώς απορρέει από το γεγονός ότι ορισμένες χώρες της δυτικής Ευρώπης βιώνονται ως οικονομικά εύρωστες και πολιτικά ισχυρές σε αντίθεση με την οικονομικά φτωχή και πολιτικά ανίσχυρη Ελλάδα.

Η αντίθεση θετικών και αρνητικών όψεων, είτε ελληνικών είτε της ευρωπαϊκής κοινότητας, θα ήταν δυνατό να περιγραφεί μέσω της διερεύνησης της πολλαπλής συσχέτισης των όψεων αυτών για συγκεκριμένα θέματα (οικογένεια, χαρακτηριστικά προσωπικότητας, εκπαίδευση, συνήθειες, κ.τ.λ.), όπου ο κύριος στόχος θα ήταν η κατά το δυνατόν ακριβής ανίχνευση του τρόπου με τον οποίο ο

έλληνας αντιδιαστέλλει την ελληνική ταυτότητα με την ευρωπαϊκή. Αυτή η αντιδιαστολή αναμενόταν να είναι ιδιαίτερα έντονη σε θέματα οικογένειας, θρησκείας, και χαρακτηριστικών της εκπαίδευσης.

Η σύγκριση των τριών βασικών ομάδων που εμπλέκονται στην εκπαιδευτική διαδικασία, δηλαδή των εκπαιδευτικών, των μαθητών και, των φοιτητών, αναμενόταν να αναδείξει ενδιαφέρουσες διαφορές, όσον αφορά στους κεντρικούς άξονες βάσει των οποίων ορίζεται και βιώνεται η εθνική και η ευρωπαϊκή ταυτότητα. Πιο συγκεκριμένα, αναμενόταν οι εκπαιδευτικοί, ως λειτουργοί του εκπαιδευτικού συστήματος, και οι μαθητές, ως άμεσοι δέκτες της εκπαιδευτικής διαδικασίας, να δίνουν μεγαλύτερη έμφαση σε εκείνα τα στοιχεία της εθνικής και της ευρωπαϊκής ταυτότητας που προβάλλονται μέσω του περιεχομένου της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Οι φοιτητές αναμενόταν να έχουν μια πιο "αποστασιοποιημένη", δηλαδή πιο "αντικειμενική" θεώρηση του όλου θέματος, λαμβάνοντας υπόψη όλες τις διαστάσεις και τονίζοντας περισσότερο τα στοιχεία που άπτονται της οικονομίας και της απασχόλησης, δηλαδή τα στοιχεία που τους απασχολούν περισσότερο λόγω της ιδιότητάς τους και της αγωνίας τους για το επαγγελματικό τους μέλλον. Οι εκπαιδευτικοί αναμενόταν να δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στις παραδοσιακές όψεις της εθνικής ταυτότητας και εκείνες που συνδέονται περισσότερο με το παρελθόν του ελληνικού έθνους, Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι, καθώς πρόκειται για έρευνα πεδίου και καθώς δεν έχουν γίνει άλλες έρευνες που να διερευνούν την εθνική ταυτότητα στους πληθυσμούς αυτούς, οι παραπάνω υποθέσεις διατυπώνονται με ιδιαίτερες επιφυλάξεις. Η συγκεκριμένη έρευνα προτάθηκε ακριβώς για να διερευνηθεί το μεγάλο αυτό πεδίο που είναι εν πολλοίς "terra incognita".

ΜΕΘΟΔΟΣ

I. Προκαταρκτική έρευνα

Κατά την προκαταρκτική έρευνα έγιναν συνολικά 60 ημιδομημένες ατομικές συνεντεύξεις σε μικρό δείγμα εκπαιδευτικών, μαθητών, φοιτητών και εκπαιδευτικών. Στόχος των συνεντεύξεων ήταν ο εντοπισμός των βασικών "θεμάτων" μέσω των οποίων ορίζεται και βιώνεται η εθνική και η ευρωπαϊκή ταυτότητα, η σχέση μεταξύ των δύο ταυτοτήτων, καθώς και ο εντοπισμός των ευρωπαϊκών και εθνικών αξιών και των στάσεων απέναντι στην Ε.Ε. Η επεξεργασία του υλικού των συνεντεύξεων έγινε με τη μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου (content analysis) και κατέληξε σε 35 ερωτήσεις οι οποίες περιελάμβαναν τις διάφορες έννοιες (επίθετα, χαρακτηριστικά, συνθήκες, συνήθειες, αξίες, πεποιθήσεις, κ.τ.λ.) οι οποίες είχαν προκύψει μέσω των συνεντεύξεων. Το ερευνητικό ερωτηματολόγιο παρουσιάζεται αναλυτικά στο Παράρτημα II.

II. Το Ερευνητικό Ερωτηματολόγιο

Το κύριο σώμα του ερωτηματολογίου αποτελείται από ερωτήσεις που αφορούν την εθνική και την ευρωπαϊκή ταυτότητα, τις στάσεις απέναντι στην Ευρωπαϊκή Ένωση, τις προσωπικές, εθνικές και ευρωπαϊκές αξίες, καθώς και τις πηγές που εν δυνάμει επηρεάζουν τις παραπάνω μεταβλητές. Αναλυτικά, οι τομείς ενδιαφέροντος που περιλαμβάνονται στο ερωτηματολόγιο παρουσιάζονται κατά την καταγραφή και ερμηνεία των ευρημάτων στο κεφάλαιο "Ευρήματα".

III. Δείγμα

Το δείγμα των εκπαιδευτικών, μαθητών, και φοιτητών έπρεπε να είναι όσο το δυνατόν πιο αντιπροσωπευτικό, γι' αυτό έπρεπε να προέρχεται από διάφορες γεωγραφικές περιοχές της χώρας. Να σημειωθεί, ότι για τις ανάγκες της έρευνας, η οποία είναι δημοσκοπική, η δειγματοληψία αρκούσε να είναι αντιπροσωπευτική και δεν απαιτείτο να είναι τυχαία. Επομένως, το δείγμα θα έπρεπε να προέρχεται τόσο από μεγάλα αστικά όσο και από μικρότερα αστικά κέντρα σε ακριτικές περιοχές, όπου τα υπό έρευνα μεγέθη αναμενόταν να εκφράζονται διαφοροποιημένα. Ταυτόχρονα, θα έπρεπε σε κάθε περιοχή να απαντώνται όλες οι κατηγορίες του δείγματος. Με τα κριτήρια αυτά προσδιορίστηκαν οι ακόλουθες περιοχές δειγματοληψίας: Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Αλεξανδρούπολη, Ιωάννινα και Κρήτη.

Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στο δείγμα των μαθητών, το οποίο ήταν και το πολυπληθέστερο, αναλογικά και με τις πραγματικές συχνότητες στον γενικό πληθυσμό της Ελλάδας. Ακριβώς για τον λόγο αυτόν στο δείγμα των μαθητών περιελήφθησαν 808 έφηβοι ηλικίας 16 ετών (155.551 μαθητές και μαθήτριες σύμφωνα με την απογραφή του 1991), 419 φοιτητές και φοιτήτριες και 108 εκπαιδευτικοί. Με βάση τις συχνότητες του πληθυσμού καθορίστηκαν αρχικά οι ποσοστιαίες αναλογίες συμμετοχής μαθητών, φοιτητών και εκπαιδευτικών στο συνολικό δείγμα, αλλά φυσικά οι τελικοί αριθμοί συμμετεχόντων φοιτητών και εκπαιδευτικών ήταν μεγαλύτεροι από τους "αντιπροσωπευτικούς", διότι στην αντίθετη περίπτωση το δείγμα των φοιτητών και εκπαιδευτικών δεν θα περιελάμβανε επαρκείς πληροφορίες.

Συγκεκριμένα, ως προς την αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος των μαθητών ως προς το Φύλο, τις Αστικές ή Ημιαστικές & Αγροτικές περιοχές και φυσικά, ως προς τη Γεωγραφική περιοχή (Αττική-Στερεά Ελλάδα, Πελοπόννησος, Κρήτη και νησιά, Θράκη, Ήπειρος και, Θεσσαλία και Μακεδονία) οι συχνότητες δείγματος και πληθυσμού παρουσιάζονται στον Πίνακα που ακολουθεί.

Πίνακας Συχνοτήτων για τους μαθητές και μαθήτριες 16 ετών, σύμφωνα με την απογραφή του 1991 και κατανομές δείγματος

<i>Κατανομή κατά Γεωγραφικό Διαμέρισμα (απόλυτες συχνότητες, απογραφή 1991)</i>					Ημιαστικές και Αγροτικές
Μαθητές 16 ετών	Σύνολο	Αγόρια	Κορίτσια	Αστικές	
Στερεά Ελλάδα και Εύβοια	64074	32903	31171	51664	12410
Πελοπόννησος	16241	8253	7988	6271	9970
Ήπειρος και Ιόνια νησιά	8938	4572	4366	3082	5856
Μακεδονία και Θεσσαλία	45907	23638	22269	23209	22698
Θράκη	4994	2481	2513	1984	3010
Κρήτη-Νησιά	15397	7852	7545	6140	9257
ΣΥΝΟΛΟ	155551	79699	75852	92350	63201
% αναλογίες επί συνόλου		51,24	48,76	59,37	40,63

% αναλογίες αντιπροσώπευσης στο Δείγμα

Στερεά Ελλάδα και Εύβοια	41,19	41,28	41,09	55,94	19,64
Πελοπόννησος	10,44	10,36	10,53	6,79	15,78
Ήπειρος και Ιόνια νησιά	5,75	5,74	5,76	3,34	9,27
Μακεδονία και Θεσσαλία	29,51	29,66	29,36	25,13	35,91
Θράκη	3,21	3,11	3,31	2,15	4,76
Κρήτη-Νησιά	9,90	9,85	9,95	6,65	14,65
ΣΥΝΟΛΟ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Απόλυτες συχνότητες αντιπροσώπευσης στο Δείγμα των μαθητών

Στερεά Ελλάδα και Εύβοια	333	171	162	269	64
Πελοπόννησος	84	43	41	33	52
Ήπειρος και Ιόνια νησιά	46	24	23	16	30
Μακεδονία και Θεσσαλία	238	123	116	121	118
Θράκη	26	13	13	10	16
Κρήτη-Νησιά	80	41	39	32	48
ΣΥΝΟΛΟ	808	414	394	480	328

Απόλυτες και σχετικές συχνότητες συμμετοχής στο Δείγμα των μαθητών κατά Φύλο

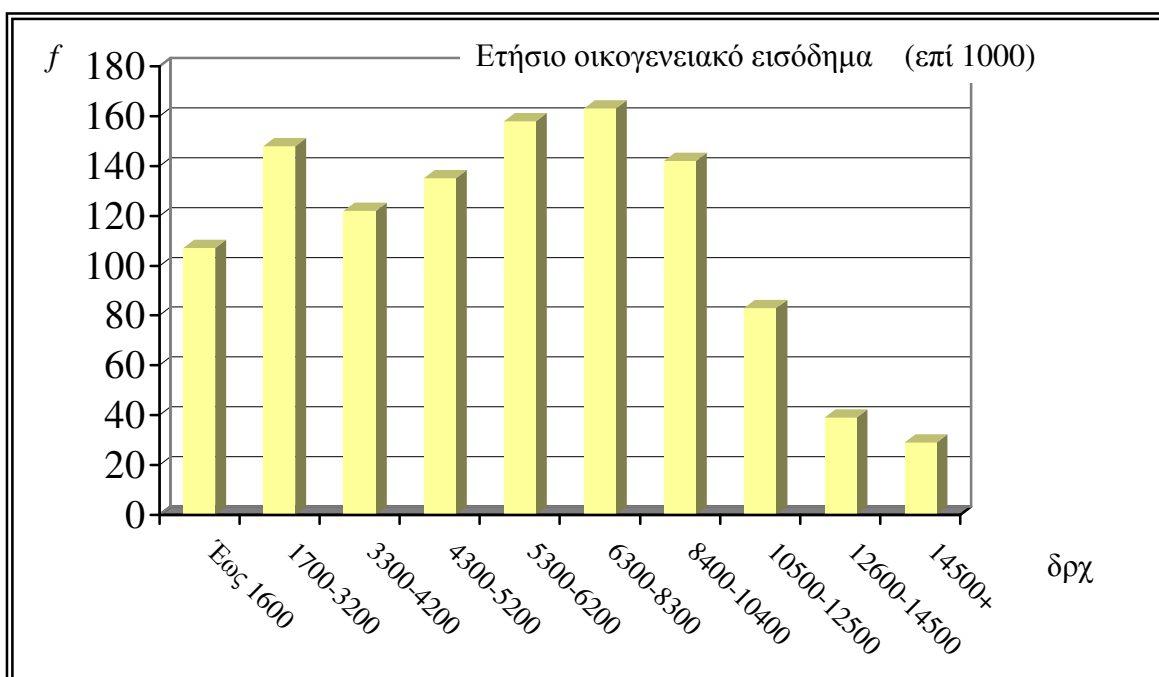
Στερεά Ελλάδα και Εύβοια	283	151	122	53,36	43,11*
Πελοπόννησος	104	52	43	50,00	41,35
Ήπειρος και Ιόνια νησιά	60	27	30	45,00	50,00
Μακεδονία και Θεσσαλία	205	107	88	52,20	42,93
Θράκη	105	50	54	47,62	51,43
Κρήτη-Νησιά	51	38	11	74,51	21,57
ΣΥΝΟΛΟ	808	425	348	52,60	43,07

* τα στοιχεία και οι υπολογισμοί παρατίθενται με βάση τα έγκυρες αρχικές τιμές

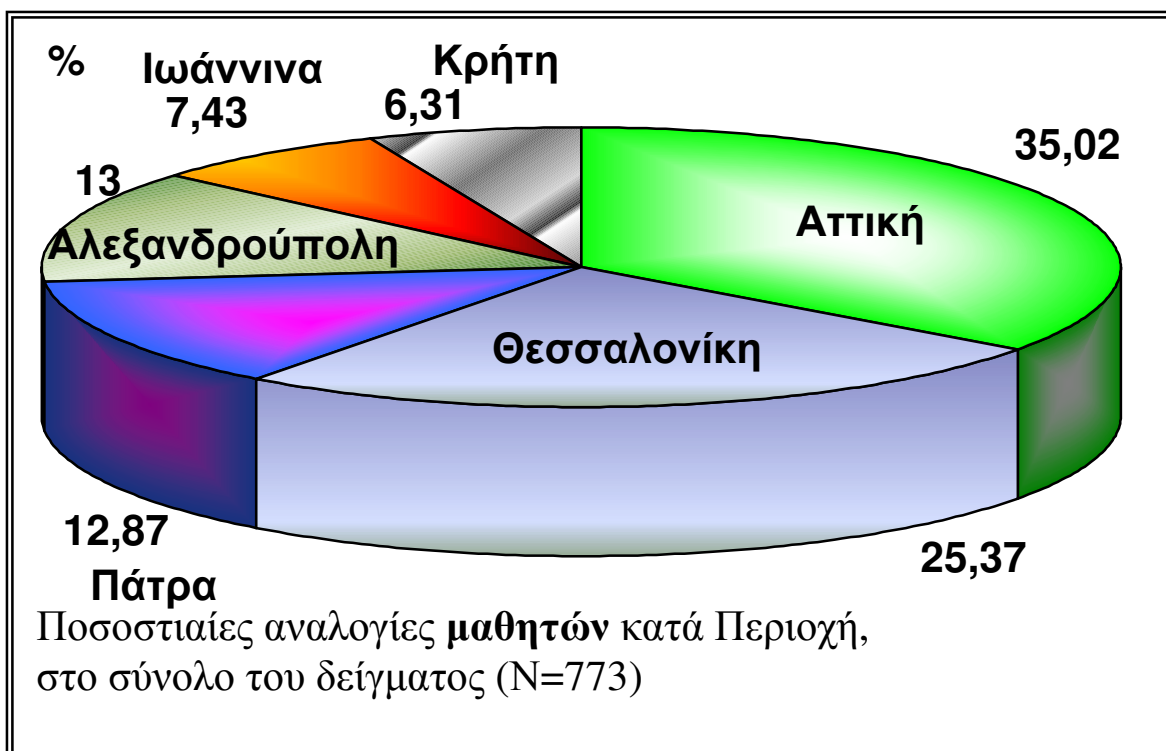
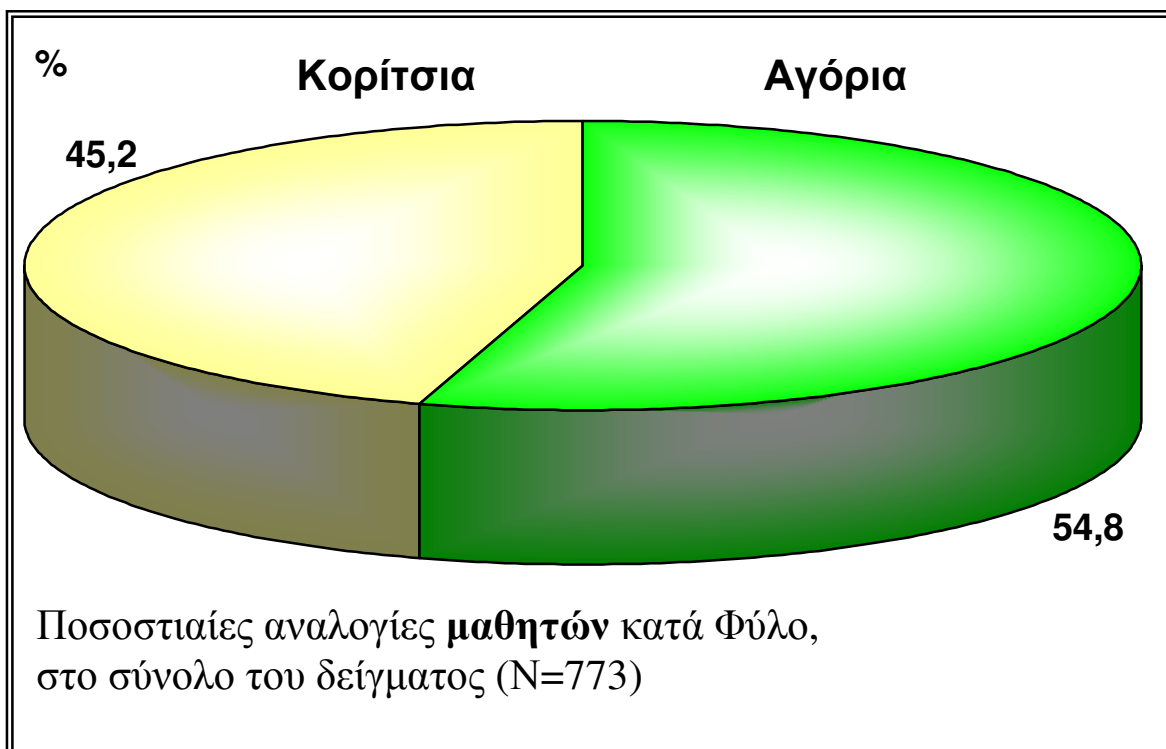
Η κατανομή του τελικού δείγματος των μαθητών και μαθητριών ήταν παρόμοια με τη θεωρητικά αναμενόμενη κατανομή του πληθυσμού (σύμφωνα με τους Πίνακες της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας). Οι σχετικές αποκλίσεις που παρατηρήθηκαν προέκυψαν καθώς για τις ομάδες των μαθητών τα στοιχεία

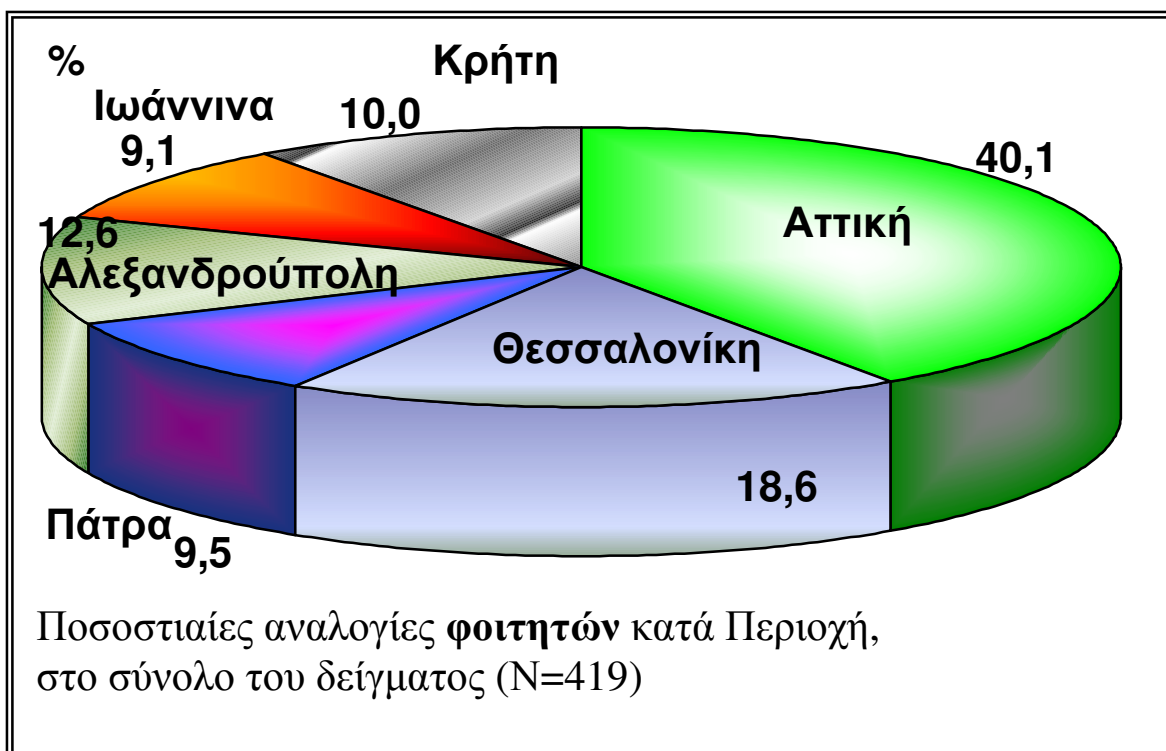
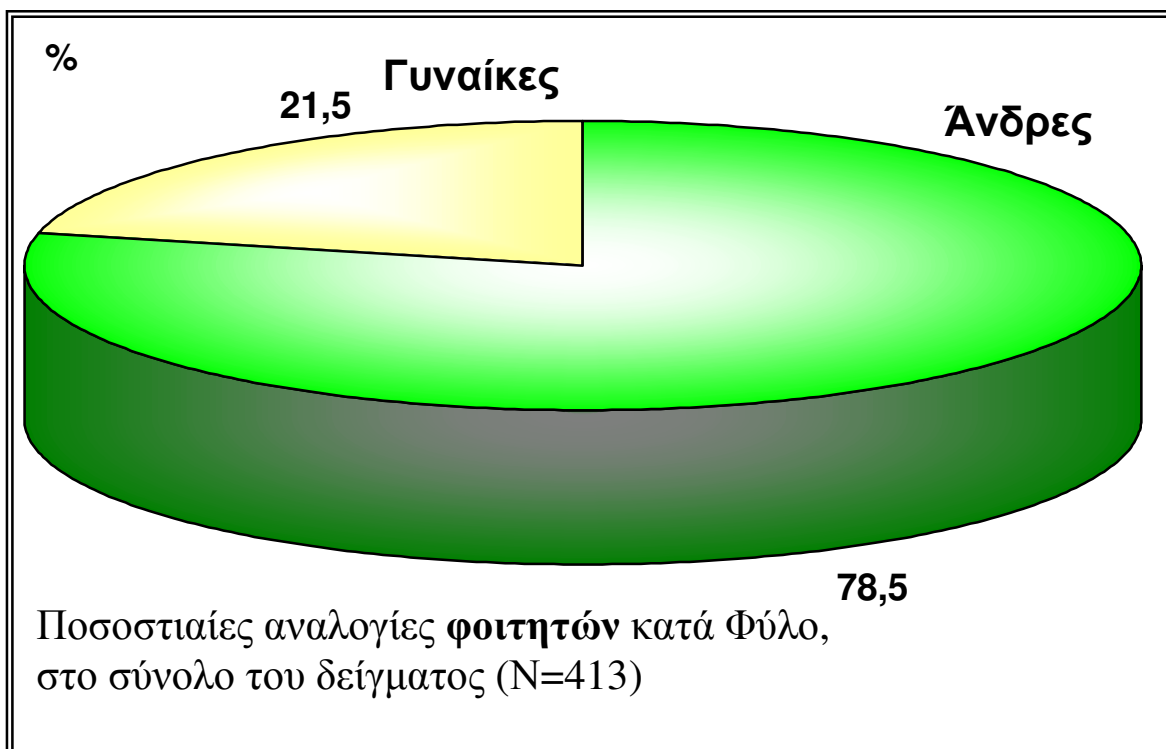
συνελέγησαν στα σχολεία τους και επομένως τα στοιχεία αυτά προέρχονται από αυτούσια συμπτωματικά τμήματα και για τους λόγους αυτούς υπήρξαν αριθμητικές "απώλειες" αλλά και "οφέλη". Οι αποκλίσεις αυτές δεν επηρέασαν την αντιπροσωπευτική ισχύ του δείγματος.

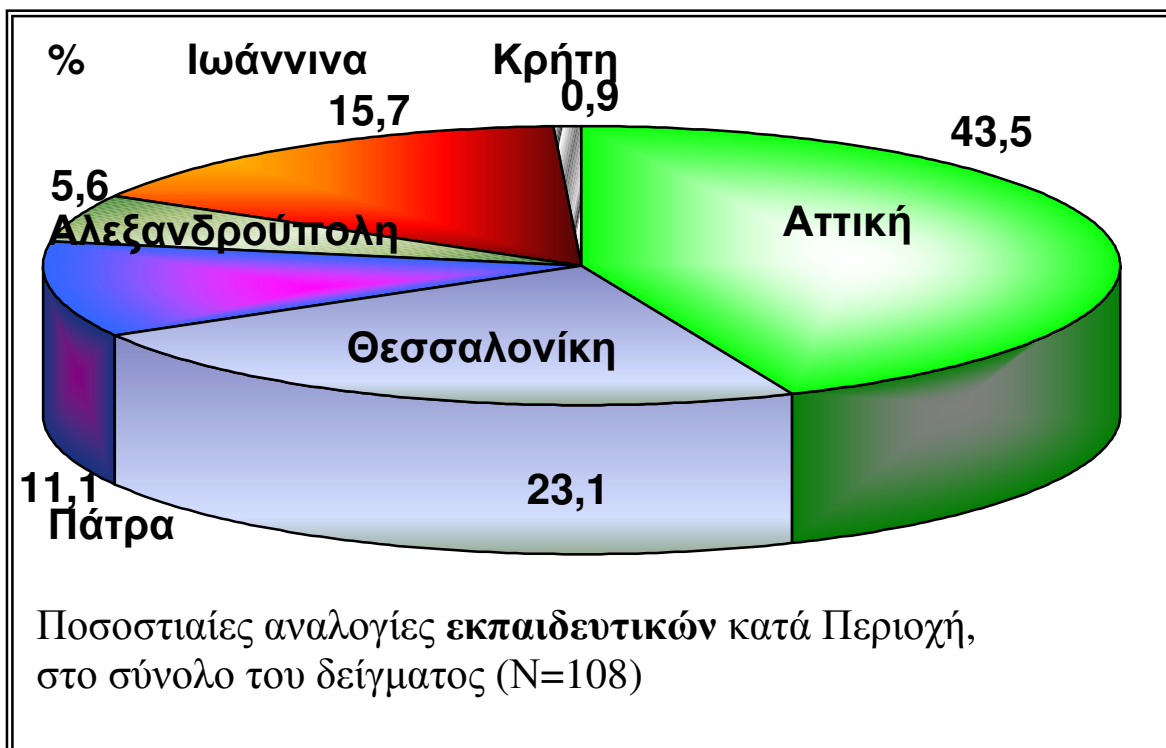
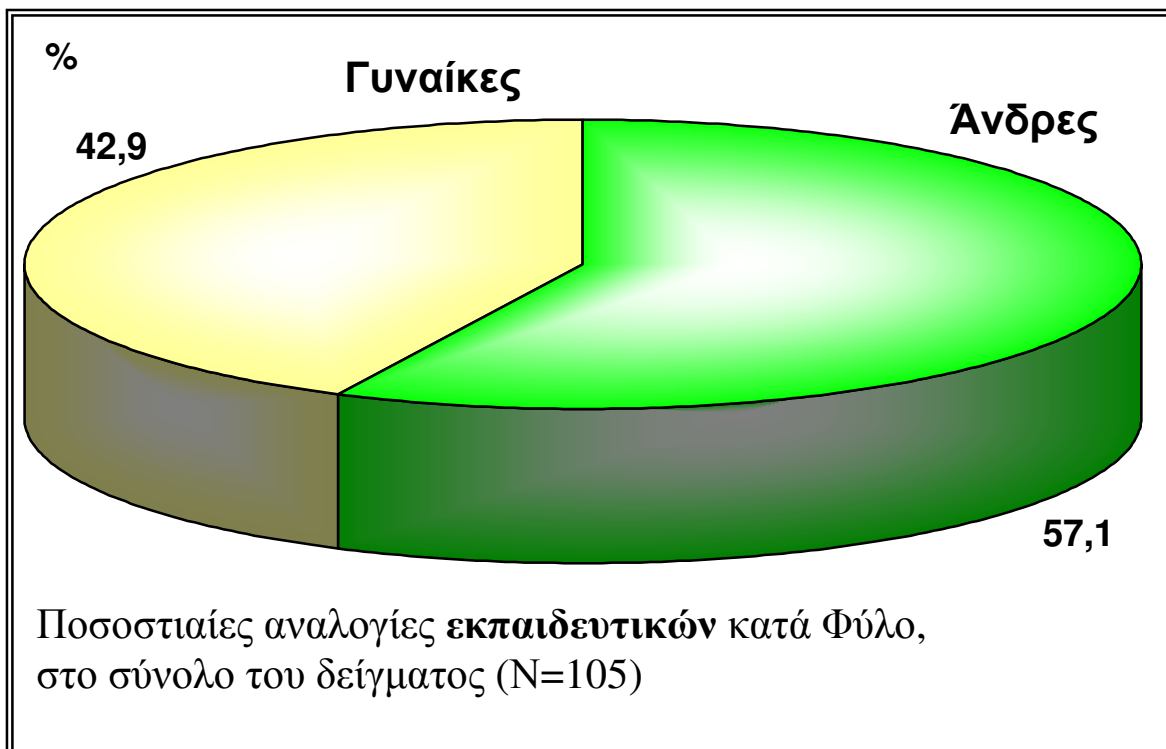
Μια άλλη παράμετρος ενδιαφέροντος σχετικά με τα χαρακτηριστικά του δείγματος στο σύνολό του, το οικογενειακό εισόδημα, παρουσιάζεται στο Σχήμα που ακολουθεί.

Στα Σχήματα των επομένων σελίδων παρουσιάζονται οι σχετικές συχνότητες που ισχύουν στο σύνολο του δείγματος της έρευνας, κατά γεωγραφική περιοχή και κατά φύλο, ανάλογα και με την ομάδα συμμετεχόντων (μαθητές, φοιτητές, εκπαιδευτικοί).

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Η επεξεργασία των στοιχείων έγινε με μονομεταβλητές αλλά κυρίως και με πολυμεταβλητές στατιστικές αναλύσεις. Χρησιμοποιήθηκε η παραγοντική ανάλυση αντιστοιχιών και η ανάλυση ιεραρχικής ταξινόμησης για την περιγραφή της δομής της εθνικής και της ευρωπαϊκής ταυτότητας και τον εντοπισμό των παραγόντων που σχετίζονται με την ταύτιση με την εθνική ομάδα και με την "ευρωπαϊκή κοινότητα". Επίσης, χρησιμοποιήθηκαν και μοντέλα ανάλυσης παλινδρόμησης και ανάλυσης διακύμανσης για την εκτίμηση των διαφορών μεταξύ των τεσσάρων ομάδων. Άλλες μονομεταβλητές περιγραφικές και διερευνητικές πολυμεταβλητές αναλύσεις είχαν στόχο τη διαπίστωση της συσχέτισης και του ρόλου των στάσεων και των αξιών με την εθνική και της ευρωπαϊκή ταυτότητα, καθώς και ο ρόλος των εν δυνάμει πηγών επιρροής στα ανωτέρω μεγέθη.

Για τη διευκόλυνση της ερμηνείας στις στατιστικές αναλύσεις που ακολουθούν, η παρουσίαση θα γίνει με βάση τις ενότητες του ερευνητικού ερωτηματολογίου.

I. Χαρακτηριστικά-επίθετα για Έλληνες και Ευρωπαίους

Η πρώτη ερώτηση του ερωτηματολογίου είχε ως εξής:

Μερικές φορές χρησιμοποιούμε επίθετα, όπως "εργατικός" ή "οξύθυμος", για να χαρακτηρίσουμε διάφορα άτομα ή και λαούς ολόκληρους. Ακολουθεί ένας κατάλογος με επίθετα. Υπάρχουν δύο στήλες με τους τίτλους "Έλληνας" και "Ευρωπαίος". Με τη λέξη "Ευρωπαίος" εννοούμε κάποιο πρόσωπο-κάτοικο χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Προσπάθησε να μην συνδέσεις τη λέξη "Ευρωπαίος" με κάποιο συγκεκριμένο άτομο ή κάποια συγκεκριμένη χώρα, αλλά προσπάθησε να τη συνδέσεις με κάποια γενικότερη εικόνα που έχεις στο νου σου για τον "Ευρωπαίο" γενικότερα. Μας ενδιαφέρει κατά πόσο κάθε ένα από τα επίθετα αυτά χαρακτηρίζουν τον Έλληνα και τον Ευρωπαίο.

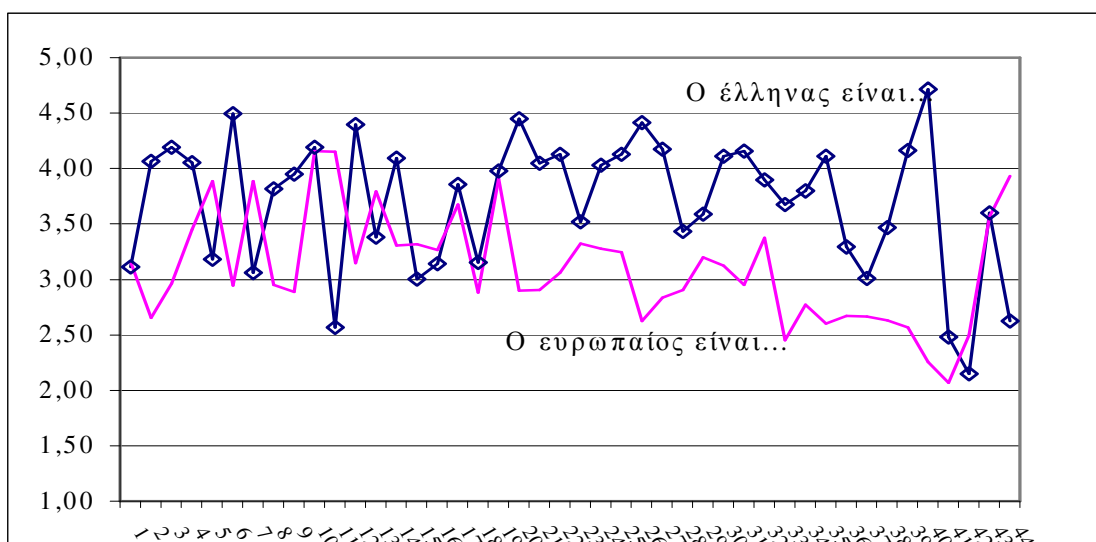
Παρακάτω υπάρχει ένας κατάλογος με επίθετα. Σημείωσε δίπλα σε κάθε επίθετο τον αριθμό που εκφράζει τη δική σου άποψη σύμφωνα με την ακόλουθη κλίμακα:

καθόλου	λίγο	ούτε λίγο ούτε πολύ	πολύ	πάρα πολύ
1	2	3	4	5

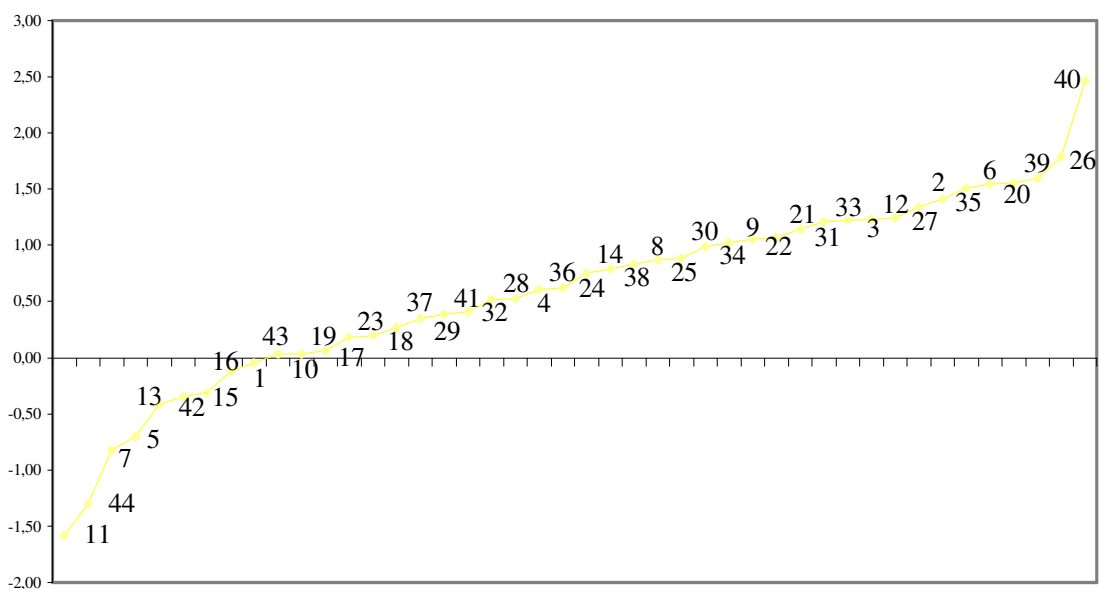
Ο κατάλογος επιθέτων περιείχε τα εξής 44 επίθετα-χαρακτηριστικά:

1. Ασχολείται με τα κοινά, 2. Γενναίος, 3. Ενθουσιώδης, 4. Έξυπνος, 5. Εργατικός, 6. Ερωτικός, 7. Έχει έντονο ρυθμό εργασίας, 8. Θρήσκος, 9. Καλόκαρδος, 10. Κυνηγά το χρήμα, 11. Οργανωμένος, 12. Πατριώτης, 13. Πολιτισμένος, 14. Πονηρός, 15. Ρατσιστής, 16. Σέβεται τους συνανθρώπους, 17. Συμφεροντολόγος, 18. Τείνει στη διχόνοια, 19. Υπερασπίζεται τα ατομικά του δικαιώματα, 20. Φιλόξενος, 21. Φιλότιμος, 22. Φιλικός, 23. Εξυπηρετικός, 24. Κοινωνικός, 25. Φιλειρηνικός, 26. Θερμός, 27. Οξύθυμος, 28. Ανασφαλής, 29. Καχύποπτος, 30. Πεισματάρης, 31. Κουτσομπόλης, 32. Εγωιστής, 33. Ασυνεπής, 34. Γκρινιάρης, 35. Λουφαδόρος, 36. Ημιαμάχης, 37. Αγενής, 38. Ξένοιαστος, 39. Αυθόρμητος, 40. Γλεντζές, 41. Υπανάπτυκτος, 42. Βρωμιάρης, 43. Δραστήριος, 44. Πειθαρχημένος

Οι απαντήσεις των συμμετεχόντων, στο σύνολο του δείγματος, κατέληξαν στους μέσους όρους που παρουσιάζονται στο ακόλουθο Σχήμα:

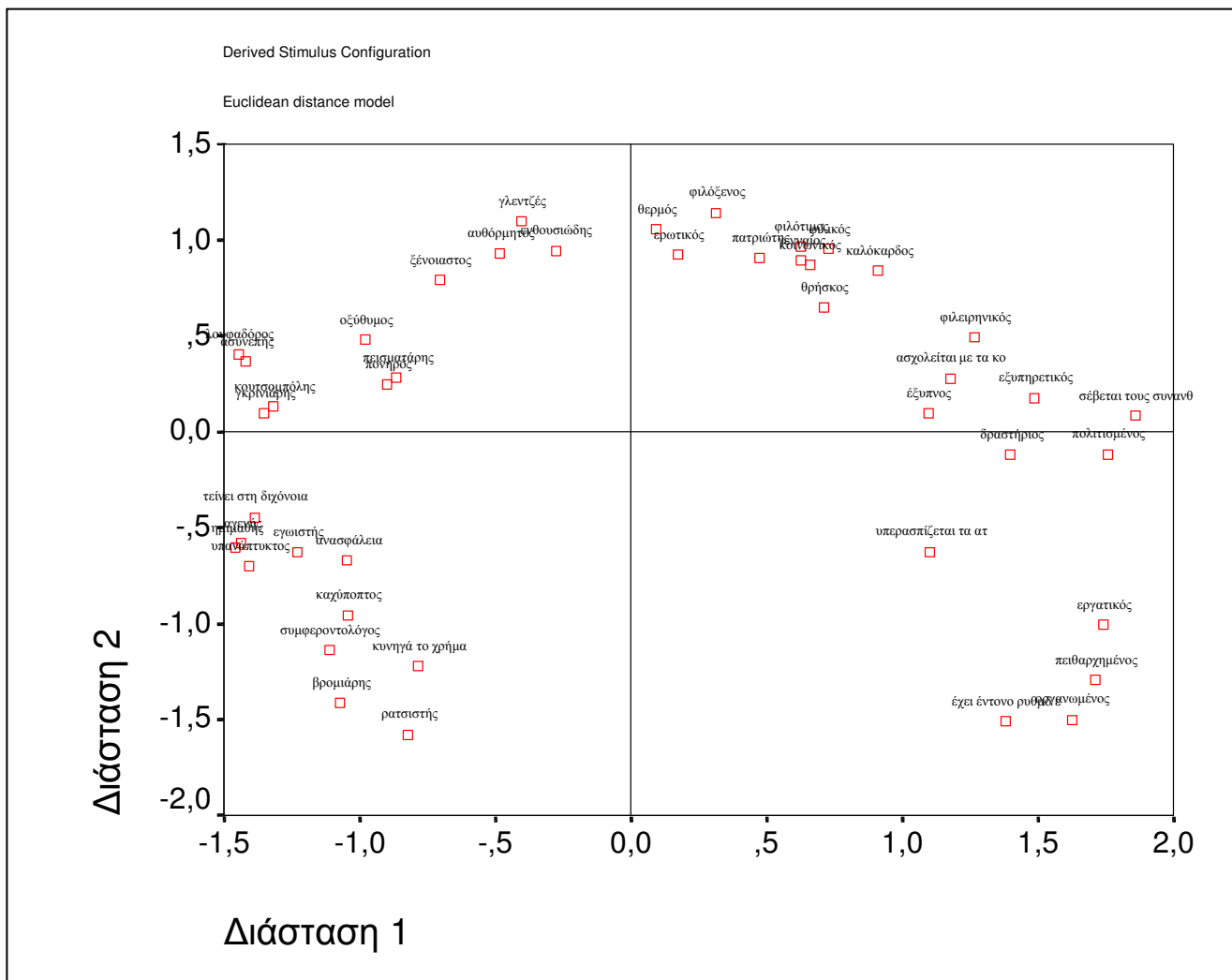

Από το Σχήμα προκύπτει ότι οι απαντήσεις των μαθητών και μαθητριών διέφεραν αρκετά και σε πολλά σημεία ως προς την απόδοση των επιθέτων-χαρακτηριστικών στους "Έλληνες" και στους "Ευρωπαίους". Οι διαφορές αυτές (από την μικρότερη, όπου το χαρακτηριστικό αποδίδεται περισσότερο στον Ευρωπαίο, έως τη μεγαλύτερη, όπου το χαρακτηριστικό αποδίδεται περισσότερο στον Έλληνα) παρουσιάζονται στο Σχήμα που ακολουθεί:

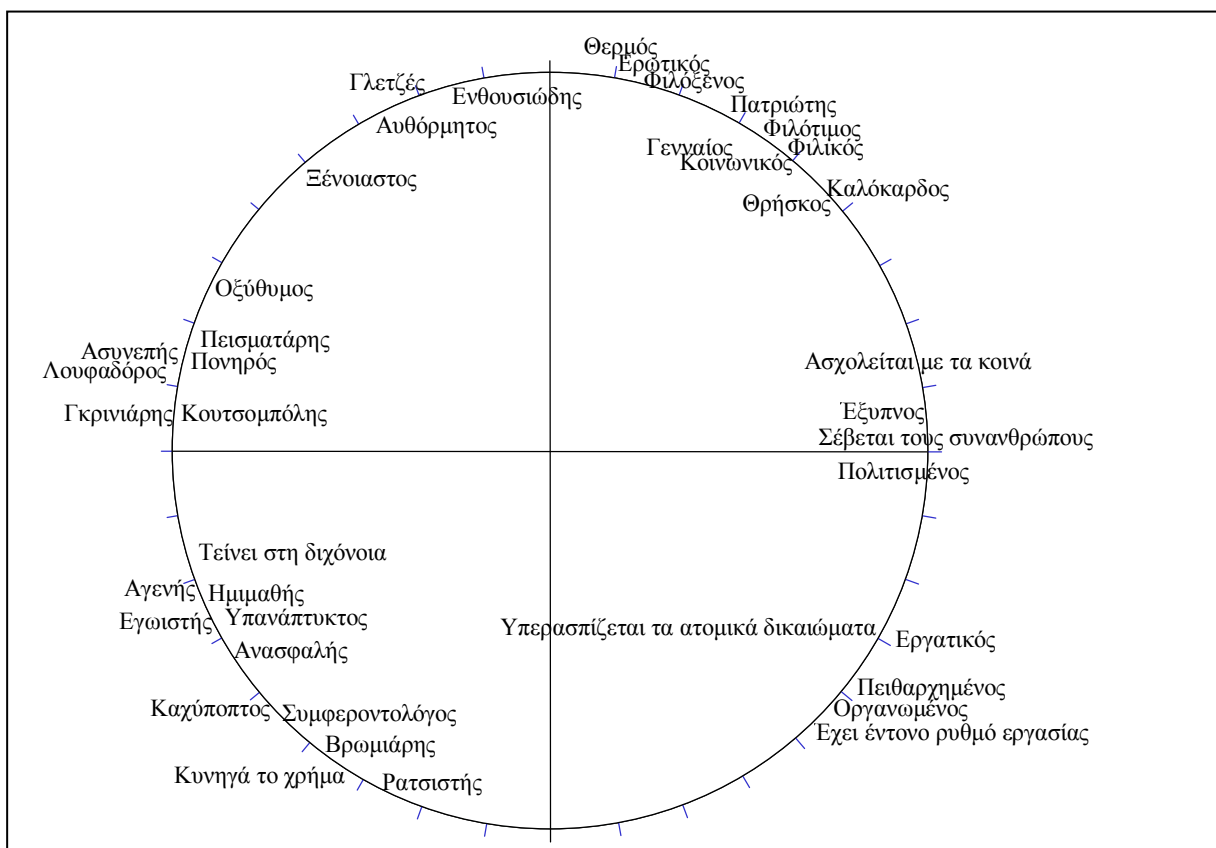

Από το Σχήμα γίνεται σαφές ότι οι συμμετέχοντες απέδωσαν μερικά επίθετα (χαρακτηριστικά # 11, 4, 7) στους Ευρωπαίους και αρκετά επίθετα (χαρακτηριστικά # 28, 4, 36, 24, 14, 38, 8, 25, 30, 34, 9, 22, 21, 31, 33, 3, 12, 27, 2, 35, 6, 20, 39, 26, και 40) στους Έλληνες. Μερικά επίθετα (όπως το 10 και το 23) δεν διαφοροποιήθηκαν από τους συμμετέχοντες ως προς τους Έλληνες και τους Ευρωπαίους.

Το επόμενο στάδιο της ανάλυσης των ερωτημάτων αυτών περιελάμβανε την πολυμεταβλητή τους διερεύνηση. Χρησιμοποιήθηκε η πολλαπλή ανάλυση αντιστοιχιών (για αριθμητικά δεδομένα), η οποία, στο σύνολο του δείγματος κατέληξε στην ακόλουθη χωρική αναπαράσταση των 44 διαφορών (Έλληνας – Ευρωπαίος), ανάλογα με την απόδοσή τους στους Έλληνες και στους Ευρωπαίους από τους συμμετέχοντες. Το Σχήμα που ακολουθεί παρουσιάζει τις 44 αυτές διαφορές σε δύο διαστάσεις. Για την ανάλυση αυτή, $Stress=0,17$, $R^2=0,86$.

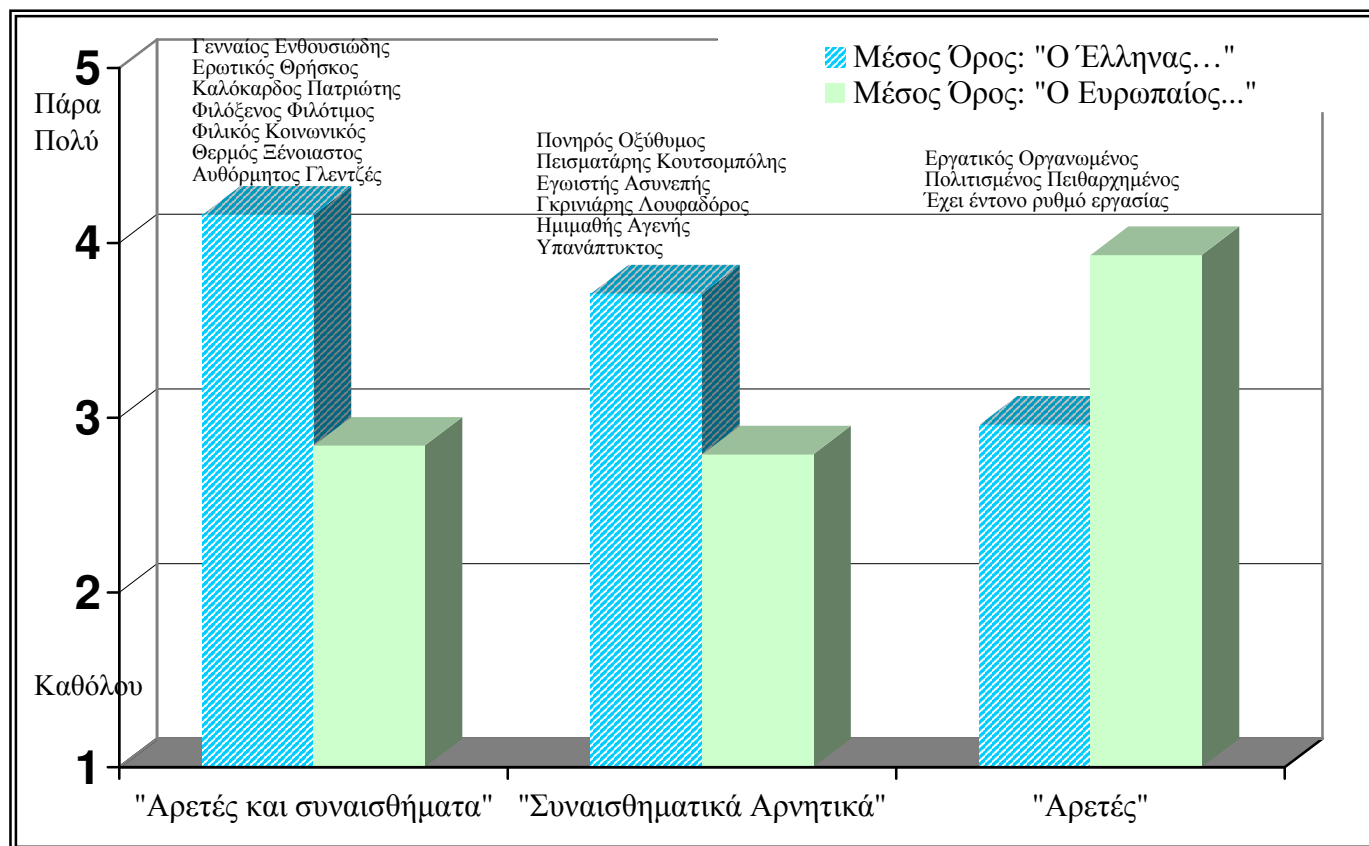

Μέσω τριγωνομετρικής μετατροπής των διαστάσεων που προέκυψαν για τις 44 διαφορές που απεικονίζονται στο πιο πάνω σχήμα, τα επίθετα-χαρακτηριστικά τοποθετήθηκαν στην περιφέρεια ενός κύκλου χωρισμένου σε τεταρτημόρια. Με τον τρόπο αυτό, τα επίθετα-χαρακτηριστικά τοποθετήθηκαν επάνω σε ένα κυκλικό συνεχές, μέσω της δυνωμικής τριγωνομετρικής τους μετατροπής πρώτα σε ακτίνια και μετά στις σχετικές μοίρες, ώστε να εντοπισθεί η ακριβής θέση του κάθε επιθέτου, σε σχέση με τα υπόλοιπα. Τονίζουμε και πάλι ότι τα επίθετα αυτά πλέον εκφράζουν τις διαφορές απόδοσης χαρακτηριστικών στους Έλληνες και στους Ευρωπαίους από τους συμμετέχοντες. Συνεπώς, αν και στα Σχήματα μετέχουν όλα τα 44 χαρακτηριστικά, δεν παρατηρήθηκαν για όλα ουσιαστικές διαφορές στην απόδοσή τους σε Έλληνες και Ευρωπαίους.

Με βάση τις ομαδοποιήσεις των ερωτημάτων που προέκυψαν από το σύνολο των έως εδώ αναλύσεων, και κυρίως με βάση τις ομαδοποιήσεις που προέκυψαν κατά την τελευταία φάση της ανάλυσης, οι αρχικές απαντήσεις των συμμετεχόντων (χαρακτηριστικά για Έλληνα και ξεχωριστά για Ευρωπαίο) ομαδοποιήθηκαν και κατέληξαν σε τρεις μεγάλες ομάδες χαρακτηριστικών. Στο Σχήμα που ακολουθεί συγκρίνονται οι απαντήσεις που δόθηκαν για Έλληνες και για Ευρωπαίους για κάθε ένα χαρακτηριστικό.

Όπως φαίνεται στο Σχήμα αυτό, οι ερωτώμενοι αποδίδουν χαρακτηριστικά στους Έλληνες σε μεγάλο βαθμό τα οποία θα μπορούσαμε να ονομάσουμε "αρετές και θετικά συναισθήματα", δηλαδή, γενναίος, θρήσκος, πατριώτης, φιλότιμος, φιλόξενος, φιλικός, κοινωνικός, ενθουσιώδης, ερωτικός, καλόκαρδος, θερμός, ξένοιαστος, αυθόρμητος και γλετζές. Τα χαρακτηριστικά αυτά αποδίδονταν σε μέτριο βαθμό στους Ευρωπαίους. Δηλαδή, φαίνεται ότι οι Ευρωπαίοι θεωρούνται να έχουν τα χαρακτηριστικά αυτά σε μέτριο βαθμό και σε σαφώς μικρότερο βαθμό από τους Έλληνες.

Επίθετα-χαρακτηριστικά για "Έλληνες" και "Ευρωπαίους"

Οι ερωτώμενοι αποδίδουν χαρακτηριστικά στους Έλληνες, σε μεγάλο βαθμό, τα οποία θα μπορούσαμε να ονομάσουμε "αρετές και θετικά συναισθήματα", δηλαδή, γενναίος, θρήσκος, πατριώτης, φιλότιμος, φιλόξενος, φιλικός, κοινωνικός, ενθουσιώδης, ερωτικός, καλόκαρδος, θερμός, ξένοιαστος, αυθόρμητος και γλεντζές. Τα χαρακτηριστικά αυτά αποδίδονταν, σε μέτριο βαθμό, στους Ευρωπαίους. Δηλαδή, φαίνεται ότι οι Ευρωπαίοι θεωρούνται να έχουν τα χαρακτηριστικά αυτά σε μέτριο βαθμό και σε σαφώς μικρότερο βαθμό απ' ό,τι οι Έλληνες.

Ωστόσο, φάνηκε να αποδίδονται στους Έλληνες σε υψηλό βαθμό "συναισθηματικά αρνητικά" χαρακτηριστικά, δηλαδή, πονηρός, εγωιστής, πεισματάρης, οξύθυμος, κουτσομπόλης, γκρινιάρης, υπανάπτυκτος, αγενής, ημιμαθής, λουφαδόρος και, ασυνεπής. Τα χαρακτηριστικά αυτά φάνηκε και πάλι να αφορούν σε μέτριο βαθμό τους Ευρωπαίους.

Μια διαφορετική εικόνα παρουσιάστηκε σε άλλη ομάδα, "αρετές", δηλαδή, πειθαρχημένος, έχει έντονο ρυθμό εργασίας, πολιτισμένος, οργανωμένος και εργατικός. Οι ερωτώμενοι χαρακτήρισαν με υψηλό βαθμό τους Ευρωπαίους, ενώ χαρακτήρισαν με μέτριο βαθμό τους Έλληνες.

Θα μπορούσαμε να καταλήξουμε επομένως στο συμπέρασμα ότι οι παραδοσιακές εθνικές αρετές, θετικά συναισθήματα αλλά και αρνητικά συναισθηματικά χαρακτηριστικά αποδίδονται κυρίως στους Έλληνες. Από την άλλη πλευρά, οι αρετές, όπως *εργατικός, οργανωμένος κ.ά.*, αποδίδονται κυρίως στους Ευρωπαίους.

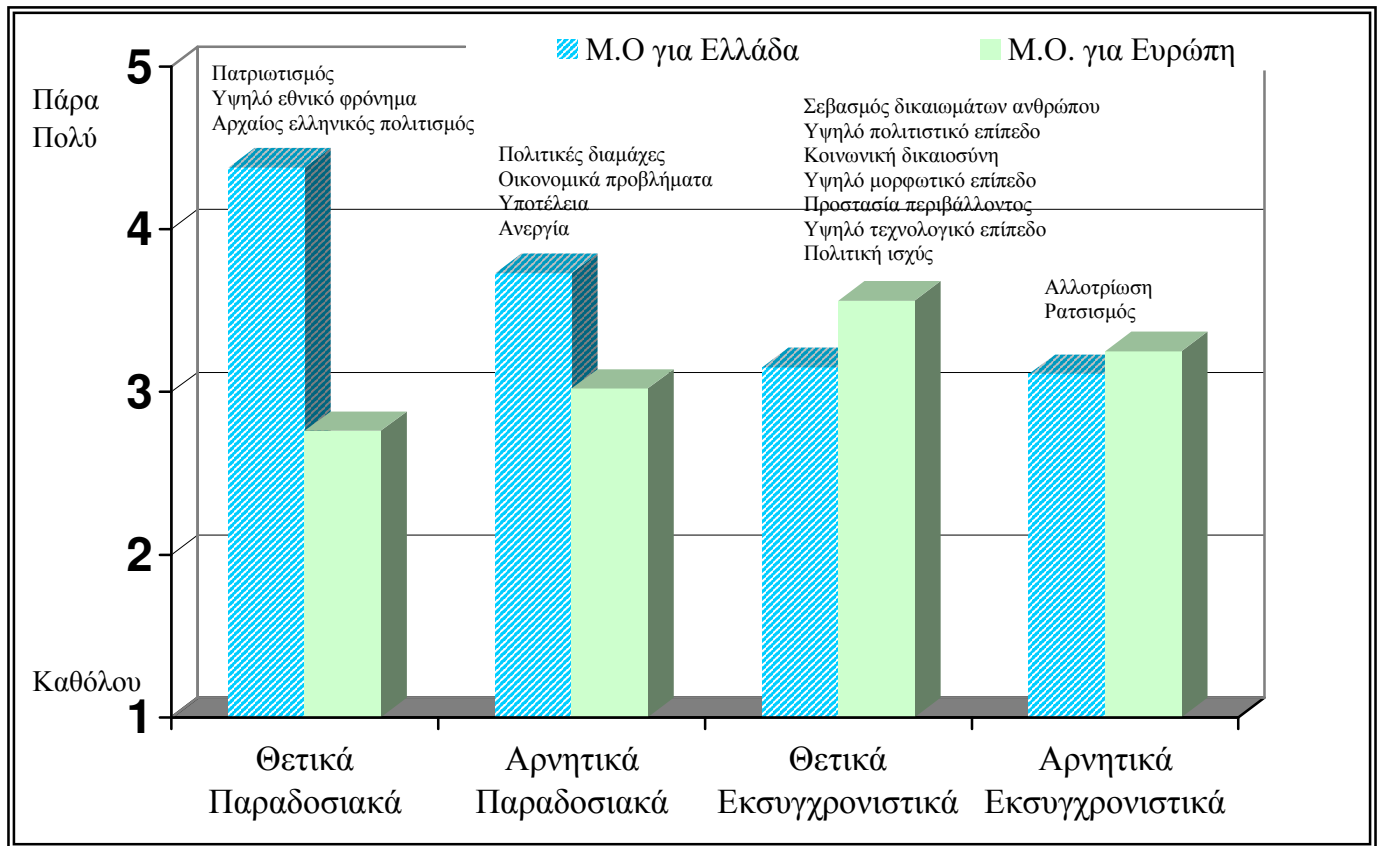
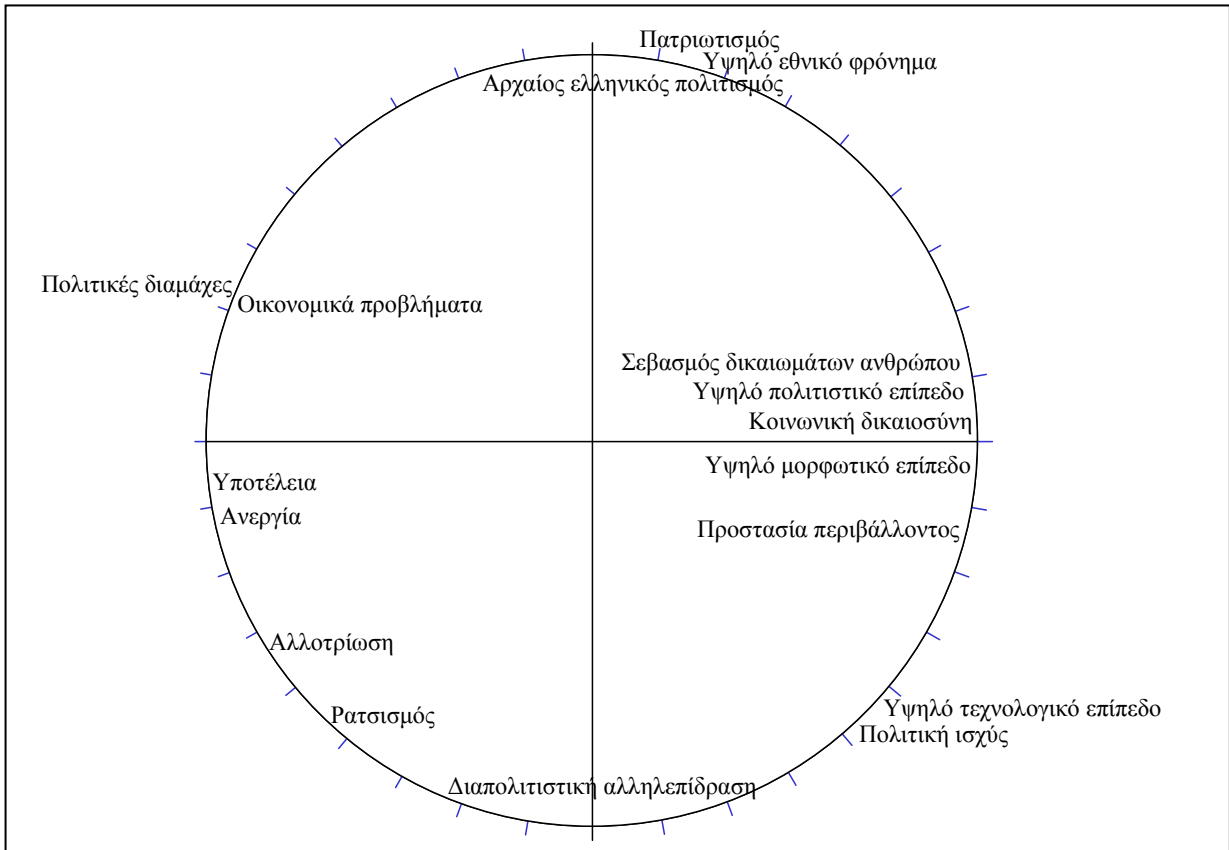
Με την ίδια στατιστική μεθοδολογία προσεγγίσαμε και πέντε ακόμη ενότητες "αντιδιαστολής" Ελλάδας–Ευρώπης, και συγκεκριμένα τις ακόλουθες: "Τι χαρακτηρίζει την Ελλάδα – Τι χαρακτηρίζει την Ευρώπη", "Πώς νιώθουν οι ερωτώμενοι ως Έλληνες-ίδες – ως Ευρωπαίοι-αίες", "Ποιες καταστάσεις συνδέονται με την ιδιότητα του Έλληνα – του Ευρωπαίου", "Τι χαρακτηρίζει το Ελληνικό – Ευρωπαϊκό σύστημα", και "Τι χαρακτηρίζει την Ελληνική – Ευρωπαϊκή οικογένεια".

II. Η σχετική με τα χαρακτηριστικά Ελλάδας και Ευρώπης ερώτηση είχε ως ακολούθως:

Κατά την άποψή σου σε ποιό βαθμό θα έλεγες ότι τα παρακάτω α) χαρακτηρίζουν την Ελλάδα, και β) χαρακτηρίζουν την Ευρώπη; Σημείωσε τον αριθμό που εκφράζει τη δική σου άποψη:

καθόλου	Λίγο	ούτε λίγο ούτε πολύ	πολύ	πάρα πολύ
1	2	3	4	5

1. Πατριωτισμός, 2. Υψηλό εθνικό φρόνημα, 3. Υψηλό πολιτιστικό επίπεδο, 4. Οικονομικά προβλήματα, 5. Αλλοτρίωση, 6. Πολιτική ισχύς, 7. Πολιτικές διαμάχες, 8. Σεβασμός δικαιωμάτων ανθρώπου, 9. Κοινωνική δικαιοσύνη, 10. Ανεργία, 11.Υποτέλεια, 12. Διαπολιτιστική αλληλεπίδραση, 13. Προστασία περιβάλλοντος, 14. Υψηλό μορφωτικό επίπεδο, 15. Υψηλό τεχνολογικό επίπεδο, 16. Ρατσισμός, 17. Ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός

Οι δύο διαστάσεις για τα χαρακτηριστικά Ελλάδας και Ευρώπης

Για την ερώτηση αυτή, η στατιστική ανάλυση ανέδειξε δύο διαστάσεις χαρακτηριστικών. Η μία διάσταση θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι περιέχει από τη μια "θετικά" χαρακτηριστικά ή τα "καλώς κείμενα" και από την άλλη "αρνητικά" ή τα "κακώς κείμενα". Η δεύτερη διάσταση, θα μπορούσε ίσως να ερμηνευθεί ως "παραδοσιακά" χαρακτηριστικά έναντι των "εκσυγχρονιστικών" χαρακτηριστικών. Έτσι, η μια ομάδα χαρακτηριστικών –"παραδοσιακά-θετικά"– περιελάμβανε τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, το υψηλό εθνικό φρόνημα και τον πατριωτισμό. Στην ομάδα "παραδοσιακά-αρνητικά" περιέχονταν η ανεργία, η υποτέλεια, τα οικονομικά προβλήματα και οι πολιτικές διαμάχες. Τα "εκσυγχρονιστικά-θετικά" χαρακτηριστικά, πολιτική ισχύς, υψηλό τεχνολογικό επίπεδο, προστασία περιβάλλοντος, υψηλό μορφωτικό επίπεδο, κοινωνική δικαιοσύνη, υψηλό πολιτιστικό επίπεδο και σεβασμός δικαιωμάτων ανθρώπου. Τέλος, τα "εκσυγχρονιστικά-αρνητικά" χαρακτηριστικά αφορούσαν στο ρατσισμό και στην αλλοτρίωση.

Οι ερωτώμενοι φάνηκε να αποδίδουν στην Ελλάδα σε μεγάλο βαθμό τα περισσότερα "παραδοσιακά" χαρακτηριστικά, τόσο τα "θετικά" όσο και τα "αρνητικά", ενώ τα χαρακτηριστικά αυτά αποδίδονταν πολύ λιγότερο στην Ευρώπη. Επιπλέον, τα "θετικά-εκσυγχρονιστικά" χαρακτηριστικά φάνηκε να αποδίδονται περισσότερο στην Ευρώπη. Θα μπορούσαν ενδεχομένως να συνδεθούν τα ευρήματα αυτά με πιθανές στερεότυπες εικόνες που έχουν υιοθετήσει οι ερωτώμενοι για τις ευρωπαϊκές χώρες, ως χώρες εκσυγχρονισμένες, πριν από πολλές δεκαετίες, ενώ για τη χώρα μας ως χώρα λιγότερο εκσυγχρονισμένη.

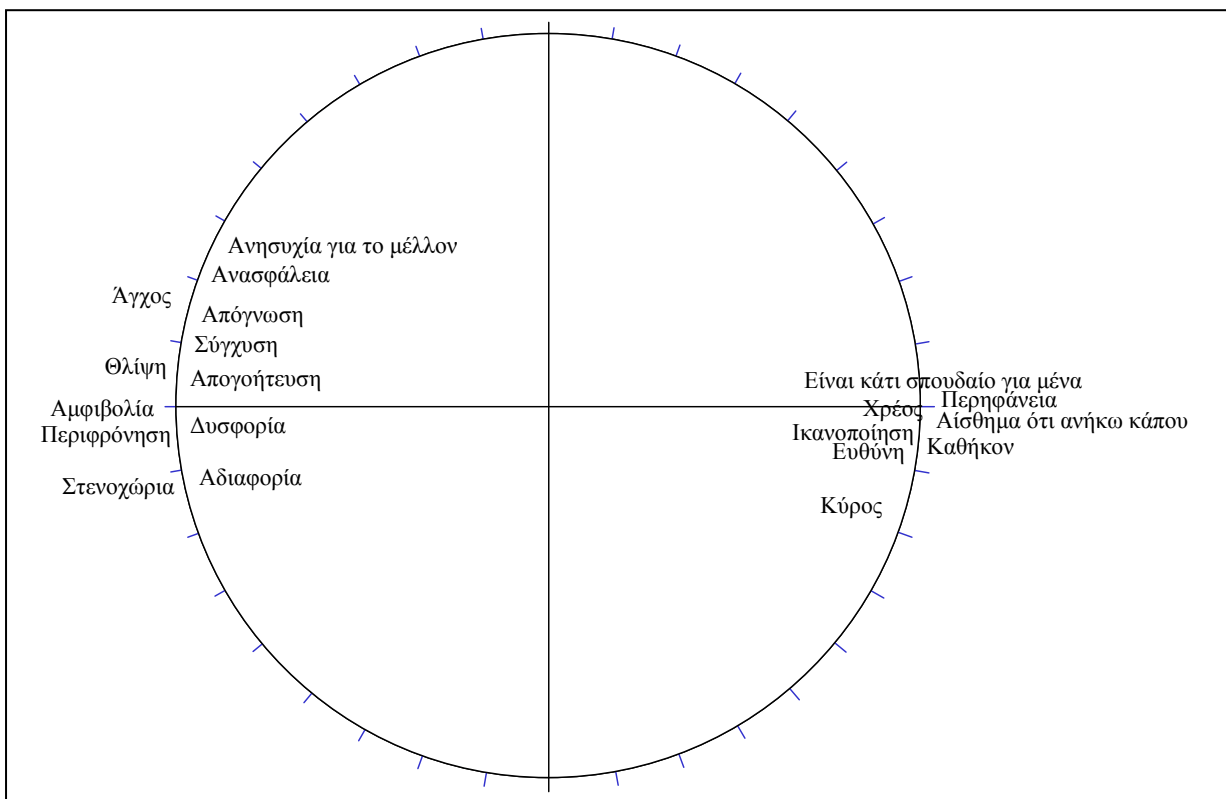
III. Η ερώτηση σχετικά με το "Πώς νιώθουν οι ερωτώμενοι ως Έλληνες-ίδες – ως Ευρωπαίοι-αίες" είχε ως εξής:

Είσαι Έλληνας/ίδα. **Πώς αισθάνεσαι γι' αυτό;** Σημείωσε δίπλα σε καθένα από τα παρακάτω σε ποίο βαθμό εκφράζει τα δικά σου συναισθήματα ως Έλληνα/ίδας.
Είσαι Ευρωπαίος/α. **Σημείωσε επίσης πώς αισθάνεσαι γι αυτό.**

Καθόλου	λίγο	ούτε λίγο ούτε πολύ	πολύ	πάρα πολύ
1	2	3	4	5

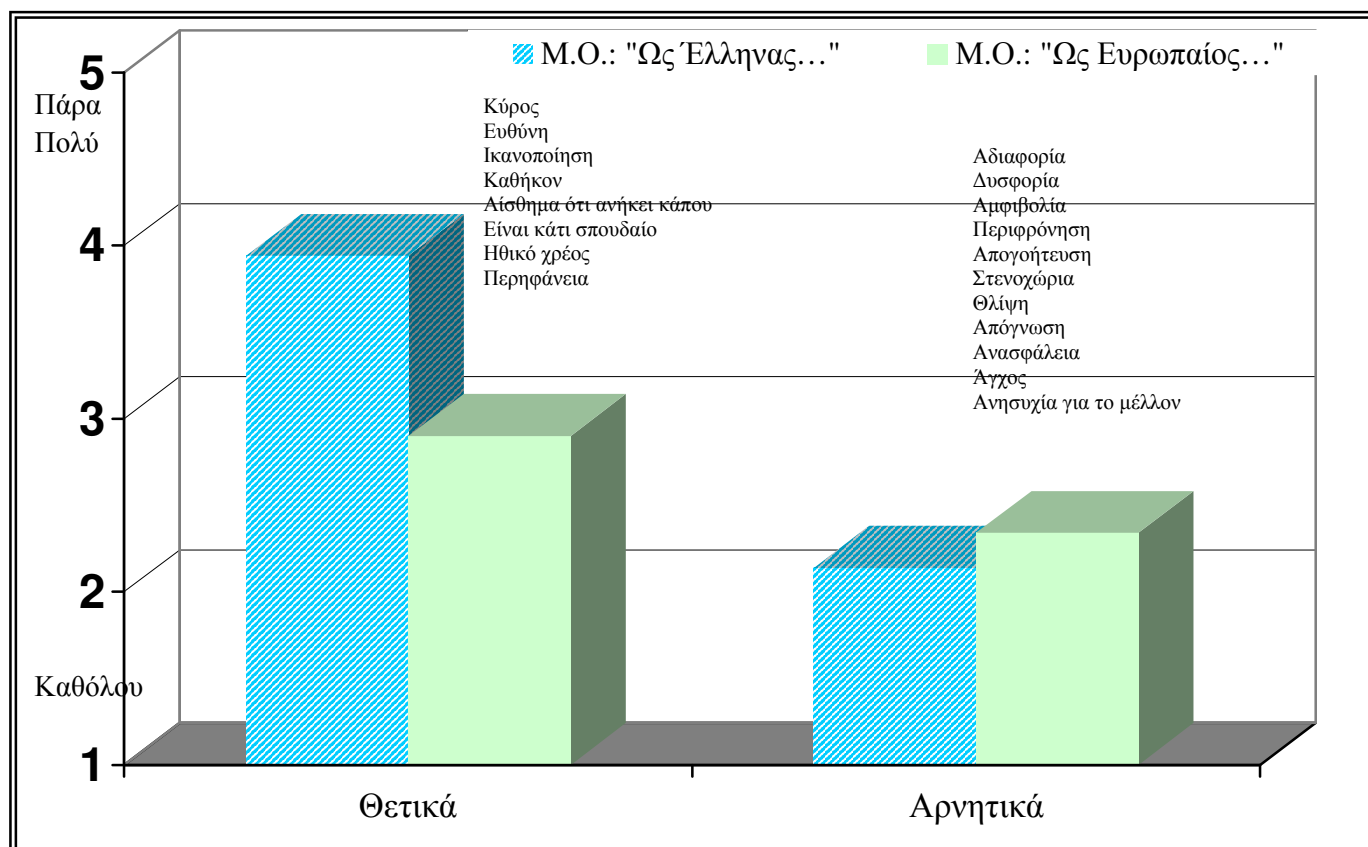
1. Περηφάνεια, 2. Ευθύνη, 3. Στενοχώρια, 4. Καθήκον, 5. Ικανοποίηση, 6. Αίσθημα ότι ανήκω κάπου, 7. Είναι κάτι σπουδαίο για μένα, 8. Ανασφάλεια, 9. Ανησυχία για το μέλλον, 10. Απογοήτευση, 11. Σύγχυση, 12. Ηθικό χρέος, 13. Κύρος, 14. Αμφιβολία, 15. Άγχος, 16. Απόγνωση, 17. Θλίψη, 18. Περιφρόνηση, 19. Δυσφορία, 20. Αδιαφορία

Μετά την ανάλυση των διαφορών (Αισθάνομαι ως Έλληνας... – ως Ευρωπαίος...) για τις πιο πάνω 20 έννοιες, προέκυψαν οι αντίστοιχες διαστάσεις μέσω των τεταρτημορίων που περιγράφονται στο Σχήμα που ακολουθεί.

Οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να απαντήσουν σχετικά με 20 διαφορετικά συναισθήματα. Τα συναισθήματα αυτά φάνηκε ότι μπορούσαν να περιγραφούν με μια διπολική διάσταση: στον ένα πόλο αντιστοιχούσαν συναισθήματα "θετικά", δηλαδή *περηφάνεια, ηθικό χρέος, Είναι κάτι σπουδαίο, 'αίσθημα ότι ανήκω κάπου', καθήκον, ικανοποίηση, κύρος και ευθύνη*. Στον άλλο πόλο περιέχονταν συναισθήματα "αρνητικά", δηλαδή *άγχος, ανασφάλεια, απόγνωση, θλίψη, στενοχώρια, απογοήτευση, περιφρόνηση, αμφιβολία, δυσφορία, αδιαφορία και ανησυχία για το μέλλον*.

Όπως φαίνεται στο Σχήμα που ακολουθεί, τα θετικά συναισθήματα φάνηκε να συνδέονται περισσότερο με την ιδιότητα του Έλληνα, ενώ με την ιδιότητα του Ευρωπαίου τα θετικά συναισθήματα συνδέονται σε μέσο βαθμό. Τα αρνητικά συναισθήματα φάνηκε να βιώνονται σε χαμηλό βαθμό, δηλαδή να βιώνονται λιγότερο από τα θετικά. Επίσης, οι ερωτώμενοι φάνηκε να βιώνουν αρνητικά συναισθήματα περίπου στον ίδιο χαμηλό βαθμό είτε ως με την ιδιότητα του Έλληνα είτε με την ιδιότητα του Ευρωπαίου. Φαίνεται δηλαδή, όπως θα ήταν αναμενόμενο, ότι σε σχέση με ένα γεωπολιτικό πλαίσιο αναφοράς, η πρωταρχική ιδιότητα του Έλληνα συνδέεται περισσότερο με θετικά συναισθήματα, σε σύγκριση την ιδιότητα του "Ευρωπαίου". Ωστόσο, η απουσία διαφοροποίησης που παρατηρείται στα αρνητικά χαρακτηριστικά, φαίνεται να συμβαδίζει περισσότερο με μια θεώρηση της ευρωπαϊκής ιδιότητας ως ταυτότητας που αποδέχεται το άτομο για τον εαυτό του, αλλά που έχει δευτερεύουσα σημασία, σε σύγκριση με την εθνική του ταυτότητα.

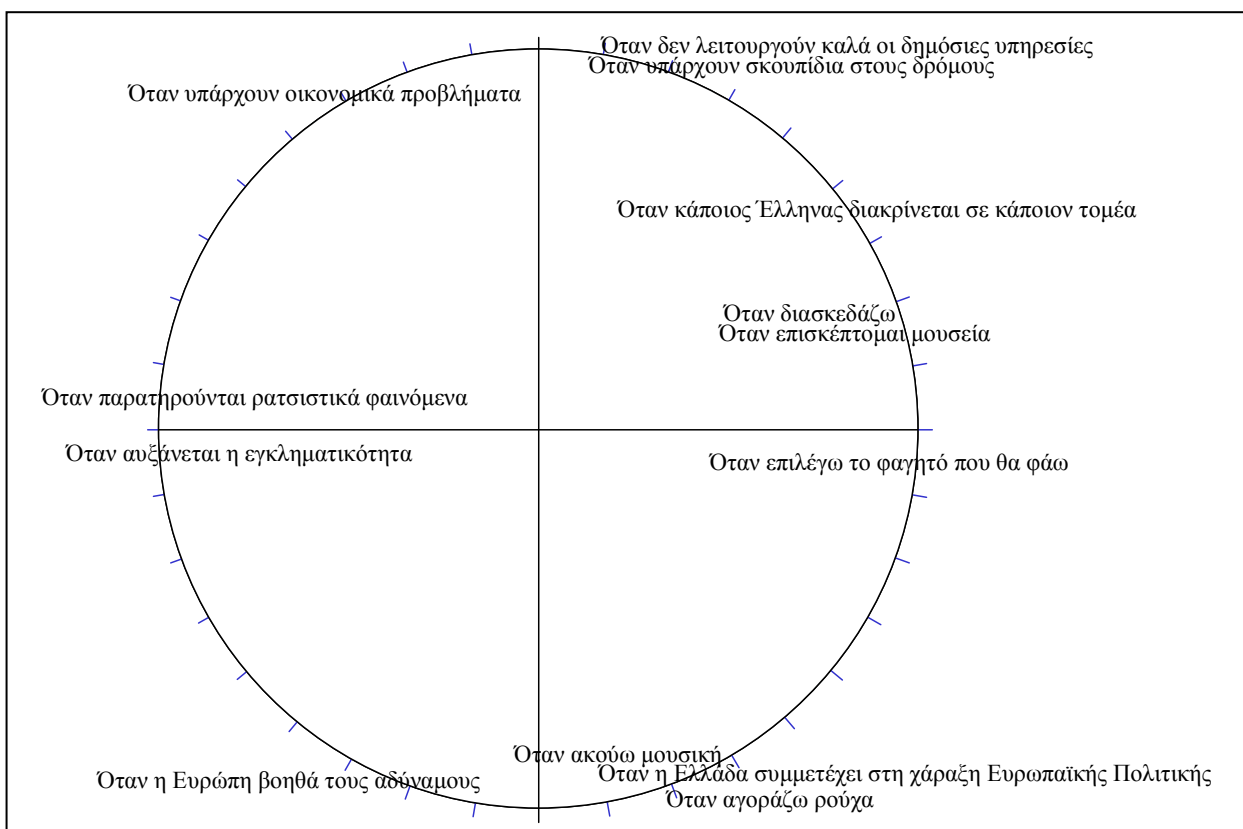
Η διάσταση θετικών και αρνητικών συναισθημάτων,
ανάλογα με την "ιδιότητα" του Έλληνα ή του Ευρωπαίου.

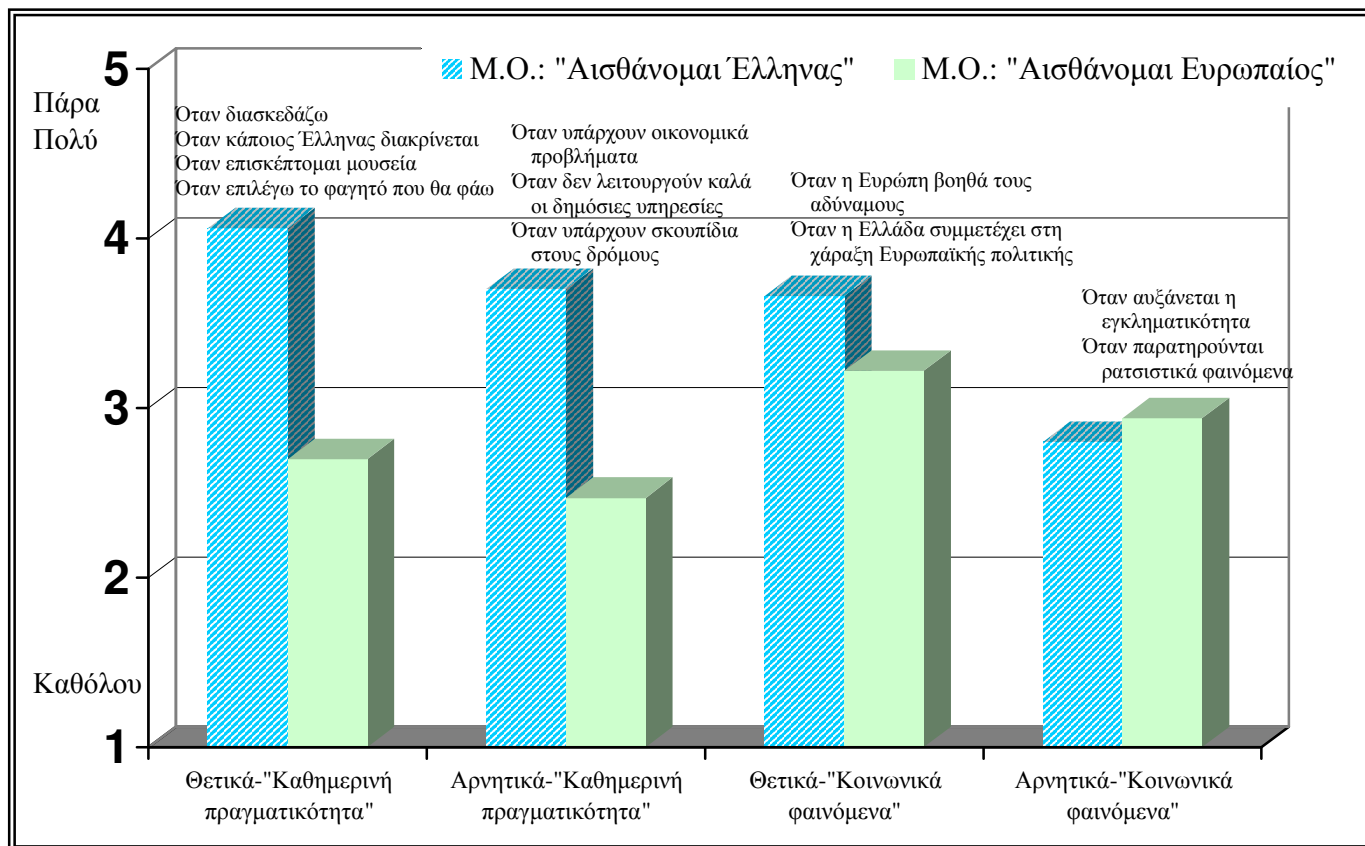
IV. Η ερώτηση σχετικά με το "υπό ποιες καταστάσεις οι ερωτώμενοι νιώθουν Έλληνες-ίδες –Ευρωπαίοι-αίες" είχε ως εξής:

Υπάρχουν καταστάσεις που τις συνδέουμε περισσότερο ή λιγότερο με κάποιες ιδιότητές μας. Σε ποιο βαθμό αισθάνεσαι την ιδιότητά σου ως α) Έλληνας/ίδα και β) ως Ευρωπαίος/παία σε καθεμία από τις παρακάτω περιστάσεις;

καθόλου	λίγο	ούτε λίγο ούτε πολύ	πολύ	πάρα πολύ
1	2	3	4	5

1. Όταν δεν λειτουργούν καλά οι δημόσιες υπηρεσίες, 2. Όταν υπάρχουν σκουπίδια στους δρόμους, 3. Όταν κάποιος Έλληνας διακρίνεται σε κάποιο τομέα, 4. Όταν η Ελλάδα συμμετέχει στη χάραξη Ευρωπαϊκής πολιτικής, 5. Όταν η Ευρώπη βοηθά τους αδύναμους, 6. Όταν αυξάνεται η εγκληματικότητα, 7. Όταν παρατηρούνται ρατσιστικά φαινόμενα, 8. Όταν υπάρχουν οικονομικά προβλήματα, 9. Όταν διασκεδάζω, 10. Όταν αγοράζω ρούχα, 11. Όταν ακούω μουσική, 12. Όταν επιλέγω το φαγητό που θα φάω, 13. Όταν επισκέπτομαι μουσεία

Οι δύο διαστάσεις καταστάσεων, κάτω από τις οποίες οι συμμετέχοντες αισθάνονται "Έλληνες" και "Ευρωπαίοι".

Στην ενότητα αυτή διερευνήσαμε μερικές ιδιαίτερες πτυχές των ιδιοτήτων του Έλληνα και του Ευρωπαίου. Ρωτήσαμε τα άτομα σε ποιες καταστάσεις αισθάνονται Έλληνες και σε ποιες Ευρωπαίοι. Από τη στατιστική ανάλυση προέκυψαν και εδώ δύο διαστάσεις. Η μία χώριζε και πάλι τις ερωτήσεις σε "θετικές καταστάσεις", π.χ. όταν διασκεδάζω, και "αρνητικές καταστάσεις", π.χ. όταν αυξάνεται η εγκληματικότητα. Η δεύτερη διάσταση θα μπορούσε να αποδοθεί ως "καθημερινή πραγματικότητα" για τον ένα πόλο της διάστασης π.χ. όταν "επιλέγω το φαγητό που θα φάω" και ως "κοινωνικά φαινόμενα" για τον άλλο πόλο, π.χ. όταν η Ευρώπη βοηθά τους αδύναμους.

Όπως φαίνεται στο πιο πάνω Σχήμα, τα θετικά χαρακτηριστικά της "καθημερινής πραγματικότητας" (όταν επιλέγω το φαγητό που θα φάω, όταν επισκέπτομαι μουσεία, όταν κάποιος Έλληνας διακρίνεται, όταν διασκεδάζω) συνδέονται σε υψηλό βαθμό με την ιδιότητα του Έλληνα, ενώ σε πολύ μικρότερο βαθμό με εκείνη του Ευρωπαίου. Παρόμοια είναι η εικόνα για τα αρνητικά χαρακτηριστικά της "καθημερινής πραγματικότητας" (όταν υπάρχουν σκουπίδια στους δρόμους, όταν δεν λειτουργούν καλά οι δημόσιες υπηρεσίες, όταν υπάρχουν οικονομικά προβλήματα).

Τα χαρακτηριστικά των κοινωνικών φαινομένων ωστόσο, και κυρίως τα θετικά, αποδίδονται σε μέτριο βαθμό στην ιδιότητα τόσο του Έλληνα, όσο και του Ευρωπαίου (όταν η Ελλάδα συμμετέχει στη χάραξη ευρωπαϊκής πολιτικής, όταν η Ευρώπη βοηθά τους αδύναμους). Σχετικά με τα "αρνητικά κοινωνικά φαινόμενα" (όταν παρατηρούνται ρατσιστικά φαινόμενα, όταν αυξάνεται η εγκληματικότητα), αυτά βιώνονται σε ακόμη μικρότερο βαθμό από τα θετικά "κοινωνικά φαινόμενα" τόσο ως προς την ιδιότητα του Έλληνα, όσο και αυτήν του Ευρωπαίου.

Οι ερωτώμενοι φαίνεται ότι δεν αισθάνονται σε πολλές καταστάσεις Ευρωπαίοι, ενώ αντίθετα σε πολλές θετικές και σε αρνητικές καταστάσεις νιώθουν ως Έλληνες. Οι καταστάσεις στις οποίες νιώθουν ως Ευρωπαίοι συνδέονται σε μέτριο βαθμό με θετικά "κοινωνικά φαινόμενα". Αντίθετα, σε αρνητικές καταστάσεις "καθημερινής πραγματικότητας" νιώθουν ως Ευρωπαίοι σε μικρότερο βαθμό σε σύγκριση με όλες τις άλλες καταστάσεις.

V. Η ερώτηση σχετικά με τα Εκπαιδευτικά συστήματα Ελλάδας και Ευρώπης είχε ως εξής:

Σε ποió βαθμό πιστεύεις ότι α) το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και β) τα εκπαιδευτικά συστήματα άλλων ευρωπαϊκών χωρών στηρίζονται στις παρακάτω αξίες; Δε χρειάζεται να γνωρίζεις τι συμβαίνει στα εκπαιδευτικά συστήματα, απλά γράψε τη δική σου εντύπωση.

καθόλου	λίγο	ούτε λίγο ούτε πολύ	πολύ	πάρα πολύ
1	2	3	4	5

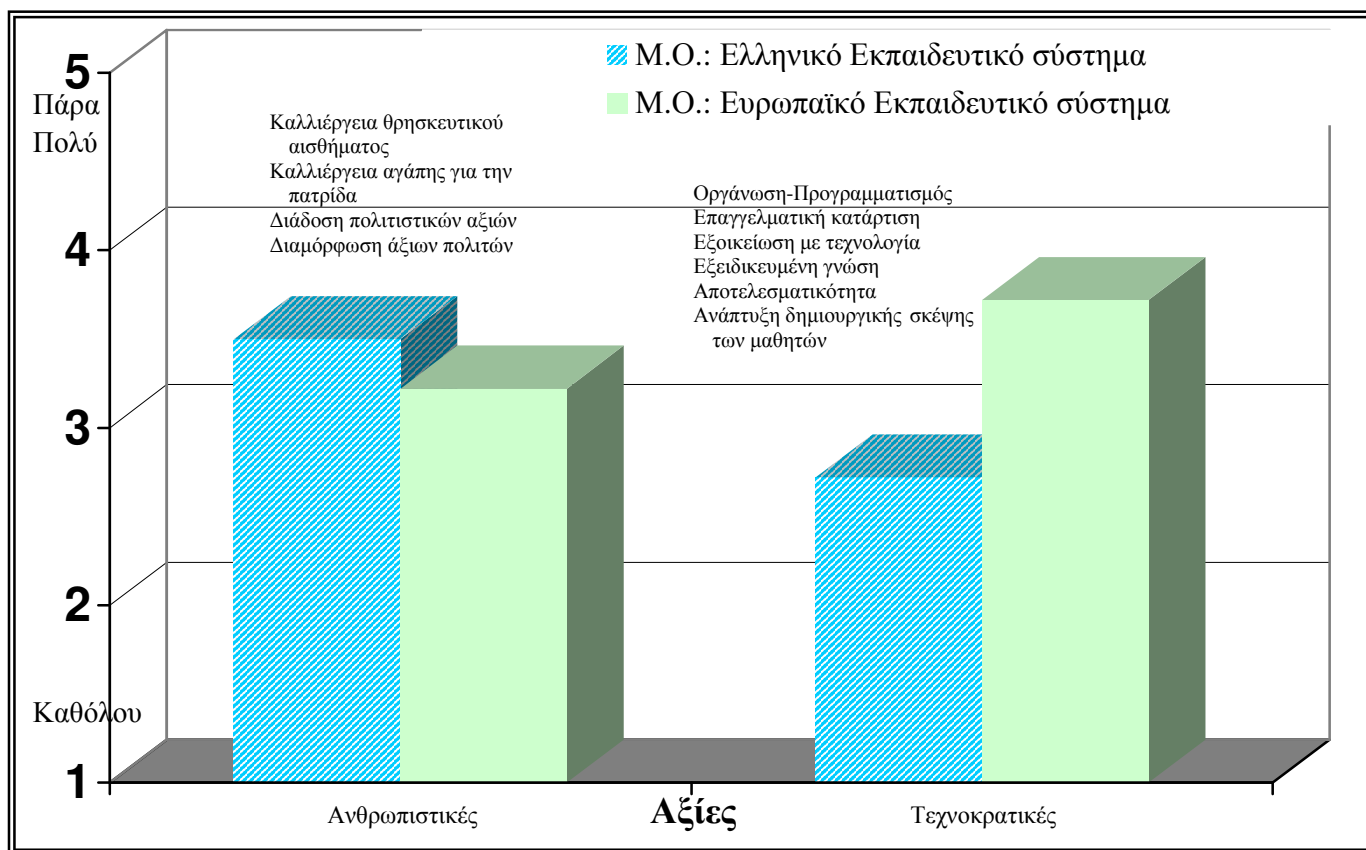
1. Καλλιέργεια αγάπης για την πατρίδα, 2. Διάδοση πολιτιστικών αξιών, 3. Καλλιέργεια θρησκευτικού αισθήματος, 4. Διαμόρφωση άξιων πολιτών, 5. Γενική μόρφωση – καλλιέργεια, 6. Επαγγελματική κατάρτιση, 7. Δημιουργία ευρωπαϊκής συνείδησης, 8. Οργάνωση και προγραμματισμός, 9. Εξοικίωση με την τεχνολογία, 10. Αποτελεσματικότητα, 11. Ανάπτυξη της

δημιουργικής σκέψης των μαθητών, 12. Εξειδικευμένη γνώση, 13. Ανάπτυξη της προσωπικότητας των μαθητών

Οι ερωτώμενοι μπορούσαν να επιλέξουν ανάμεσα σε 13 διαφορετικές εκπαιδευτικές αξίες. Οι απαντήσεις στην ερώτηση αυτή κατέληξαν σε μία διάσταση με δύο πόλους. Στον ένα πόλο παρουσιάστηκαν τεχνοκρατικές αξίες: *αποτελεσματικότητα, εξειδικευμένη γνώση, εξοικείωση με τεχνολογία, επαγγελματική κατάρτιση, οργάνωση-προγραμματισμός, δημιουργία ευρωπαϊκής συνείδησης*. Στον άλλο πόλο παρουσιάστηκαν ανθρωπιστικές αξίες: *διαμόρφωση αξιών πολιτών, διάδοση πολιτιστικών αξιών, καλλιέργεια αγάπης για την πατρίδα, καλλιέργεια θρησκευτικού αισθήματος*.

Οι ερωτώμενοι φάνηκε να θεωρούν ότι και το ελληνικό και το ευρωπαϊκό εκπαιδευτικό σύστημα βασίζονται περίπου εξίσου –αν και σε μέτριο βαθμό– σε ανθρωπιστικές αξίες, π.χ. *καλλιέργεια θρησκευτικού αισθήματος*. Δεν φαίνεται να γίνεται αντιληπτή κάποια μεγάλη διαφορά στις απόψεις για το ελληνικό και το ευρωπαϊκό εκπαιδευτικό σύστημα.

Αξίες για το Ελληνικό και Ευρωπαϊκό Εκπαιδευτικό σύστημα.

Το εύρημα που ξεχωρίζει στην ενότητα αυτή είναι ότι στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα αποδίδονται σε μάλλον χαμηλό βαθμό τεχνοκρατικές αξίες όπως π.χ. *εξειδικευμένη γνώση*, σε σύγκριση με το ευρωπαϊκό σύστημα. Στο ευρωπαϊκό σύστημα οι αξίες αυτές αποδίδονται σε σχετικά υψηλότερο βαθμό.

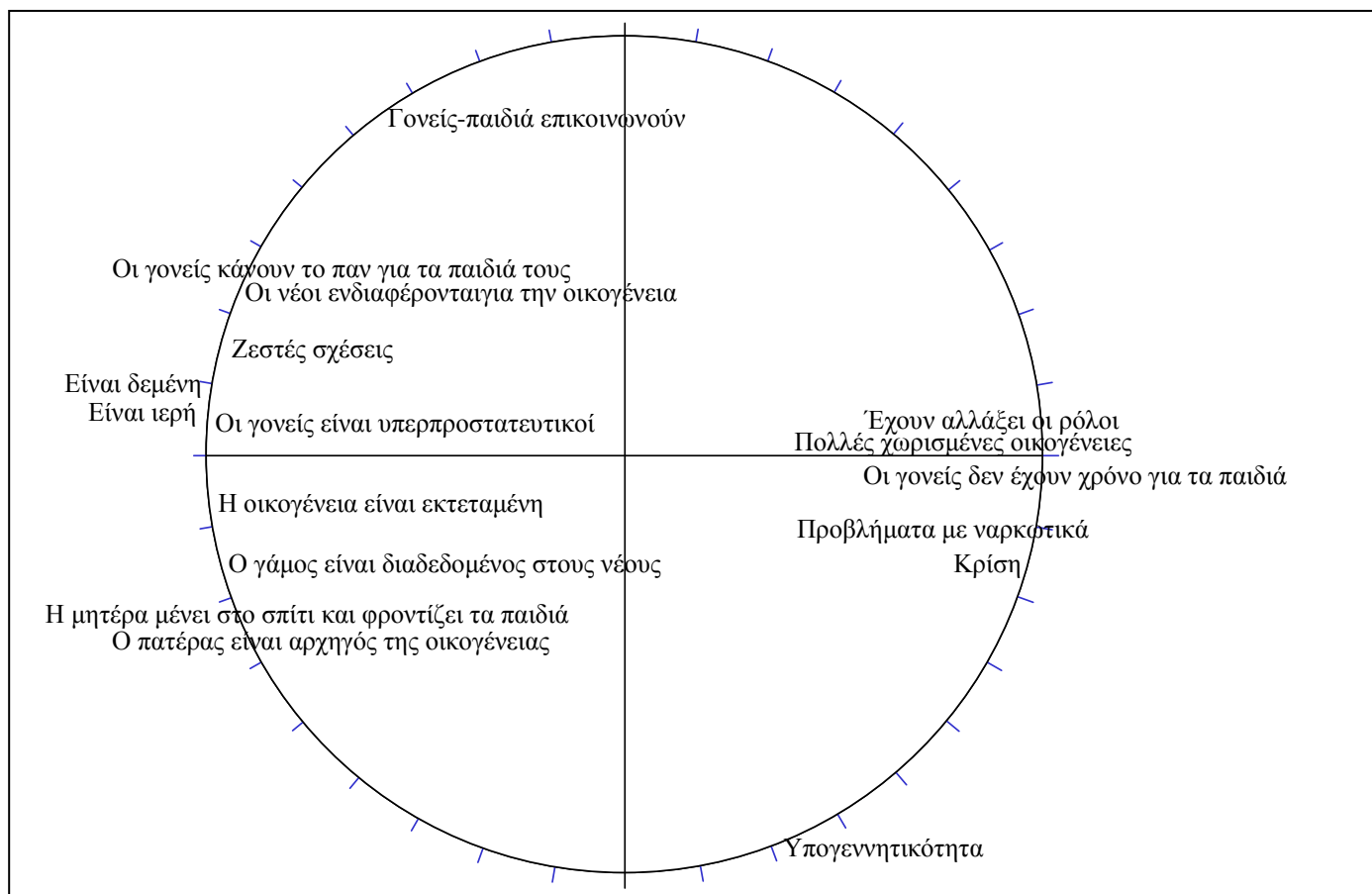
VI. Η ερώτηση σχετικά με τα τα χαρακτηριστικά Ελληνικής και Ευρωπαϊκής οικογένειας είχε ως εξής:

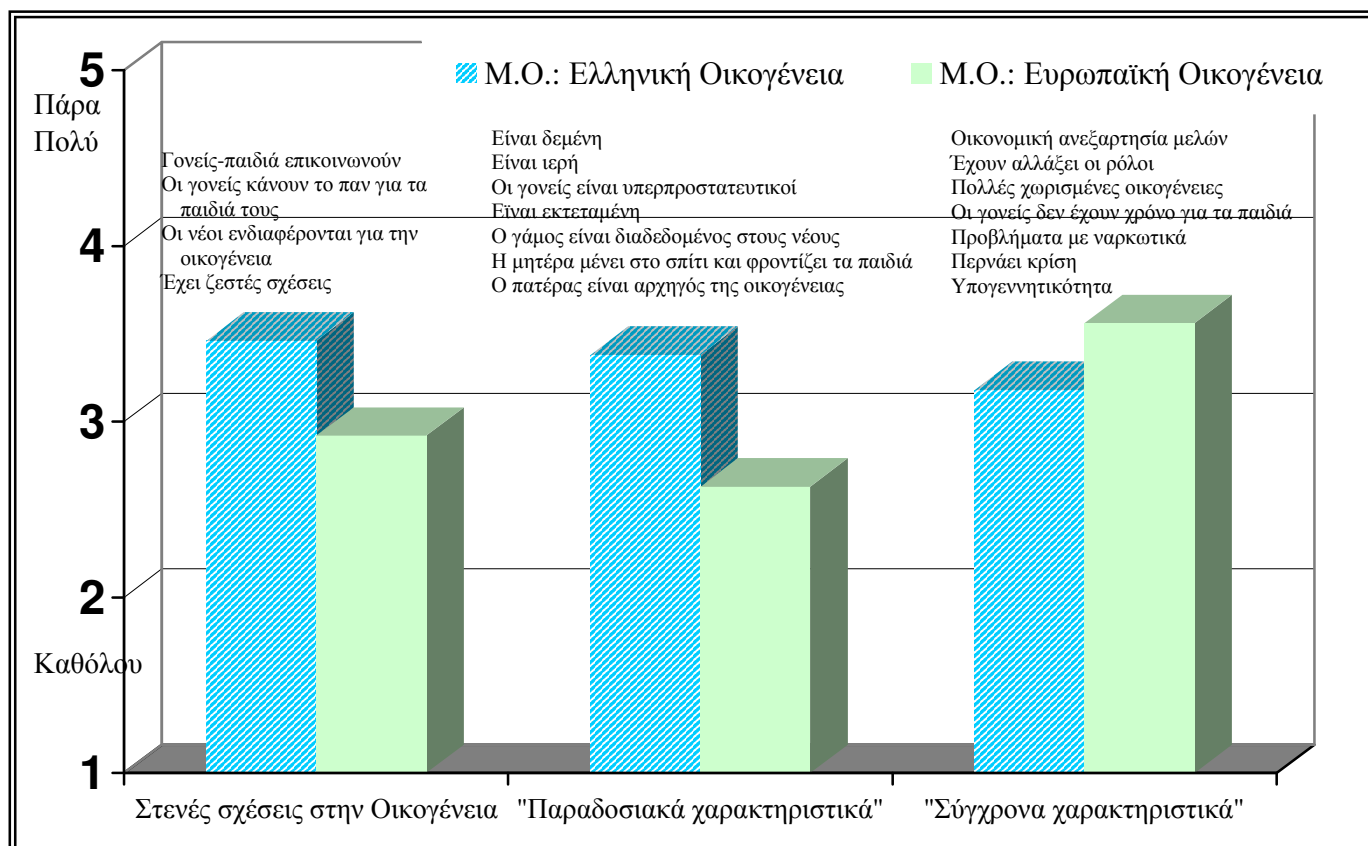
Κατά τη γνώμη σου, σε ποίο βαθμό χαρακτηρίζουν τα παρακάτω α) την ελληνική και β) την ευρωπαϊκή οικογένεια; Σημείωσε δίπλα στην κάθε φράση τον αριθμό που εκφράζει τη δική σου άποψη σύμφωνα με την ακόλουθη κλίμακα:

καθόλου	λίγο	ούτε λίγο ούτε πολύ	πολύ	πάρα πολύ
1	2	3	4	5

1. Περνάει κρίση, 2. Η οικογένεια θεωρείται ιερή, 3. Έχουν αλλάξει οι ρόλοι, 4. Είναι εκτεταμένη (παιδιά, γονείς και συγγενείς), 5. Ο γάμος είναι διαδεδομένος στους νέους, 6. Υπογεννητικότητα, 7. Ο πατέρας είναι αρχηγός της οικογένειας, 8. Η μητέρα είναι στο σπίτι και φροντίζει τα παιδιά, 9. Οι γονείς δεν έχουν χρόνο για τα παιδιά, 10. Έχει ζεστές σχέσεις, 11. Είναι δεμένη, 12. Υπάρχει οικονομική ανεξαρτησία των μελών, 13. Οι γονείς με τα παιδιά επικοινωνούν, 14. Οι γονείς κάνουν το παν για να μεγαλώσουν σωστά τα παιδιά τους, 15. Οι γονείς είναι υπερπροστατευτικοί, 16. Υπάρχουν προβλήματα με τα ναρκωτικά, 17. Υπάρχουν πολλές χωρισμένες οικογένειες, 18. Οι νέοι ενδιαφέρονται για την οικογένεια

Στην ερώτηση αυτή οι ερωτώμενοι απάντησαν στο κατά πόσο αποδίδουν μια σειρά από 18 χαρακτηριστικά στην ελληνική και στην ευρωπαϊκή οικογένεια. Η στατιστική ανάλυση ανέδειξε δύο διαστάσεις, η μία εκ των οποίων δεν είναι διπολική. Παρατηρήθηκαν τα εξής: Η διπολική διάσταση, αφορά στα "παραδοσιακά" χαρακτηριστικά της οικογένειας από τη μια μεριά, π.χ. ο πατέρας είναι αρχηγός της οικογένειας, και από την άλλη αφορά στα "σύγχρονα" χαρακτηριστικά της οικογένειας, π.χ. οικονομική ανεξαρτησία μελών. Η άλλη διάσταση περιελάμβανε τις "στενές σχέσεις στην οικογένεια", π.χ. ζεστές σχέσεις, επικοινωνία γονέων και παιδιών, κ.ά..

Διαστάσεις για την Ελληνική και Ευρωπαϊκή Οικογένεια.

Οι ερωτώμενοι φάνηκε να αποδίδουν στην ελληνική οικογένεια "στενές σχέσεις", έχει ζεστές σχέσεις, οι νέοι ενδιαφέρονται για την οικογένεια, οι γονείς κάνουν το παν για να μεγαλώσουν σωστά τα παιδιά τους, οι γονείς με τα παιδιά επικοινωνούν, σε μεγαλύτερο βαθμό, σε σύγκριση με την ευρωπαϊκή οικογένεια. Επίσης, φάνηκε να αντιλαμβάνονται την ελληνική οικογένεια ως πιο παραδοσιακή, σε σύγκριση με την ευρωπαϊκή. Δηλαδή, στην ελληνική οικογένεια αποδίδουν σε μέτριο βαθμό παραδοσιακά χαρακτηριστικά (ο πατέρας είναι αρχηγός της οικογένειας, η μητέρα μένει στο σπίτι και φροντίζει τα παιδιά, ο γάμος είναι διαδεδομένος στους νέους, είναι εκτεταμένη, οι γονείς είναι υπερπροστατευτικοί, είναι ιερή, είναι δεμένη), ενώ στην ευρωπαϊκή οικογένεια τα αποδίδουν σε μικρό βαθμό.

Τέλος, τα "σύγχρονα" χαρακτηριστικά (υπογεννητικότητα, περνάει κρίση,

προβλήματα με ναρκωτικά, οι γονείς δεν έχουν χρόνο για τα παιδιά, πολλές χωρισμένες οικογένειες, έχουν αλλάξει οι ρόλοι, υπάρχει οικονομική ανεξαρτησία των μελών) χρησιμοποιήθηκαν περισσότερο για να περιγραφεί η ευρωπαϊκή οικογένεια και όχι τόσο η ελληνική, αν και υπήρξε μικρή διαφορά μεταξύ τους. Το εύρημα αυτό ίσως να σημαίνει ότι οι ερωτώμενοι διακρίνουν σαφώς την ελληνική από την ευρωπαϊκή οικογένεια, θεωρώντας την ελληνική ως πιο παραδοσιακή, η οποία χαρακτηρίζεται επιπροσθέτως από στενές ενδοοικογενειακές σχέσεις. Αντίθετα, φαίνεται να θεωρούν την ευρωπαϊκή οικογένεια ως μια σύγχρονη οικογένεια που σε μέτριο βαθμό χαρακτηρίζεται από στενές σχέσεις μεταξύ των μελών της.

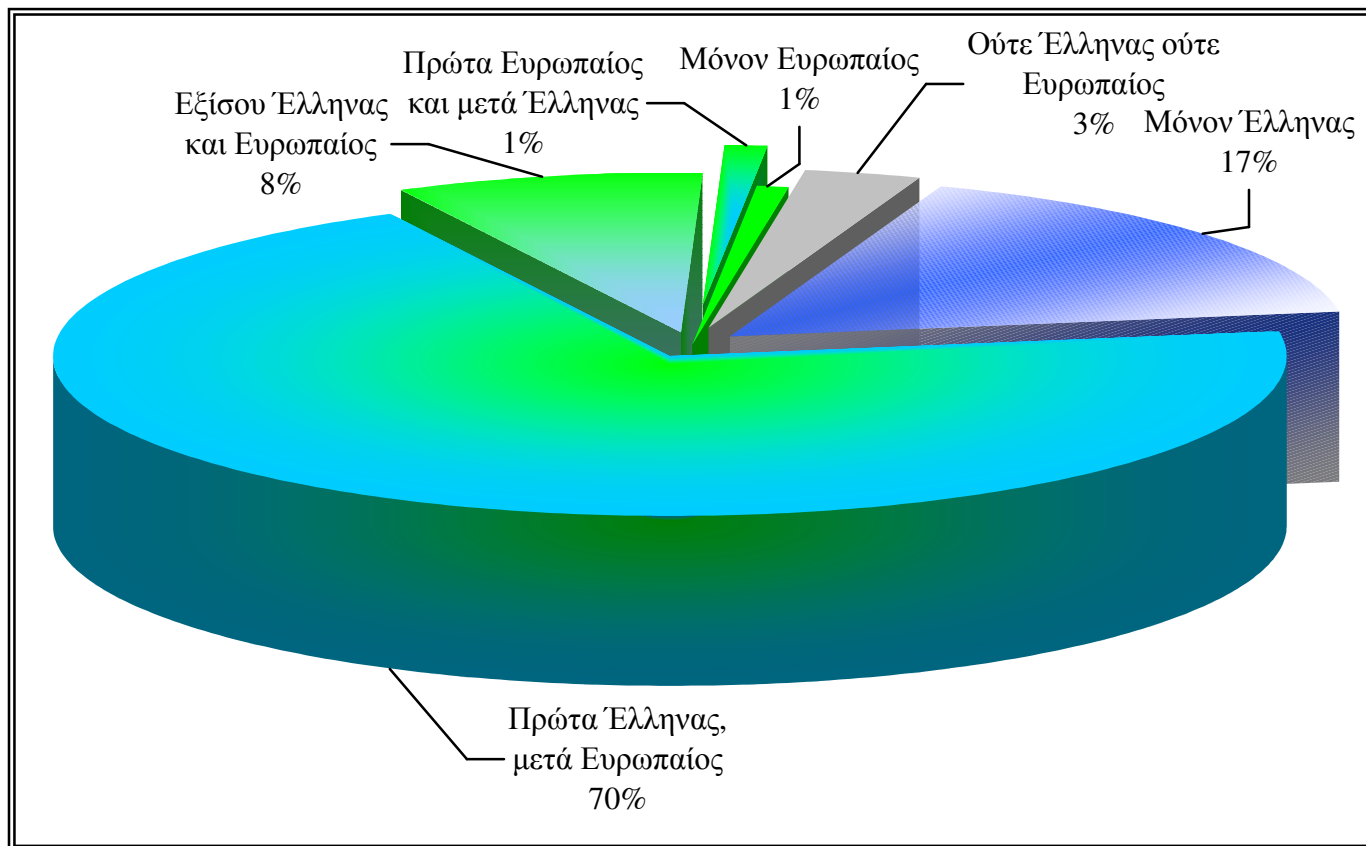
VII. Η ερώτηση αυτή αφορούσε στο κατά πόσο οι ερωτώμενοι αισθάνονται Έλληνες-ίδες και Ευρωπαίοι-αίες.

Η ερώτηση ήταν:

Πόσο Έλληνας και πόσο Ευρωπαίος αισθάνεσαι; Ποια από τις παρακάτω προτάσεις σε εκφράζει.
 Αισθάνομαι πρώτα Έλληνας/ίδα και μετά Ευρωπαίος/α
 Αισθάνομαι πρώτα Ευρωπαίος/α και μετά Έλληνας/ίδα
 Αισθάνομαι εξίσου Έλληνας/ίδα και καθόλου Ευρωπαίος/α
 Αισθάνομαι Έλληνας/ίδα και καθόλου Ευρωπαίος/α
 Αισθάνομαι Ευρωπαίος/α και καθόλου Έλληνας/ίδα
 Δεν αισθάνομαι ούτε Έλληνας/ίδα ούτε Ευρωπαίος/α

Οι ερωτώμενοι έπρεπε να διαλέξουν μία ανάμεσα σε έξι απαντήσεις, οι οποίες αφορούν σε ένα συνδυασμό δύο ιδιοτήτων, από "Έλληνας και καθόλου Ευρωπαίος" έως "Ευρωπαίος και καθόλου Έλληνας".

Στην ερώτηση αυτή, οι περισσότεροι από τους ερωτώμενους (70%) απάντησαν "αισθάνομαι πρώτα Έλληνας και μετά Ευρωπαίος". Σε ένα μικρό ποσοστό (8%) θεώρησαν ότι είναι "εξίσου Έλληνες και Ευρωπαίοι". Επιπλέον, αν και δεν ήταν πολλοί, παρουσιάστηκε ένα ποσοστό 17% των ερωτώμενων, οι οποίοι απαρνήθηκαν εντελώς την ευρωπαϊκή ιδιότητα, "Έλληνας και καθόλου Ευρωπαίος".

Σχήμα 7. "Πόσο Έλληνας-ίδα, πόσο Ευρωπαίος-αία αισθάνεσαι;"

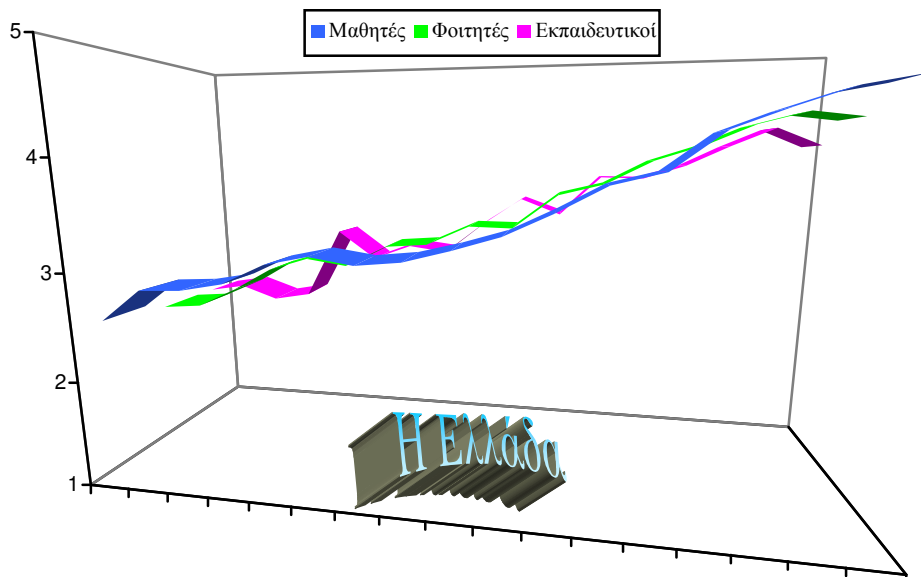
Τα ευρήματα αυτά είναι σημαντικά. Φαίνεται, δηλαδή, ότι οι περισσότεροι από τους ερωτώμενους αισθάνονται, ως προς την εθνική τους ταυτότητα, "πρώτα Έλληνες και μετά Ευρωπαίοι". Λίγοι είναι αυτοί που νιώθουν "Έλληνες και καθόλου Ευρωπαίοι", ενώ ακόμα λιγότεροι αυτοί που νιώθουν "εξίσου Έλληνες και Ευρωπαίοι". Η ερμηνεία των ευρημάτων αυτών δεν θα μπορούσε να συγκλίνει προς την άποψη ότι ο σύγχρονος Έλληνας τείνει να απαρνηθεί την ελληνική εθνική του ταυτότητα χάριν της ευρωπαϊκής. Αντίθετα, θα μπορούσε να συνδεθεί με την άποψη ότι η ταύτιση με την ελληνικότητα διατηρεί την πρωταρχική της σημασία στην εθνική ταυτότητα των Ελλήνων.

Θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε την ευρωπαϊκή ιδιότητα της εθνικής ταυτότητας ως αναμενόμενο συστατικό στοιχείο της. Ας μην ξεχνάμε ότι οι Έλληνες κατά τη φοίτησή τους στο σχολείο διδάσκονται την ελληνική και την ευρωπαϊκή ιστορία ώστε να γνωρίζουν για τις ελληνικές και ρωμαϊκές καταβολές

του ευρωπαϊκού πολιτισμού, σε τομείς όπως είναι η φιλοσοφία, οι καλές τέχνες κ.ά. Γνωρίζουν επίσης ότι πολλές λέξεις ευρωπαϊκών γλωσσών, με τις οποίες έρχονται σε επαφή ήδη από την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, κατάγονται από την αρχαία ελληνική γλώσσα. Επομένως, αυτή η ταύτιση με την ελληνικότητα σε συνδυασμό με την ευρωπαϊκότητα, θα μπορούσε να θεωρηθεί αναμενόμενο συστατικό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων. Με άλλα λόγια, η οικειότητα που αποκτούν οι Έλληνες, από νωρίς στη σχολική τους ζωή, μπορεί να δικαιολογήσει την παρουσία ταυτίσεων με ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά ως επιπρόσθετα στοιχεία της εθνικής τους ταυτότητας. Ας προστεθεί ότι, αυτές οι ευρωπαϊκές ταυτίσεις ενδεχομένως να επιτείνονται από τις πρόσφατες κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές αλλαγές, στη σχέση της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Ένωση ως χώρας μέλους.

Διαφορές μεταξύ των τριών ομάδων συμμετεχόντων (μαθητές, φοιτητές, εκπαιδευτικοί)

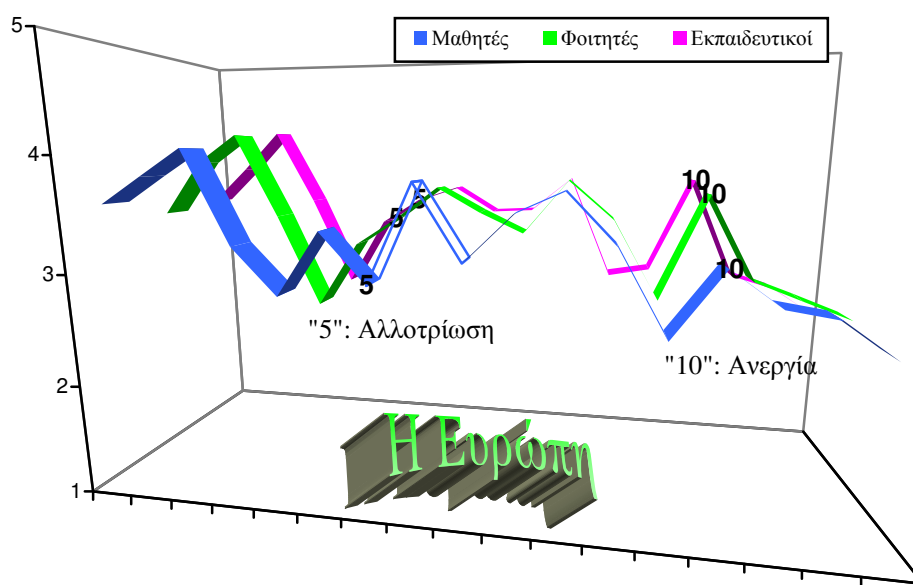
Ένα από τα βασικά ερωτήματα αυτής της έρευνας ήταν κατά πόσο οι τρεις ομάδες που εξετάσαμε, δηλαδή μαθητές, φοιτητές και εκπαιδευτικοί, έχουν διαφορετικές απόψεις για την ελληνική και ευρωπαϊκή ταυτότητα, για την Ελλάδα, τους Έλληνες, την Ευρώπη και τους Ευρωπαίους. Όπως διαπιστώσαμε από τα ευρήματα, δεν υπάρχουν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στις απόψεις των φοιτητών, των μαθητών και των εκπαιδευτικών ούτε ως προς τα χαρακτηριστικά Ευρώπης και Ελλάδας ούτε σχετικά με το πώς αισθάνονται οι ίδιοι ως Έλληνες και ως Ευρωπαίοι. Γενικά, σε όλες τις ερωτήσεις, ανεξαρτήτως μάλιστα του αν η ερώτηση αναφερόταν στην Ελλάδα και την Ευρώπη ξεχωριστά, οι τρεις ομάδες συμμετεχόντων παρουσίασαν ελάχιστες ουσιαστικές διαφορές. Το Σχήμα που ακολουθεί αντιπροσωπεύει την τυπική εικόνα διαφοροποίησης μεταξύ των τριών ομάδων και αναφέρεται στην Ερώτηση: "Σε ποιο βαθμό θα έλεγες ότι τα παρακάτω (κατάλογος 17 χαρακτηριστικών): α) χαρακτηρίζουν την Ελλάδα, και β) χαρακτηρίζουν την Ευρώπη;

"Χαρακτηριστικά" της Ελλάδας, κατά ομάδα συμμετεχόντων.

Για τα 17 χαρακτηριστικά (Πατριωτισμός, Υψηλό εθνικό φρόνημα, Υψηλό

πολιτιστικό επίπεδο, Οικονομικά προβλήματα, Αλλοτρίωση, Πολιτική ισχύς, Πολιτικές διαμάχες, Σεβασμός δικαιωμάτων ανθρώπου, Κοινωνική δικαιοσύνη, Ανεργία, Υποτέλεια, Διαπολιτιστική αλληλεπίδραση, Προστασία περιβάλλοντος, Υψηλό μορφωτικό επίπεδο, Υψηλό τεχνολογικό επίπεδο, Ρατσισμός, και αρχαίος ελληνικός πολιτισμός), δεν παρατηρήθηκαν διαφορές μεταξύ των τριών ομάδων (μαθητές, φοιτητές, εκπαιδευτικοί) όσον αφορά στα χαρακτηριστικά της Ελλάδας. Επίσης, δεν παρατηρήθηκαν διαφορές ούτε για την ερώτηση κατά πόσο αυτά χαρακτηρίζουν την Ευρώπη (όπως φαίνεται στο επόμενο Σχήμα).

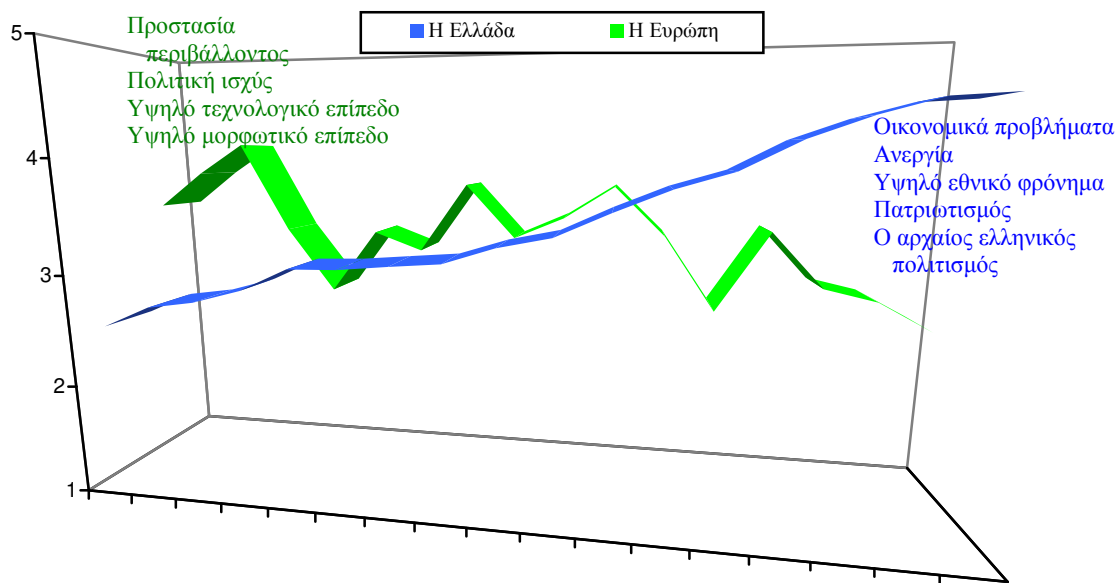
"Χαρακτηριστικά" της Ευρώπης, κατά ομάδα συμμετεχόντων.

Ας σημειωθεί ότι τα χαρακτηριστικά στα προηγούμενα Σχήματα παρουσιάζονται με αύξουσα σειρά με βάση το σύνολο του δείγματος και όσον αφορά στο κατά πόσο χαρακτηρίζουν την Ελλάδα, και πόσο την Ευρώπη. Σε δύο μόνο περιπτώσεις για την ερώτηση αυτή φάνηκε να διαφοροποιούνται μεταξύ τους οι τρεις ομάδες συμμετεχόντων, αλλά η διαφοροποίηση αυτή ήταν σχεδόν μηδαμινή. Παρόμοιες "διαφοροποιήσεις" χωρίς ιδιαίτερη σημασία λόγω του μικρού τους βαθμού παρατηρήθηκαν γενικά σε όλο το εύρος των ερωτημάτων του ερωτηματολογίου.

Τα ευρήματα αυτά θα μπορούσαμε να τα χαρακτηρίσουμε ως μη αναμενόμενα.

Θα περίμενε κανείς, η παράμετρος "βαθμίδα της εκπαίδευσης" (τριτοβάθμια–δευτεροβάθμια) να περιέχει γενικότερα διαφορετικές προσεγγίσεις θεμάτων όπως είναι η Ελλάδα και η Ευρώπη, οι οποίες θα αντανακλώνται στις απόψεις των εμπλεκόμενων ατόμων, δηλαδή φοιτητών, μαθητών και εκπαιδευτικών. Ένα δεύτερο εύρημα σχετίζεται με το φύλο, καθώς διαπιστώσαμε ότι οι άντρες και οι γυναίκες βλέπουν τα θέματα που τους θέσαμε με παρόμοιο τρόπο, χωρίς δηλαδή σημαντικές διαφορές στις απόψεις τους. Έχουμε επομένως, μια γενική ομοιογένεια στις απαντήσεις που δίνουν οι φοιτητές, οι μαθητές και οι εκπαιδευτικοί, είτε άνδρες είτε γυναίκες.

Είναι σημαντικό να τονίσουμε εκ νέου, ότι αντιδιαστέλλοντας τις μέσες τιμές για κάθε ένα χαρακτηριστικό, όπως αποδίδεται από το σύνολο των συμμετεχόντων στην Ελλάδα, με τις μέσες τιμές για κάθε ένα χαρακτηριστικό, όπως αποδίδεται από το σύνολο των συμμετεχόντων στην Ευρώπη, καταλήγουμε σε ουσιαστικές διαφορές, όπως αυτές που παρουσιάζονται στο Σχήμα που ακολουθεί.

"Χαρακτηριστικά" για Ελλάδα και Ευρώπη, στο σύνολο των συμμετεχόντων.

Ανεξαρτήτως, δηλαδή της διαφοροποίησης μεταξύ των τριών ομάδων συμμετεχόντων, η απόδοση χαρακτηριστικών στην Ελλάδα διαφέρει από την αντίστοιχη απόδοση χαρακτηριστικών στην Ευρώπη. Στο Σχήμα αναγράφονται τα χαρακτηριστικά για τα οποία παρατηρούνται οι εντονότερες διαφοροποιήσεις.

Αξίες, Προσδοκίες από την Ευρωπαϊκή Ένωση, Η θέση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και το Εκπαιδευτικό σύστημα.

Το ερευνητικό ερωτηματολόγιο περιελάμβανε και άλλες ερωτήσεις, για τις οποίες οι ερωτώμενοι δεν απαντούσαν αντιδιαστέλλοντας Ελλάδα και Ευρώπη ή Έλληνα και Ευρωπαίο, αλλά απαντούσαν καταγράφοντας απλά τις πεποιθήσεις τους για τα θέματα αυτά.

Μία από τις βασικές ενότητες του ερωτηματολογίου ήταν οι προσωπικές αξίες των ερωτωμένων. Οι αξίες αυτές μετρήθηκαν (με 5βαθμη κλίμακα) μέσω 21 ερωτήσεων-θέσεων, οι οποίες βασίζονται στην κλίμακα αξιών του Rokeach (Rokeach Value Survey) και στις οποίες οι ερωτώμενοι απαντούν βαθμολογώντας τις ως καθοδηγητικές αρχές στη ζωή τους. Οι μέσοι όροι των απαντήσεων των συμμετεχόντων στην Ερώτηση 17 παρουσιάζονται στον Πίνακα που ακολουθεί (5 = πολύ σημαντική αξία).

Οικογενειακή ασφάλεια (ασφάλεια για τα μέλη της οικογένειας)	4,36
Ευχαρίστηση (ικανοποίηση των προσωπικών επιθυμιών)	4,10
Ο κόσμος της ομορφιάς (ομορφιά της φύσης και της τέχνης)	3,80
Σεβασμός στην παράδοση (διατήρηση των πατροπαράδοτων εθίμων)	3,71
Ευρύτητα σκέψης (ανοιχτός σε διαφορετικές ιδεολογίες και “πιστεύω”)	4,10
Το να τιμώ τους γονείς μου και τους μεγαλύτερους (δείχνοντας σεβασμό)	4,05
Συναρπαστική ζωή (με έντονες εμπειρίες και βιώματα)	3,81
Το να είμαι ανεξάρτητος (να είμαι αυτόνομος, αυτόνομος)	4,11
Το να είμαι τολμηρός (να αναζητώ την περιπέτεια, να ρισκινδυνεύω)	3,58
Κοινωνική γαλήνη (σταθερότητα της κοινωνίας)	3,98
Εξουσία (να ηγούμαι, να ασκώ διοίκηση)	2,75
Δημιουργικότητα (ευρηματικότητα, φαντασία)	4,08
Πλούτος (υλικά αγαθά, χρήματα)	3,45
Το να είμαι περίεργο, ανήσυχο πνεύμα (να ενδιαφέρομαι για όλα, να εξερευνώ)	3,71
Ενότητα με τη φύση (επαφή, στενή σχέση με τη φύση)	3,76
Εθνική ασφάλεια (προστασία του έθνους από τους εχθρούς)	4,07
Το να επιλέγω μόνος μου τους στόχους μου (να θέτω τους δικούς μου στόχους)	4,29
Το να προστατεύω το περιβάλλον (προφυλάσσω τη φύση)	4,01
Κοινωνική δύναμη (έλεγχος στους άλλους, κυριαρχία)	2,75
Το να απολαμβάνω τη ζωή (τον έρωτα, την ανάπαυση, το φαγητό)	4,30
Το να ανταποδίδω ένα καλό που μου έκαναν (να ξεπληρώνω μια υποχρέωση)	4,12

Οι αξίες αυτές έχουν καταταχθεί σε δύο παράγοντες με βάση προηγούμενες έρευνες και έτσι προκύπτουν δύο διαστάσεις: Ιεραρχία (Hierarchy) και Αυτονομία (Autonomy). Οι δύο διαστάσεις χρησιμοποιήθηκαν περαιτέρω σε αναλύσεις που συνέδεσαν τις αξίες με άλλες μεταβλητές της έρευνας.

Δύο άλλες ερωτήσεις του ερωτηματολογίου (οι 11 και 12) αφορούσαν στη θέση της Ευρώπης, δηλαδή αφορούσαν στο πώς αισθάνονται οι Ευρωπαίοι προς τους Έλληνες

και στο ποιες αρχές στηρίζεται η Ευρωπαϊκή Ένωση. Ασφαλώς, οι απαντήσεις (μέσοι όροι) των συμμετεχόντων ήταν κυρίως στερεοτυπικού τύπου. Σύμφωνα με τις απαντήσεις αυτές,

οι Ευρωπαίοι:

Μας συμπαθούν	2,80
Μας φθονούν	2,71
Μας δέχονται	2,94
Μας περιφρονούν	2,80
Μας βλέπουν με καχυποψία	2,84
Αδιαφορούν για μας	2,90
Μας απεχθάνονται	2,23
Μας θαυμάζουν	3,03
Μας φοβούνται	2,18
Μας εμπιστεύονται	2,44

& Η Ευρωπαϊκή Ένωση στηρίζεται στην

Διαπολιτιστική αλληλεπίδραση	3,07
Κοινή οικονομική πολιτική	3,47
Υψηλή ποιότητα ζωής	3,28
Ισότιμη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων	2,86
Δικαιοσύνη (ισονομία για τους πολίτες)	3,16
Προστασία των ατομικών δικαιωμάτων	3,30
Ενιαία πολιτική στάση	3,11
Στηρίζεται μόνο σε συμφέροντα	3,48

Όπου, το 5 σημαίνει "Πάρα Πολύ"

Δύο ακόμη ερωτήσεις (οι 13 και 14) αφορούσαν σε επιπλέον στοιχεία για το εκπαιδευτικό σύστημα (χαρακτηριστικά που κάνουν τους συμμετέχοντες να αισθάνονται Ευρωπαίοι και δυνατότητες επαγγελματικής ισοτιμίας στην Ε.Ε.). Για τις ερωτήσεις αυτές (5=πάρα πολύ):

"Μου έχουν δημιουργήσει την αίσθηση ότι είμαι Ευρωπαίος πολίτης" οι / η / τα:

Καινούρια μαθήματα	2,63
Εκμάθηση ξένων γλωσσών	3,36
Βιβλία που έχουν ευρωπαϊκό προσανατολισμό	3,03
Ενημερωτικές εκδηλώσεις	2,74
Προγράμματα ανταλλαγής μαθητών/σπουδαστών	3,41
Πληροφοριακό υλικό	2,94

Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα "προετοιμάζει τους νέους για να εργαστούν ισότιμα στην Ε.Ε." με τις / τα / την:

Εκμάθηση ξένων γλωσσών	3,24
Μαθήματα για τους ευρωπαϊκούς θεσμούς	2,74
Εκπαίδευση εφάμιλλη των Ευρωπαίων	2,72
Γενικές γνώσεις	3,08
Ενημερωτικές εκδηλώσεις	2,65
Εξειδίκευση	2,90
Ενημέρωση για αγορά εργασίας	2,71
Επαγγελματικός προσανατολισμός	2,80
Ενημέρωση για δυνατότητες/ δικαιώματα εργαζομένων	2,72

Μια ακόμη ερώτηση (6) αναφερόταν στις προσδοκίες των ερωτωμένων από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Έτσι, οι συμμετέχοντες δήλωσαν τη σημαντικότητα των παρακάτω αλλαγών (5=πολύ σημαντική):

Δυνατότητα σπουδών σε οποιαδήποτε χώρα της ΕΕ	4,09
Δυνατότητα να εργαστώ σε οποιαδήποτε χώρα της ΕΕ	4,02
Αίσθηση οικονομικής ασφάλειας	3,70
Αίσθηση ασφάλειας σε εθνικά ζητήματα	3,53
Αίσθηση ότι ανήκουμε σε ένα σύνολο λαών	3,27
Περισσότερα δικαιώματα ως πολίτης	3,65
Περισσότερες οικονομικές ευκαιρίες για την Ελλάδα	3,85
Ισοτιμία με τους υπόλοιπους Ευρωπαίους	3,71
Περισσότερες πολιτιστικές δραστηριότητες	3,74
Χαίρομαι που μπήκαμε στην ΕΕ	3,16
Είναι τιμή της Ελλάδας να μετέχει στην ΕΕ	3,13
Η Ελλάδα θα αποκτήσει φωνή σε διεθνές επίπεδο	3,53
Θα ανέβει το επίπεδο ζωής	3,56
Θα προστατεύεται περισσότερο το περιβάλλον της Ελλάδας	3,48
Θα βελτιωθεί το σύστημα υγείας	3,62
Θα βελτιωθεί η υποδομή της χώρας (π.χ. οδικό δίκτυο, υπηρεσίες)	3,77

Συνολικά, οι ερωτήσεις αυτές συνέβαλαν στην καλύτερη κατανόηση των συσχετίσεων με τις αντιδιαστολές ελλήνων και ευρωπαίων, Ελλάδας και Ευρώπης, ελληνικών και ευρωπαϊκών "ιδίων". Ακόμη περισσότερο συνέβαλε στην κατανόηση των συσχετίσεων η επόμενη αναλυτική προσέγγιση, η οποία προσπάθησε να συνδέσει μετρήσεις που αφορούν σε βασικές, θεμελιώδεις ιδιότητες του ατόμου και στις απόψεις, στάσεις και πεποιθήσεις που μετρήθηκαν ως προς την Ελλάδα και την Ευρώπη.

Αναλύσεις πολλαπλής παλινδρόμησης

Στις αναλύσεις αυτές χρησιμοποιήθηκαν ως μεταβλητές πρόβλεψης το Μορφωτικό επίπεδο του Πατέρα, το Μορφωτικό επίπεδο της Μητέρας, το Οικογενειακό Εισόδημα καθώς και οι θεμελιακές παράμετροι Αξιών. Στην έρευνα αυτή, εκτός της Ιεραρχίας και της Αυτονομίας φάνηκε να υπάρχει και τρίτος παράγοντας που αναφέρεται στην αναζήτηση (της αλήθειας, των γνώσεων) και στην ταύτιση με τη "φύση" και την αρμονία των πραγμάτων. Μέσω αυτών των μεταβλητών πρόβλεψης προσπαθήσαμε να διερευνήσουμε τις πολλαπλές συσχετίσεις τους με τα χαρακτηριστικά που οι συμμετέχοντες απέδωσαν στους Έλληνες και στους Ευρωπαίους (ερώτηση I), με τα χαρακτηριστικά που απέδωσαν στην Ελλάδα και την Ευρώπη (ερώτηση IV) και με τις συνθήκες που τους κάνουν να νιώθουν έλληνες ή ευρωπαίοι (ερώτηση V). τα αποτελέσματα παρουσιάζονται συνοπτικά στους πίνακες που ακολουθούν

Ερώτηση I. Χαρακτηριστικά Έλληνα – Ευρωπαίου

"Εξαρτημένες" μεταβλητές οι δείκτες για κάθε διάσταση, για τους Έλληνες και για τους Ευρωπαίους ξεχωριστά

Coefficients		Εξαρτημένη μεταβλητή "Αρετές και συναισθήματα" : δείκτης για τους Έλληνες				
Multiple R = .32		Unstandardized Coefficients				
Model	R squared = .10	B	Std. Error	Standardized Beta	t	Sig.
1,00	(Constant)	4,22	0,04		113,13	0,00
	Αξίες: Ιεραρχία	0,13	0,02	0,23	7,99	0,00
	Αξίες: Αυτονομία	0,08	0,02	0,14	4,76	0,00
	Αξίες: Γνώση και Φύση	0,05	0,02	0,09	3,11	0,00
	Οικονομικό επίπεδο	0,01	0,01	0,04	1,28	0,20
	Μορφωτικό επίπεδο Πατέρα	-0,02	0,01	-0,08	-1,95	0,05
	Μορφωτικό επίπεδο Μητέρας	-0,01	0,01	-0,02	-0,44	0,66

Coefficients		Εξαρτημένη μεταβλητή "Αρετές και συναισθήματα" : δείκτης για τους Ευρωπαίους				
Multiple R = .15		Unstandardized Coefficients				
Model	R squared = .02	B	Std. Error	Standardized Beta	t	Sig.
1,00	(Constant)	2,92	0,05		63,76	0,00
	Αξίες: Ιεραρχία	0,04	0,02	0,06	1,93	0,05
	Αξίες: Αυτονομία	0,00	0,02	0,00	-0,10	0,92
	Αξίες: Γνώση και Φύση	0,03	0,02	0,05	1,52	0,13
	Οικονομικό επίπεδο	-0,03	0,01	-0,13	-3,95	0,00
	Μορφωτικό επίπεδο Πατέρα	0,00	0,02	0,01	0,19	0,85
	Μορφωτικό επίπεδο Μητέρας	0,02	0,02	0,05	1,11	0,27

Coefficients		Εξαρτημένη μεταβλητή "Συναισθηματικά αρνητικά" : δείκτης για τους Έλληνες				
Multiple R = .12		Unstandardized Coefficients				
Model	R squared = .015	B	Std. Error	Standardized Beta	t	Sig.
1,00	(Constant)	3,75	0,05		78,04	0,00
	Αξίες: Ιεραρχία	-0,01	0,02	-0,02	-0,70	0,48
	Αξίες: Αυτονομία	0,08	0,02	0,11	3,53	0,00
	Αξίες: Γνώση και Φύση	0,02	0,02	0,03	0,88	0,38
	Οικονομικό επίπεδο	0,00	0,01	0,01	0,44	0,66
	Μορφωτικό επίπεδο Πατέρα	0,00	0,02	0,01	0,19	0,85
	Μορφωτικό επίπεδο Μητέρας	-0,02	0,02	-0,06	-1,49	0,14

Coefficients Εξαρτημένη μεταβλητή "Συναισθηματικά αρνητικά" : δείκτης για τους Ευρωπαίους						
Multiple R = .11		Unstandardized Coefficients		Standardized	t	Sig.
Model	R squared = .01	B	Std. Error	Beta		
1,00	(Constant)	2,84	0,05		60,08	0,00
	Αξίες: Ιεραρχία	0,02	0,02	0,04	1,19	0,24
	Αξίες: Αυτονομία	0,01	0,02	0,01	0,30	0,77
	Αξίες: Γνώση και Φύση	0,03	0,02	0,04	1,20	0,23
	Οικονομικό επίπεδο	-0,02	0,01	-0,08	-2,46	0,01
	Μορφωτικό επίπεδο Πατέρα	0,03	0,02	0,07	1,70	0,09
	Μορφωτικό επίπεδο Μητέρας	-0,02	0,02	-0,04	-1,03	0,30

Coefficients Εξαρτημένη μεταβλητή "Αρετές" : δείκτης για τους Έλληνες						
Multiple R = .18		Unstandardized Coefficients		Standardized	t	Sig.
Model	R squared = .03	B	Std. Error	Beta		
1,00	(Constant)	3,06	0,06		52,96	0,00
	Αξίες: Ιεραρχία	0,13	0,03	0,15	4,97	0,00
	Αξίες: Αυτονομία	-0,04	0,03	-0,05	-1,67	0,10
	Αξίες: Γνώση και Φύση	0,02	0,03	0,02	0,68	0,49
	Οικονομικό επίπεδο	-0,01	0,01	-0,05	-1,53	0,13
	Μορφωτικό επίπεδο Πατέρα	-0,03	0,02	-0,06	-1,41	0,16
	Μορφωτικό επίπεδο Μητέρας	0,02	0,02	0,04	1,05	0,29

Coefficients Εξαρτημένη μεταβλητή "Αρετές" : δείκτης για τους Ευρωπαίους						
Multiple R = .22		Unstandardized Coefficients		Standardized	t	Sig.
Model	R squared = .05	B	Std. Error	Beta		
1,00	(Constant)	4,01	0,05		78,12	0,00
	Αξίες: Ιεραρχία	0,07	0,02	0,09	3,13	0,00
	Αξίες: Αυτονομία	0,11	0,02	0,14	4,85	0,00
	Αξίες: Γνώση και Φύση	0,06	0,02	0,08	2,54	0,01
	Οικονομικό επίπεδο	0,00	0,01	-0,02	-0,60	0,55
	Μορφωτικό επίπεδο Πατέρα	-0,01	0,02	-0,01	-0,31	0,75
	Μορφωτικό επίπεδο Μητέρας	-0,01	0,02	-0,03	-0,77	0,44

Από τους πιο πάνω Πίνακες γίνεται φανερό ότι οι μοναδικές συχετίσεις (και μάλιστα μικρού βαθμού) υπάρχουν μεταξύ των τριών δεικτών Αξιών και των Αρετών και Συναισθημάτων που αποδίδονται στον Έλληνα.

Ερώτηση IV. Τι χαρακτηρίζει την Ελλάδα, τι χαρακτηρίζει την Ευρώπη

Coefficients "Εξαρτημένη" μεταβλητή: Θετικά παραδοσιακά για Ελλάδα						
Multiple R = .35		Unstandardized Coefficients		Standardized	t	Sig.
Model	R squared = .12	B	Std. Error	Beta		
1,00	(Constant)	4,46	0,05		86,02	0,00
	Αξίες: Ιεραρχία	0,25	0,02	0,31	10,90	0,00
	Αξίες: Αυτονομία	0,09	0,02	0,11	3,80	0,00
	Αξίες: Γνώση και Φύση	-0,01	0,02	-0,01	-0,48	0,63
	Οικονομικό επίπεδο	0,00	0,01	0,02	0,52	0,60
	Μορφωτικό επίπεδο Πατέρα	-0,01	0,02	-0,03	-0,80	0,42
	Μορφωτικό επίπεδο Μητέρας	-0,02	0,02	-0,04	-1,10	0,27

Coefficients "Εξαρτημένη" μεταβλητή: Θετικά παραδοσιακά για Ευρώπη						
Multiple R = .14		Unstandardized Coefficients		Standardized	t	Sig.
Model	R squared = .02	B	Std. Error	Beta		
1,00	(Constant)	2,83	0,07		43,02	0,00
	Αξίες: Ιεραρχία	0,09	0,03	0,10	3,19	0,00
	Αξίες: Αυτονομία	0,06	0,03	0,06	1,91	0,06
	Αξίες: Γνώση και Φύση	0,04	0,03	0,04	1,38	0,17
	Οικονομικό επίπεδο	-0,01	0,01	-0,02	-0,77	0,44
	Μορφωτικό επίπεδο Πατέρα	-0,02	0,02	-0,03	-0,72	0,47
	Μορφωτικό επίπεδο Μητέρας	0,01	0,02	0,01	0,29	0,77

Coefficients "Εξαρτημένη" μεταβλητή: Αρνητικά παραδοσιακά για Ελλάδα						
Multiple R = .15		Unstandardized Coefficients		Standardized	t	Sig.
Model	R squared = .02	B	Std. Error	Beta		
1,00	(Constant)	3,80	0,05		73,83	0,00
	Αξίες: Ιεραρχία	0,05	0,02	0,07	2,31	0,02
	Αξίες: Αυτονομία	0,08	0,02	0,10	3,45	0,00
	Αξίες: Γνώση και Φύση	0,00	0,02	0,00	-0,16	0,88
	Οικονομικό επίπεδο	-0,02	0,01	-0,08	-2,35	0,02
	Μορφωτικό επίπεδο Πατέρα	0,00	0,02	0,00	0,01	0,99
	Μορφωτικό επίπεδο Μητέρας	0,01	0,02	0,02	0,43	0,67
Coefficients "Εξαρτημένη" μεταβλητή: Αρνητικά παραδοσιακά για Ευρώπη						
Multiple R = .14		Unstandardized Coefficients		Standardized	t	Sig.
Model	R squared = .02	B	Std. Error	Beta		
1,00	(Constant)	3,03	0,05		56,52	0,00
	Αξίες: Ιεραρχία	0,01	0,02	0,01	0,35	0,72
	Αξίες: Αυτονομία	0,04	0,02	0,06	1,85	0,07
	Αξίες: Γνώση και Φύση	0,09	0,03	0,11	3,43	0,00
	Οικονομικό επίπεδο	0,01	0,01	0,04	1,19	0,24
	Μορφωτικό επίπεδο Πατέρα	0,01	0,02	0,03	0,79	0,43
	Μορφωτικό επίπεδο Μητέρας	-0,04	0,02	-0,08	-1,92	0,05
Coefficients "Εξαρτημένη" μεταβλητή: Θετικά Εκσυγχρονιστικά για Ελλάδα						
Multiple R = .19		Unstandardized Coefficients		Standardized	t	Sig.
Model	R squared = .04	B	Std. Error	Beta		
1,00	(Constant)	3,16	0,06		56,99	0,00
	Αξίες: Ιεραρχία	0,15	0,02	0,18	6,12	0,00
	Αξίες: Αυτονομία	0,01	0,02	0,01	0,32	0,75
	Αξίες: Γνώση και Φύση	0,03	0,03	0,03	1,02	0,31
	Οικονομικό επίπεδο	0,00	0,01	0,00	0,07	0,94
	Μορφωτικό επίπεδο Πατέρα	0,00	0,02	0,00	0,02	0,99
	Μορφωτικό επίπεδο Μητέρας	0,00	0,02	0,00	-0,04	0,97
Coefficients "Εξαρτημένη" μεταβλητή: Θετικά Εκσυγχρονιστικά για Ευρώπη						
Multiple R = .22		Unstandardized Coefficients		Standardized	t	Sig.
Model	R squared = .05	B	Std. Error	Beta		
1,00	(Constant)	3,70	0,06		65,01	0,00
	Αξίες: Ιεραρχία	0,14	0,02	0,17	5,65	0,00
	Αξίες: Αυτονομία	0,07	0,03	0,09	2,94	0,00
	Αξίες: Γνώση και Φύση	-0,02	0,03	-0,03	-0,93	0,35
	Οικονομικό επίπεδο	-0,02	0,01	-0,06	-1,85	0,06
	Μορφωτικό επίπεδο Πατέρα	-0,04	0,02	-0,08	-1,92	0,06
	Μορφωτικό επίπεδο Μητέρας	0,03	0,02	0,05	1,28	0,20
Coefficients "Εξαρτημένη" μεταβλητή: Αρνητικά Εκσυγχρονιστικά για Έλληνες						
Multiple R = .16		Unstandardized Coefficients		Standardized	t	Sig.
Model	R squared = .03	B	Std. Error	Beta		
1,00	(Constant)	3,07	0,06		54,82	0,00
	Αξίες: Ιεραρχία	0,02	0,02	0,02	0,67	0,50
	Αξίες: Αυτονομία	0,06	0,02	0,08	2,49	0,01
	Αξίες: Γνώση και Φύση	0,09	0,03	0,11	3,51	0,00
	Οικονομικό επίπεδο	-0,01	0,01	-0,05	-1,60	0,11
	Μορφωτικό επίπεδο Πατέρα	0,03	0,02	0,07	1,85	0,06
	Μορφωτικό επίπεδο Μητέρας	0,00	0,02	0,00	0,06	0,95
Coefficients "Εξαρτημένη" μεταβλητή: Αρνητικά Εκσυγχρονιστικά για Ευρωπαίους						
Multiple R = .20		Unstandardized Coefficients		Standardized	t	Sig.
Model	R squared = .04	B	Std. Error	Beta		
1,00	(Constant)	3,30	0,06		57,52	0,00
	Αξίες: Ιεραρχία	0,02	0,03	0,02	0,65	0,52
	Αξίες: Αυτονομία	0,10	0,03	0,11	3,78	0,00
	Αξίες: Γνώση και Φύση	0,12	0,03	0,14	4,64	0,00
	Οικονομικό επίπεδο	0,01	0,01	0,05	1,49	0,14
	Μορφωτικό επίπεδο Πατέρα	-0,01	0,02	-0,02	-0,44	0,66
	Μορφωτικό επίπεδο Μητέρας	-0,03	0,02	-0,06	-1,56	0,12

Και πάλι είναι προφανές ότι υφίστανται μικρές συσχετίσεις δύο δεικτών Αξιών και των Θετικών χαρακτηριστικών που αποδίδονται στην Ελλάδα.

Ερώτηση V: Ποιες καταστάσεις συνδέονται με την ιδιότητα του Έλληνα / του Ευρωπαίου

Coefficients "Εξαρτημένη" μεταβλητή: Θετικά – Καθημερινή πραγματικότητα, για Έλληνες		Unstandardized Coefficients		Standardized	t	Sig.
Model	R squared = .15	B	Std. Error	Beta		
	(Constant)	4,09	0,06		74,17	0,00
	Αξίες: Ιεραρχία	0,22	0,02	0,26	9,29	0,00
	Αξίες: Αυτονομία	0,20	0,02	0,23	8,07	0,00
	Αξίες: Γνώση και Φύση	0,07	0,03	0,08	2,71	0,01
	Οικονομικό επίπεδο	0,00	0,01	0,00	0,14	0,88
	Μορφωτικό επίπεδο Πατέρα	-0,02	0,02	-0,03	-0,91	0,36
	Μορφωτικό επίπεδο Μητέρας	0,01	0,02	0,02	0,61	0,54

Coefficients "Εξαρτημένη" μεταβλητή: Θετικά – Καθημερινή πραγματικότητα, για Ευρωπαίους		Unstandardized Coefficients		Standardized	t	Sig.
Model	R squared = .01	B	Std. Error	Beta		
1,00	(Constant)	2,84	0,08		36,82	0,00
	Αξίες: Ιεραρχία	0,07	0,03	0,06	2,04	0,04
	Αξίες: Αυτονομία	-0,03	0,03	-0,03	-0,91	0,36
	Αξίες: Γνώση και Φύση	0,01	0,04	0,01	0,35	0,72
	Οικονομικό επίπεδο	-0,01	0,01	-0,03	-0,86	0,39
	Μορφωτικό επίπεδο Πατέρα	-0,05	0,03	-0,09	-2,10	0,04
	Μορφωτικό επίπεδο Μητέρας	0,02	0,03	0,03	0,84	0,40

Coefficients "Εξαρτημένη" μεταβλητή: Αρνητικά – Καθημερινή πραγματικότητα, για Έλληνες		Unstandardized Coefficients		Standardized	t	Sig.
Model	R squared = .02	B	Std. Error	Beta		
1,00	(Constant)	3,63	0,08		47,57	0,00
	Αξίες: Ιεραρχία	0,02	0,03	0,02	0,49	0,62
	Αξίες: Αυτονομία	0,10	0,03	0,09	2,99	0,00
	Αξίες: Γνώση και Φύση	0,04	0,04	0,04	1,16	0,25
	Οικονομικό επίπεδο	0,01	0,01	0,02	0,74	0,46
	Μορφωτικό επίπεδο Πατέρα	0,06	0,02	0,10	2,56	0,01
	Μορφωτικό επίπεδο Μητέρας	-0,05	0,03	-0,08	-2,07	0,04

Coefficients Εξαρτημένη" μεταβλητή: Αρνητικά – Καθημερινή πραγματικότητα, για Ευρωπαίους		Unstandardized Coefficients		Standardized	t	Sig.
Model	R squared = .01	B	Std. Error	Beta		
1,00	(Constant)	2,54	0,07		34,61	0,00
	Αξίες: Ιεραρχία	-0,01	0,03	-0,01	-0,21	0,83
	Αξίες: Αυτονομία	-0,06	0,03	-0,06	-2,00	0,05
	Αξίες: Γνώση και Φύση	-0,07	0,03	-0,06	-2,03	0,04
	Οικονομικό επίπεδο	0,00	0,01	0,00	0,03	0,98
	Μορφωτικό επίπεδο Πατέρα	-0,02	0,02	-0,04	-1,02	0,31
	Μορφωτικό επίπεδο Μητέρας	0,00	0,03	0,00	0,10	0,92

Coefficients Εξαρτημένη" μεταβλητή: Θετικά–Κοινωνικά φαινόμενα, για Έλληνες		Unstandardized Coefficients		Standardized	t	Sig.
Model	R squared = .07	B	Std. Error	Beta		
1,00	(Constant)	3,69	0,08		47,06	0,00
	Αξίες: Ιεραρχία	0,25	0,03	0,22	7,27	0,00
	Αξίες: Αυτονομία	0,09	0,03	0,07	2,51	0,01
	Αξίες: Γνώση και Φύση	0,08	0,04	0,07	2,25	0,02
	Οικονομικό επίπεδο	0,01	0,01	0,04	1,14	0,25
	Μορφωτικό επίπεδο Πατέρα	-0,07	0,03	-0,10	-2,56	0,01
	Μορφωτικό επίπεδο Μητέρας	0,03	0,03	0,04	0,97	0,33

Coefficients Εξαρτημένη" μεταβλητή: Θετικά–Κοινωνικά φαινόμενα, για Ευρωπαίους		Unstandardized Coefficients		Standardized	t	Sig.
Model	R squared = .04	B	Std. Error	Beta		
	(Constant)	3,63	0,08		42,98	0,00
	Αξίες: Ιεραρχία	0,16	0,04	0,13	4,26	0,00
	Αξίες: Αυτονομία	0,12	0,04	0,10	3,19	0,00
	Αξίες: Γνώση και Φύση	0,05	0,04	0,04	1,28	0,20
	Οικονομικό επίπεδο	-0,01	0,01	-0,02	-0,75	0,46
	Μορφωτικό επίπεδο Πατέρα	-0,06	0,03	-0,09	-2,31	0,02

	Μορφωτικό επίπεδο Μητέρας	0,01	0,03	0,01	0,23	0,82
Coefficients Εξαρτημένη" μεταβλητή: Αρνητικά –Κοινωνικά φαινόμενα, για Έλληνες						
	Multiple R = .08	Unstandardized Coefficients		Standardized	t	Sig.
Model	R squared = .008	B	Std. Error	Beta		
	1,00 (Constant)	2,63	0,09		27,96	0,00
	Αξίες: Ιεραρχία	0,00	0,04	0,00	-0,09	0,93
	Αξίες: Αυτονομία	0,00	0,04	0,00	-0,10	0,92
	Αξίες: Γνώση και Φύση	-0,03	0,04	-0,02	-0,71	0,48
	Οικονομικό επίπεδο	0,01	0,01	0,03	0,79	0,43
	Μορφωτικό επίπεδο Πατέρα	0,07	0,03	0,09	2,30	0,02
	Μορφωτικό επίπεδο Μητέρας	-0,03	0,03	-0,04	-0,98	0,33
Coefficients Εξαρτημένη" μεταβλητή: Αρνητικά–Κοινωνικά φαινόμενα, για Ευρωπαίους						
	Multiple R = .06	Unstandardized Coefficients		Standardized	t	Sig.
Model	R squared = .003	B	Std. Error	Beta		
	1,00 (Constant)	2,89	0,09		30,98	0,00
	Αξίες: Ιεραρχία	0,01	0,04	0,00	0,15	0,88
	Αξίες: Αυτονομία	0,03	0,04	0,02	0,70	0,48
	Αξίες: Γνώση και Φύση	0,04	0,04	0,03	0,87	0,39
	Οικονομικό επίπεδο	0,02	0,01	0,04	1,34	0,18
	Μορφωτικό επίπεδο Πατέρα	0,01	0,03	0,01	0,20	0,84
	Μορφωτικό επίπεδο Μητέρας	-0,02	0,03	-0,02	-0,47	0,64

Είναι, και εδώ, προφανής η συσχέτιση θετικών ιδιοτήτων των Ελλήνων με τους τρεις δείκτες αξιών. Φαίνεται ότι οι αξίες, ως βαθύτερη σύλληψη του επιθυμητού, συνδυάζονται με την ανάγκη διατήρησης της ομοιόστασης και της διαμόρφωσης υψηλότερου αυτοσυναίσθηματος που εκφράζεται με τη μεγιστοποίηση των θετικών χαρακτηριστικών της εσω-ομάδας, σε σύγκριση με τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά εξω-ομάδας (-ων).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

I. Ερευνητική και Θεωρητική αποτίμηση

Από τους κύριους στόχους της μελέτης αυτής ήταν να διερευνηθεί η εθνική ταυτότητα και κάποιες εκπαιδευτικές αξίες - στάσεις των εκπαιδευτικών, μαθητών και φοιτητών. Η ελληνική και η ευρωπαϊκή ιδιότητα, όπως αυτές εκφράζονται μέσα από χαρακτηριστικά γνωρίσματα συμπεριφοράς, καθημερινές καταστάσεις ζωής και λειτουργίες θεσμών, όπως είναι οι εκπαιδευτικοί θεσμοί και η οικογένεια, αποτέλεσαν τις ειδικότερες θεματικές ενότητες, όπου ανιχνεύθηκαν οι αξίες, οι στάσεις και η εθνική ταυτότητα. Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, εκπαιδευτικοί, μαθητές και φοιτητές φαίνεται να προσδιορίζουν με παρόμοιο τρόπο τα στοιχεία της εθνικής τους ταυτότητας, μολονότι διαφέρουν ως προς το ρόλο και τη θέση που κατέχουν μέσα στις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Αυτή η ομοιογένεια ταυτίσεων, αξιών και στάσεων των ομάδων αυτών αποτελεί ένα ενδιαφέρον εύρημα, μη αναμενόμενο και ενδεχομένως αξιοποιήσιμο από προγράμματα παρέμβασης που απευθύνονται σε συγκεκριμένες διαδικασίες και δομές της εκπαίδευσης, σε θέματα που αφορούν στην εθνική και ευρωπαϊκή ταυτότητα. Το εύρημα αυτό, αφορά σε ηλικιακό εύρος 16 έως 40 ετών, κατά κύριο λόγο, και φαίνεται να δείχνει ότι το λεγόμενο "χάσμα γενεών" δεν υφίσταται σε θέματα εθνικής ταυτότητας. Αν κάποιος μας ρωτούσε "ποιες θα είναι οι πεποιθήσεις για την εθνική ταυτότητα μετά από 20 έτη", θα απαντούσαμε ότι μάλλον θα είναι παρόμοιες με τις σημερινές, καθώς οι αντίστοιχες πεποιθήσεις δεν φαίνεται να μεταβάλλονται ραγδαία, όπως συμβαίνει με άλλες ψυχολογικές στάσεις απέναντι σε κοινωνικά φαινόμενα.

Ως προς τα χαρακτηριστικά που οι ερωτώμενοι απέδωσαν στις ιδιότητες του Έλληνα και του Ευρωπαίου, της Ελλάδας και της Ευρώπης φαίνεται να υπάρχει σαφής διαφοροποίηση μεταξύ ελληνικών και ευρωπαϊκών χαρακτηριστικών. Γενικά, παρατηρήθηκε, όπως ίσως θα ήταν αναμενόμενο, θετικότερη γνώμη για την Ελλάδα και τους Έλληνες από ό,τι για την Ευρώπη και τους Ευρωπαίους. Τα ελληνικά χαρακτηριστικά φαίνεται να τείνουν προς παραδοσιακές αρετές, π.χ. πατριωτισμός, και θετικά συναισθήματα, π.χ. ενθουσιώδης, ενώ τα ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά ως προς αρετές όπως π.χ. οργανωμένος, και εκσυγχρονιστικά στοιχεία, π.χ. κοινωνική δικαιοσύνη, και μάλλον κυρίως προς τα θετικά. Πρέπει βέβαια να σημειωθεί ότι η αξιολόγηση των

χαρακτηριστικών των Ελλήνων και των Ευρωπαίων πραγματοποιείται με βάση διαφορετικές πληροφορίες και εμπειρίες από την ελληνική και την ευρωπαϊκή πραγματικότητα. Δηλαδή, οι Έλληνες κρίνουν τα ελληνικά χαρακτηριστικά με βάση εμπειρίες από την ίδια τους τη ζωή, ενώ αντίθετα, μη έχοντας ζήσει στην Ευρώπη, κρίνουν τα ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά με βάση στερεότυπες αντιλήψεις για τους Ευρωπαίους. Ας σημειωθεί ότι στην έρευνά μας επιλέξαμε η έννοια του "Ευρωπαίου" να δίδεται με έναν ασαφή, γενικό τρόπο, δηλαδή εξαρχής να μη συνδέεται με συγκεκριμένες ευρωπαϊκές χώρες π.χ. Αγγλία, Γαλλία κ.ά.. Επομένως οι ερωτώμενοι μπορούσαν να απαντήσουν με εικόνες και στερεότυπα χαρακτηριστικά που είχαν για τους Ευρωπαίους.

Αν και σε σχέση με τις "αξίες", η εικόνα που προκύπτει φαίνεται να επιβεβαιώνει, εν μέρει, τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας, οι ταυτίσεις με την ευρωπαϊκή ιδιότητα μοιάζουν σε πολλά σημεία μάλλον να συνυπάρχουν και να συμπληρώνουν την ελληνική ιδιότητα, παρά να αντιπαραβάλλονται μαζί της. Δηλαδή, η ταύτιση με ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά φαίνεται να κατέχει δευτερεύουσας σημασίας θέση στην εθνική ταυτότητα, σε σύγκριση με την ελληνικότητα, η οποία κατέχει πρωταρχικής σημασίας θέση. Το γεγονός δηλαδή ότι τα ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά – κυρίως αρετές και στοιχεία εκσυγχρονιστικά, π.χ. *πειθαρχημένος, προστασία περιβάλλοντος*– μοιάζουν να γίνονται αντιληπτά ως σαφώς διαφορετικά από τα ελληνικά – κυρίως συναισθήματα-αρετές και παραδοσιακά στοιχεία, π.χ. *καλόκαρδος, υψηλό εθνικό φρόνημα*– συμβάλλει στη δυνατότητα κατανόησης της σχέσης τους ως συμπληρωματικής.

Σε γενικότερη βάση, ενώ προς τους Έλληνες αποδίδονται, όπως αναμενόταν, σε μεγάλο βαθμό θετικά χαρακτηριστικά, π.χ. *φιλικός*, ωστόσο αυτά συνδυάζονται με αρνητικά ελληνικά χαρακτηριστικά, π.χ. *πονηρός*, καθώς και θετικά ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά, π.χ. *εργατικός*. Η εικόνα επομένως που αναδύεται δεν φαίνεται να αντιστοιχεί σε αντιπαράθεση της εσω-ομάδας με εξω-ομάδα, ανάμεσα δηλαδή σε Έλληνες και Ευρωπαίους. Αντίθετα, φαίνεται ότι πρόκειται για έναν συνδυασμό ελληνικών και ευρωπαϊκών στοιχείων ή συμπλήρωσης των ελληνικών από ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά. Επομένως, η αντίληψη της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων, φαίνεται να περιέχει ως κυρίαρχα τα ελληνικά χαρακτηριστικά, σε συνδυασμό με ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά ως δευτερεύοντα και συμπληρωματικά. Η αντίληψη αυτή φαίνεται να

επιβεβαιώνεται με κατηγορηματικό τρόπο από την εξαιρετικά έντονη παραδοχή ότι προέχει η ελληνικότητα και έπεται η ευρωπαϊκή διάσταση της εθνική ταυτότητας των Ελλήνων.

Τεχνοκρατικές εκπαιδευτικές αξίες, όπως είναι η *δημιουργία ευρωπαϊκής συνείδησης, επαγγελματική κατάρτιση, εξοικείωση με την τεχνολογία*, φάνηκε να αποδίδονται λιγότερο στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, σε σύγκριση με τα άλλα ευρωπαϊκά εκπαιδευτικά συστήματα. Αντίθετα, ανθρωπιστικές εκπαιδευτικές αξίες με έντονο έναν παραδοσιακό χαρακτήρα, όπως *διαμόρφωση αξιών πολιτών, διάδοση πολιτιστικών αξιών, καλλιέργεια αγάπης για την πατρίδα, καλλιέργεια θρησκευτικού αισθήματος*, αποδίδονται σε μεγαλύτερο βαθμό στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

Με κάποιο ιδιαίτερο τρόπο φαίνεται να αντιμετωπίζεται η ελληνική οικογένεια, σε σύγκριση με την ευρωπαϊκή. Δηλαδή, η ελληνική οικογένεια παρουσιάζεται ως μια παραδοσιακή οικογένεια, σε συνδυασμό με την παρουσία στενών ενδοοικογενειακών σχέσεων. Αντίθετα, στην ευρωπαϊκή οικογένεια αποδίδονται περισσότερα σύγχρονα χαρακτηριστικά, στα οποία περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων κάποια αρνητικά χαρακτηριστικά, π.χ. *προβλήματα με ναρκωτικά, κρίση στην οικογένεια, οι γονείς δεν έχουν χρόνο για τα παιδιά*, καθώς και στενές οικογενειακές σχέσεις, σε μικρότερο όμως βαθμό από την ελληνική οικογένεια. Τα ζητήματα αυτά είναι σύμφωνα με πρόσφατα αποτελέσματα ερευνών σχετικά με την ελληνική οικογένεια.

Συνοψίζοντας, η απάντηση στο ερώτημα, "σε ποιο βαθμό η εθνική ταυτότητα του Έλληνα είναι ελληνική και σε ποιο βαθμό είναι ευρωπαϊκή", θα λέγαμε ότι η εθνική ταυτότητα του Έλληνα περιέχει πρωταρχικά την ταύτιση με την ελληνικότητα και δευτερευόντως την ταύτιση με ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά. Θα μπορούσαν, επίσης, να συσχετισθούν τα συνασισθηματικά και παραδοσιακά ελληνικά συστατικά της εθνικής ταυτότητας με τα εθνικά στερεοτυπικά χαρακτηριστικά των νοτίων ευρωπαϊκών χωρών (Linssen & Hagendoorn, 1994. Peabody, 1985), ως χωρών λιγότερο εκσυγχρονισμένων και λιγότερο ισχυρών. Αντίθετα, τα λειτουργικά και εκσυγχρονιστικά ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά θα μπορούσαν να παραλληλισθούν με τα εθνικά στερεότυπα των δυτικών και βορείων ευρωπαϊκών κρατών, τα οποία περιέχουν την οργάνωση, την αποτελεσματικότητα, τον προγραμματισμό και τη μεγαλύτερη ισχύ, σε σύγκριση με αυτά των νοτίων χωρών της Ευρώπης (Linssen & Hagendoorn, 1994. Χαντζή, 1997).

Καταλήγοντας, σχετικά με όλα τα ευρήματα της έρευνας αυτής, θα μπορούσαμε να ρωτήσουμε: "Έχει αλλάξει η ταυτότητά μας; Είναι η αλλαγή αυτή αναπόφευκτη; Αλλάζουμε την ταυτότητά μας υιοθετώντας Ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά;" Ίσως η ίδια η έννοια της "αλλαγής" να εμπερικλείει πιθανό σφάλμα ερμηνείας. Η "αλλαγή" δεν φαίνεται να είναι **η μόνη** ερμηνεία. Οι έλληνες ανέκαθεν πιστεύαμε ότι είμαστε Ευρωπαίοι, και δεν ταυτιζόμαστε με την ανατολή. Από το σχολείο μαθαίνουμε τη συμβολή του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, του Βυζαντίου, της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας στον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Ο κάθε έλληνας πιστεύει ότι είναι **μέρος** του ευρωπαϊκού πολιτισμού, αν και φαίνεται μια σαφής "προτίμηση" στο "Πρώτα Έλληνας και μετά Ευρωπαίος" η οποία επιβεβαιώνεται και σε όλες τις ενότητες που αντιδιαστέλλουν ελληνικά και ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά. Στην αντιδιαστολή αυτή δεν παρατηρείται ισομερής κατανομή, καθώς το μεγαλύτερο βάρος δίνεται στην Εθνική ταυτότητα (σε σύγκριση με την ευρωπαϊκή). Με βάση τις σκέψεις αυτές μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η ελληνική ταυτότητα θα επιβιώσει, μέσω της αντιδιαστολής της αυτής με την ευρωπαϊκή και άλλες "ταυτότητες", και θα μείνει σταθερό σημείο αναφοράς. Αυτή η παρατήρηση αφορά, εξάλλου, σε όλες τις χώρες-εθνικές ταυτότητες της Ευρώπης οι οποίες επίσης αντιδιαστέλλουν τις δικές τους εθνικές ταυτότητες με τις ταυτότητες των διαφόρων "εξω-ομάδων".

II. Η κοινοποίηση των αποτελεσμάτων

Τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής, πέρα από την κατάθεσή τους στο ΥΠΕΠΘ στο Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας και στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο κοινοποιήθηκαν ή θα κοινοποιηθούν σε διάφορους άλλους ενδιαφερόμενους φορείς. Η κοινοποίηση αυτή γίνεται σε τέσσερα επίπεδα.

α) Επικοινωνία με εμπλεκόμενες στην εκπαιδευτική διαδικασία ομάδες. Οργανώθηκαν ημερίδες (μια σε κάθε πόλη όπου έγινε η έρευνα) στις οποίες προσκλήθηκαν αντιπρόσωποι των συλλόγων γονέων, των φοιτητών των μαθητών και των εκπαιδευτικών. Στόχος των ημερίδων αυτών, στις οποίες παρουσιάστηκε το εγχειρίδιο της έρευνας και ανακοινώθηκε η ανάπτυξη του CD-Rom, ήταν η ενημέρωση των συμμετεχόντων σχετικά με την έρευνα και τα ευρήματά της και η αλληλεπίδρασή μαζί τους ως προς την ερευνητική διαδικασία και την καλύτερη δυνατή αξιοποίηση των αποτελεσμάτων της έρευνας.

β) Ενημέρωση της ακαδημαϊκής κοινότητας. Εκπρόσωποι των ΑΕΙ/ΤΕΙ προσκλήθηκαν σε μια ημερίδα προκειμένου να ενημερωθούν για την έρευνα και να συμμετάσχουν στη συζήτηση για την αξιοποίηση των αποτελεσμάτων της. Επίσης, απεστάλησαν σε όλα τα ΑΕΙ/ΤΕΙ της χώρας εγχειρίδια και CD-Rom με προτάσεις για την αξιοποίησή τους στα πλαίσια της εκπαιδευτικής διαδικασίας

γ) Ενημέρωση της επιστημονικής κοινότητας. Θα γίνουν ανακοινώσεις σε επιστημονικά συνέδρια, ελληνικά και διεθνή, και δημοσιεύσεις σε ελληνικά και ξένα επιστημονικά περιοδικά προκειμένου να παρουσιαστούν τα ευρήματα της έρευνας και οι προτάσεις για πιθανές παρεμβάσεις.

δ) Επικοινωνία με φορείς λήψης αποφάσεων. Θα οργανωθεί μια ημερίδα στην οποία θα προσκληθούν εκπρόσωποι των βασικών εμπλεκόμενων φορέων λήψης αποφάσεων (π.χ. Υπουργείο Παιδείας, Υπουργείο Πολιτισμού, κλπ.), και των ΜΜΕ, προκειμένου να ενημερωθούν για την έρευνα, τα ευρήματά της, τις

αντιδράσεις των εμπλεκομένων στην εκπαιδευτική διαδικασία ομάδων (γονέων, μαθητών κ.λπ.) και να συζητηθούν συγκεκριμένοι τρόποι και μέτρα που μπορούν να ληφθούν προκειμένου να αξιοποιηθούν οι πληροφορίες αυτές. Στην ημερίδα αυτή θα παρουσιαστεί το εγχειρίδιο και το CD-Rom.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Allport, G. W.** (1958). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley.
- Breakwell, G. & Lyons, E.** (Eds.) (1996). *Changing european identities: Social psychological analyses of social change*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Bruner, J. S. & Postman, L.** (1948). Symbolic value as an organizing factor in perception. *Journal of Social Psychology*, 27, 203-208.
- Bruner, J., Goodnow, J. J., & Austin, G. A.** (1956). *A study of thinking*. New York: Wiley.
- Campbell, D. T.** (1967). Stereotypes and the perception of group differences. *American Psychologist*, 22, 817-829.
- Cattell, R. B.** (1950). The integration of Psychology with moral values. *British Journal of Psychology*, 41, 25-34.
- Chrysoschoou, X.** (1996). How group membership is formed: self categorization or group beliefs? The construction of a european identity in France and Greece. In G. Breakwell & E. Lyons (Eds.), *Changing european identities: Social psychological analyses of social change* (pp. 297-313). Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Cinnirella, M.** (1996). A social identity perspective on european integration. In G. Breakwell & E. Lyons (Eds.), *Changing european identities: Social psychological analyses of social change* (pp. 253-274). Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Cinnirella, M.** (1997). Towards a European identity? Interactions between the national and European social identities manifested by university students in Britain and Italy. *British Journal of Social Psychology*, 36, 19-31.
- Cohen, C.** (1981). Person categories and social perception: testing some boundaries of the processing effects of prior knowledge. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40 (3), 441-452.

- Doise, W.** (1969). Intergroup relations and polarization of individual and collective judgements. *Journal of Personality and Social Psychology*, 12 (2), 136-143.
- Erickson, E.** (1960). The problem of ego-identity. Στο M.R. Stein (Ed.), *Identity and anxiety*. Free Press.
- Erickson, E.** (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton.
- Erickson, E.** (1990). *Η παιδική ηλικία και η κοινωνία*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Feather, N. T.** (1982). Values, expectations and the prediction of social action: an expectancy-valence approach. *Motivation and Emotion*, 6 (3), 217-244.
- Feather, N. T.** (1985). Attitudes, Values and Attributions: Explanations of Unemployment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48 (4), 876-889.
- Fensterheim, H. & Tresselt, M. E.** (1953). The influence of value systems on the perception of people. *Journal of Abnormal & Social Psychology*, 48, 93-98.
- Festinger, L.** (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Evanston, Ill. Row, Peterson.
- Fletcher, J. M.** (1942). Science and the problem of human values. *Scientific Monographs*, 54, 259-265.
- Φραγκουδάκη, Α. & Δραγώνα, Θ.** (Επιμ.) (1997). *"Τί είναι η πατρίδα μας;" Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Gari, A., & Kalantzi-Azizi, A.** (1998). The influence of traditional values of education on greek students' real and ideal self-concepts. *Journal of Social Psychology*, 138, 5-13.
- Georgas, J.** (1989). Family values in Greece. From collectivism to individualism. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 20, 80-91.
- Georgas, J.** (1999). Family as a **context** variable in cross-cultural psychology. In J. Adamopoulos & Y. Kashima (Eds.), *Social psychology and cultural context* (pp. 163-175). Newbury Park, CA: Sage.

- Georgas, J., Christakopoulou, S., Poortinga, Y.A., Goodwin, R., Angleitner, A., & Charalambous, N.** (1997). The relationship of family bonds to family structure and function across cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 28, 303-320.
- Γεώργας, Δ.** (1986). *Κοινωνική Ψυχολογία*, Τόμοι Α' και Β'. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Γεώργας, Δ.** (1986). Οι οικογενειακές αξίες των φοιτητών. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 61, 3-29.
- Γεώργας, Δ.** (1986). Οικολογική Ψυχολογία: Ελληνική πραγματικότητα. *Νέα Παιδεία*, 39-40.
- Γεώργας, Δ.** (1999). Ψυχολογικές διαστάσεις της σύγχρονης οικογένειας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 98-99, 21-47.
- Γεώργας, Δ., & Παπαστυλιανού, Α.** (1993). *Επιπολιτισμός Ποντίων και Βορειοηπειρωτών στην Ελλάδα: Ψυχολογικές διεργασίες προσαρμογής*. Αθήνα Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού.
- Γεώργας, Δ., Γκαρή, Α., Χριστακοπούλου, Σ., Μυλωνάς, Κ., & Παπαλόη, Β.** (1998) Οικογενειακές σχέσεις των ελλήνων φοιτητών στο παρόν και στο μέλλον. *Βήματα των Κοινωνικών Επιστημών*, 6, 167-187.
- Γεώργας, Δ., Χριστακοπούλου, Σ., Μυλωνάς, Κ., & Schwartz, S.** (1992). Καθολικές αξίες: Ελληνική πραγματικότητα. *Ψυχολογικά Θέματα*, 5, 7-25.
- Γκαρή, Α.** (1992). Αξίες και στάσεις των μαθητών στην Ελλάδα σχετικά με εκπαιδευτικούς θεσμούς και τις εκπαιδευτικές αξίες και επαγγελματικές αποφάσεις. *Ανέκδοτη διδακτορική διατριβή*. Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- Hanson, N. R.** (1958). *Patterns of Discovery*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Heider, F.** (1958). *The Psychology of Interpersonal Relations*. New York: Wiley

- Hewstone, M.** (1986). Understanding attitudes to the European community: A social psychological study in four member states: Cambridge: Cambridge University Press.
- Holland, J. L.** (1977) *Manual for the Vocational Preference Inventory (VPI)*. Palo Alto, CA.: Consulting Psychologists Press.
- Hull, C. L.** (1945). Value, Valuation and Natural Science Methodology. *Philosophy of Science*, 11, 125-141.
- Jussim, L.** (1991). Social perception and social reality: a reflection-construction model. *Psychological Review*, 98 (1), 54-73.
- Kluckhohn, C. K. M.** (1951). Values and value orientations in the theory of action. In Parsons, T. & Shils, E. A. (Eds) *Toward a general theory of action*. Cambridge, Mass.:Harvard U.
- Korte, C.** (1972).Pluralistic ignorance about student radicalism. *Sociometry*, 35 (4), 576-587
- Kristiansen, C. M. & Zanna, M.** (1988). Justifying attitudes by appealing to values: a functional perspective. *British Journal of Social Psychology*, 27, 247-256.
- Linssen, H. & Hagendoorn, L.** (1994). National characteristics and national stereotypes: a seven nation comparartive study. In R.F. Famen (Ed.) *Nationalism, ethnicity, and identity* (pp. 103-126). London: Transaction Publishers.
- Markus, H., & Kitayama, S.** (1991). Culture and the self: implications for cognition, emotion and motivation. *Psychological Review*, 98 (2), 224-253.
- Mead, G.H.** (1934). Mind, self and society: from the standpoint of a social behaviorist. Chiacago: University of Chicago Press.
- Mlicki, P.P., & Ellemers, N.** (1996). Being different or being better? National stereotypes and identification of Polish and Dutch students. *European Journal of Social Psychology*, 26, 97-114.

- Mullahy, P.** (1943). Values, Scientific method and Psychoanalysis. *Psychiatry*, 6, 139-146.
- Ναυρίδης, Κ., & Χρηστάκης, Ν.** (1997). *Ταυτότητες. Ψυχοκοινωνική συγκρότηση*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Neisser, K.** (1988). The ecological approach to perception and memory. *New Trends in Experimental and Clinical Psychiatry*, 4 (3), 153-166.
- Παπαστάμου, Σ.** (Επιμ.) (1989). *Η κοινωνική επιρροή*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Peabody, D.** (1985). *National Characteristics*. New York: Cambridge University Press.
- Pettigrew, T.** (1979). The ultimate attribution error: extending Allport's cognitive analysis of prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 10, 233-246.
- Proshansky, H.M., Fabian, A.K., & Kaminoff, R.** (1983). Place-identity: Physical World Socialization of the Self. *Journal of Environmental Psychology*, 3 (1), 57-83.
- Rasinski, K.** (1987). What's fair is fair - or is it? Value differences underlying views about Social Justice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53 (1), 201-211.
- Rokeach, M.** (1973). *The Nature of Human Values*. The Free Press.
- Schwartz, S. & Bilsky, W.** (1990). Toward a theory of the universal content of the structure of values: extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58 (5), 878-891.
- Smith, M.** (1949). Personal values as determinants of a political attitude. *The Journal of Psychology*, 28, 477-486.
- Tajfel, H.** (1981) *Human groups and social categories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, H.** (Ed.) (1978). *Differentiation Between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*. London, Academic Press.

- Tajfel, H., & Turner, J.** (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W.G. Austin & S. Worchel (Eds.) *The Social Psychology of intergroup relations* (pp. 33-47). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Tetlock, P.** (1986). A value pluralism model of ideological reasoning. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50 (4), 819-827.
- Triandis, H. C., Vassiliou, V., Vassiliou, G., Tanaka, Y. & Shanmugam, A. V.** (1972). *The analysis of subjective culture*. New York: Wiley.
- Weinreich, P.** (1985). Identity exploration in adolescence. *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 1 (2), 51-71.
- Weinreich, P., Kelly, A., & Maja, C.** (1988). Black youth in South Africa: Situated identities and patterns of ethnic identification. In D. Canter (Ed.) *Environmental Social Psychology*. NATO ASI series, (45). Dordrecht, the Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
- Χαντζή, Α.** (1997, υπό δημοσίευση). *Εθνική ταυτότητα: Μια Κοινωνικοψυχολογική ανάλυση στο πλαίσιο των θεωριών κοινωνικής ταυτότητας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Zavalloni, M.** (1980). *Values*, στο σύγγραμμα του **Triandis, H. C.** (Ed.) *Handbook of Cross-Cultural Psychology*. Boston: Allyn and Bacon.
- Zebrowitz, L. & Post, D.** (1976). Figural emphasis in person perception. *Journal of Personality and Social Psychology*, 13, 520-535.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

**Περιγραφικοί στατιστικοί δείκτες
επιμέρους ερωτημάτων**

7. Πόσο κοντά (φιλικά) αισθάνεσαι με καθέναν από τους παρακάτω λαούς; Σημείωσε δίπλα στον καθένα τον αριθμό που εκφράζει τη δική σου άποψη σύμφωνα με την ακόλουθη κλίμακα:

καθόλου	λίγο	ούτε λίγο ούτε πολύ	πολύ	πάρα πολύ
1	2	3	4	5

	M.O.	T.a.	N		M.O.	T.a.	N		M.O.	T.a.	N
Κύπριοι	4,1	1,13	1303	Ελβετοί	2,6	1,15	1299	Λουξεμβούργιοι	2,44	1,11	1297
Ιταλοί	3,49	1,16	1301	Σουηδοί	2,6	1,22	1297	Γσέχοι	2,44	1,1	1298
Σέρβοι	3,35	1,31	1302	Ολλανδοί	2,57	1,17	1300	Αυστριακοί	2,41	1,11	1299
Ισπανοί	3,16	1,19	1301	Αρμένιοι	2,51	1,2	1301	Βρετανοί	2,41	1,18	1303
Γιουγκοσλάβοι	3,09	1,27	1305	Πολωνοί	2,51	1,16	1297	Βούλγαροι	2,4	1,11	1300
Ρώσοι	2,92	1,26	1301	Φινλανδοί	2,5	1,17	1292	Ούγγροι	2,4	1,1	1297
Πορτογάλοι	2,72	1,17	1296	Νορβηγοί	2,49	1,15	1298	Σλοβένοι	2,39	1,09	1297
Βόσνιοι	2,7	1,23	1302	Ουκρανοί	2,46	1,13	1298	Γερμανοί	2,37	1,23	1304
Γάλλοι	2,69	1,21	1301	Ρουμάνοι	2,46	1,12	1295	Σκοπιανοί	2,19	1,2	1300
Ιρλανδοί	2,63	1,19	1298	Βέλγοι	2,45	1,1	1301	Τούρκοι	2,08	1,21	1289
Κροάτες	2,62	1,17	1301	Δανοί	2,45	1,13	1300	Αλβανοί	1,89	1,09	1302

8. Χρησιμοποίησε το “θερμόμετρο αξιολόγησης” για να περιγράψεις τη γενική εντύπωση που έχεις για τους παρακάτω λαούς. Ένας αριθμός μεταξύ 50 και 100 σημαίνει ότι αισθάνεσαι θετικά απέναντι στο λαό που αναφέρεται η ερώτηση, ενώ ένας αριθμός μεταξύ 0 και 50 σημαίνει ότι αισθάνεσαι αρνητικά απέναντί του.

<p>Η γενική εντύπωση που έχεις για τους Έλληνες:</p> <p>I-----I-----I-----I-----I-----I-----I-----I-----I-----I-----I</p> <p>0 50 100</p>	<p>M.O.=79,56 T.a.=18,63 N=1258</p>
---	---

<p>Η γενική εντύπωση που έχεις για τους Βορειοευρωπαίους:</p> <p>I-----I-----I-----I-----I-----I-----I-----I-----I-----I-----I</p> <p>0 50 100</p>	<p>M.O.=53,50 T.a.=20,53 N=1260</p>
--	---

<p>Η γενική εντύπωση που έχεις για τους Νοτιοευρωπαίους:</p> <p>I-----I-----I-----I-----I-----I-----I-----I-----I-----I-----I</p> <p>0 50 100</p>	<p>M.O.=61,94 T.a.=19,43 N=1257</p>
---	---

<p>Η γενική εντύπωση που έχεις για τους Αμερικανούς:</p> <p>I-----I-----I-----I-----I-----I-----I-----I-----I-----I-----I</p> <p>0 50 100</p>	<p>M.O.=32,30 T.a.=25,86 N=1260</p>
---	---

<p>Η γενική εντύπωση που έχεις για τους Βαλκάνιους:</p> <p>I-----I-----I-----I-----I-----I-----I-----I-----I-----I-----I</p> <p>0 50 100</p>	<p>M.O.=58,29 T.a.=21,62 N=1260</p>
--	---

18. Οι παρακάτω προτάσεις αφορούν ορισμένες απόψεις για την παρουσία των μεταναστών στη Ελλάδα. Μας ενδιαφέρει πόσο η κάθε πρόταση εκφράζει τις δικές σου απόψεις. Θα βάλεις σε κύκλο το: 1 αν η πρόταση δεν εκφράζει καθόλου τη δική σου άποψη, το 2, αν εκφράζει λίγο τη δική σου άποψη, το 3, αν εκφράζει αρκετά τη δική σου άποψη, το 4, αν εκφράζει πολύ τη δική σου άποψη, και το 5, αν εκφράζει πάρα πολύ τη δική σου άποψη.

	καθόλου	λίγο	ούτε λίγο ούτε πολύ	πολύ	πάρα πολύ	M.O.	T.a.	N
<i>Είναι καλύτερο για την κοινωνία μας...:</i>								
...οι μετανάστες να υιοθετήσουν τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά της Ελλάδας	1	2	3	4	5	2,94	1,19	1270
...οι μετανάστες να μην υιοθετήσουν τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά της Ελλάδας, αλλά να διατηρήσουν αυτά της χώρας προέλευσης	1	2	3	4	5	2,59	1,13	1264
...οι μετανάστες να υιοθετήσουν τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά της Ελλάδας, αλλά και να διατηρήσουν τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά της χώρας προέλευσης	1	2	3	4	5	3,47	1,15	1266
...το καλύτερο θα ήταν να μην υπάρχουν μετανάστες στην Ελλάδα	1	2	3	4	5	3,11	1,46	1262

Στις ερωτήσεις που ακολουθούν σημείωσε με έναν κύκλο ή ένα Χ τον αριθμό εκείνον που εκφράζει περισσότερο την άποψή σου (εκτός αν υπάρχουν άλλες οδηγίες).

	καθόλου	λίγο	ούτε λίγο ούτε πολύ	πολύ	πάρα πολύ	M.O.	T.α.	N
19. Πόσο ευρωπαϊκή χώρα είναι η Ελλάδα;	1	2	3	4	5	2,89	0,87	1269
20. Πόσο Ευρωπαίοι είναι οι Έλληνες;	1	2	3	4	5	2,69	0,87	1254
21. Αισθάνομαι Έλληνας/ίδα.	1	2	3	4	5	4,33	0,94	1263
22. Χαίρομαι που είμαι Έλληνας/ίδα.	1	2	3	4	5	4,32	0,94	1251
23. Νοιώθω να έχω ισχυρούς δεσμούς με τους Έλληνες.	1	2	3	4	5	4,01	0,99	1259
24. Είμαι κι εγώ σαν άλλους Έλληνες	1	2	3	4	5	3,67	1,07	1262
25. Ταυτίζομαι με τους Έλληνες.	1	2	3	4	5	3,62	1,09	1240
26. Αισθάνομαι Ευρωπαίος/α.	1	2	3	4	5	2,69	10,8	1259
27. Χαίρομαι που είμαι Ευρωπαίος/α.	1	2	3	4	5	2,73	1,13	1257
28. Νοιώθω να έχω ισχυρούς δεσμούς με τους Ευρωπαίους.	1	2	3	4	5	2,32	1,06	1258
29. Είμαι κι εγώ σαν άλλους Ευρωπαίους.	1	2	3	4	5	2,35	1,07	1261
30. Ταυτίζομαι με τους Ευρωπαίους.	1	2	3	4	5	2,11	1,12	1261

31. Κρίνοντας γενικά θα έλεγες ότι (να επιλέξεις μόνο μία απάντηση)
25,1% οι Έλληνες έχουν υψηλότερο κύρος από τους Ευρωπαίους
31,8% οι Έλληνες και οι Ευρωπαίοι έχουν περίπου το ίδιο κύρος
43,2% οι Ευρωπαίοι έχουν υψηλότερο κύρος από τους Έλληνες

32. Κρίνοντας γενικά θα έλεγες ότι (να επιλέξεις μόνο μία απάντηση)
39,8% οι Έλληνες έχουν υψηλότερο κύρος από τους Αμερικανούς
11,6% οι Έλληνες και οι Αμερικανοί έχουν περίπου το ίδιο κύρος
48,6% οι Αμερικανοί έχουν υψηλότερο κύρος από τους Έλληνες

33. Κρίνοντας γενικά θα έλεγες ότι (να επιλέξεις μόνο μία απάντηση)
63,0% οι Έλληνες έχουν υψηλότερο κύρος από τους Βαλκάνιους
32,4% οι Έλληνες και οι Βαλκάνιοι έχουν περίπου το ίδιο κύρος
4,70% οι Βαλκάνιοι έχουν υψηλότερο κύρος από τους Έλληνες

34. Κρίνοντας γενικά θα έλεγες ότι (να επιλέξεις μόνο μία απάντηση)
32,4% οι Ευρωπαίοι έχουν υψηλότερο κύρος από τους Αμερικανούς
28,3% οι Ευρωπαίοι και οι Αμερικανοί έχουν περίπου το ίδιο κύρος
39,3% οι Αμερικανοί έχουν υψηλότερο κύρος από τους Ευρωπαίους

35. Κρίνοντας γενικά θα έλεγες ότι (να επιλέξεις μόνο μία απάντηση)
66,5% οι Ευρωπαίοι έχουν υψηλότερο κύρος από τους Βαλκάνιους
23,2% οι Ευρωπαίοι και οι Βαλκάνιοι έχουν περίπου το ίδιο κύρος
10,3% οι Βαλκάνιοι έχουν υψηλότερο κύρος από τους Ευρωπαίους

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

Το ερευνητικό Ερωτηματολόγιο